

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

географічний факультет

Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна

катедра світової політики, дипломатії та туристичного бізнесу

Одеський національний університет імені І.І.Мечникова

факультет історії та філософії

Вінницький державний педагогічний університет

імені Михайла Коцюбинського

Українсько-балтійський центр

Інститут всесвітньої історії Національної Академії наук України

Міжнародна асоціація українців

Центральна Спілка Українців у Німеччині

Інститут досліджень діаспори

Міжнародна науково-практична конференція

УКРАЇНА – НІМЕЧЧИНА: ГУМАНІТАРНІ ПАРАЛЕЛІ

(до 100-ліття утворення Українського наукового інституту в Берліні)

24 квітня 2026 року

УДК 061:341.215.4-054.72((=161.2:430)+(=112.2:477))(06)

У45

Україна – Німеччина: гуманітарні паралелі (до 100-ліття утворення Українського наукового інституту в Берліні): Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24 квітня 2026 р.) – К.: ТОВ «Геопринт», 2026. – 201 с.

*Рекомендовано до друку Вченою радою географічного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
протокол Ч. 13 від 30 квітня 2026 р.*

Рецензенти:

Машіка Ганна

докторка географічних наук, професорка
Ужгородський національний університет

Денисик Григорій

доктор географічних наук, професор
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

ISBN 978-617-674-074-2

Збірка матеріалів міжнародної науково-практичної конференції містить її програму та результати студіювань науковців, педагогів і аспірантів різних регіональних центрів, а також практиків. У публікаціях висвітлюються та аналізуються питання Українського наукового інституту в Берліні як осередку наукового та культурного життя української еміграції в Німеччині, «готської проблеми» та України, магдебурзького права в Україні, німецької колонізації українських теренів, «німецького фактору» в Українській революції, україністика в Німеччині та германістики в Україні, стану українців у ФРН після лютого 2022 року, інтеграції соціальної, економічної та мовної німців в Україні, громадського життя українців в Німеччині та німців в Україні, «німецького» потенціалу гуманітарного проєкту «Місця пам'яті на мапі України»

© Винниченко І., упорядкування, 2026

© ТОВ «Геопринт», 2026

ОГЛАВ

Програма конференції	8
ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ	13
Постаті в історії УНІБ: засновники, приятелі, працівники	
Драмарецький Б. ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ – ІНІЦІАТОР УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ В БЕРЛІНІ.....	11
Машіка Г., Конджарян І., Винниченко І. ПЕРШИЙ ГОЛОВА КУРАТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ В БЕРЛІНІ.....	13
Магурчак А. АНДРІЙ ЖУК І УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ: ІСТОРІЯ ПРОДАЖІ ЛІТЕРАТУРИ.....	16
Сергійчук В. ІСТОРИК БОРИС КРУПНИЦЬКИЙ ЯК ОДИН З ЧІЛЬНИХ СПІВРОБІТНИКІВ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ В БЕРЛІНІ.....	19
Німецька колонізація українських теренів: витоки, періоди, географія, постаті	
Запотоцький С., Любіцева О., Винниченко І. КИЇВ – МАЛА МАТЕРИЗНА ВИДАТНИХ НАУКОВЦІВ РОДУ БУНГЕ...	24
Щука Г., Сокол Т. ГАСТРОНОМІЧНИЙ КОД ЗАКАРПАТСЬКИХ ШВАБІВ.....	30
Денисик Б., Винниченко І., Тищук І. БЛАГОДІЙНІСТЬ ЯК ПРАВИЛО ЖИТТЯ НІМЕЦЬКИХ ПОСЕЛЕНЦІВ...	33
Наровський М. ГЕОГРАФІЯ ТА ТИПОЛОГІЯ НІМЕЦЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ, ОРГАНІЗОВАНИХ РОДИНОЮ ШЕНБОРНІВ.....	37
Гринюк Д. НІМЕЦЬКІ ІМЕНА: АРХІТЕКТУРНІ ДОМІНАНТИ ШЕДЕЛЯ ЯК МАРКЕРИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТЯГЛОСТІ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ТА ТУРИСТИЧНОМУ ПРОСТОРІ СТОЛИЦІ.....	39

Оганян А., Кучменко Е. З ІСТОРІЇ НІМЕЦЬКОЇ ГРОМАДИ НА ТЕРЕНАХ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	43
Кузьменко Н. КАМ'ЯНА СИМФОНІЯ АРХІТЕКТОРІВ ШОЛЬЦІВ.....	46
Shyshka Yevhen DER BEITRAG DEUTSCHER UNTERNEHMER ZUR WIRTSCHAFTLICHEN ENTWICKLUNG DES DONBASS IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES XIX. UND ZU BEGINN DES XX. JAHRHUNDERTS.....	49
Капуста А. НІМЕЦЬКА КОЛОНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ХVІІІ–ХІХ СТОЛІТТЯ: ІМПЕРСЬКІ ПРОЄКТИ ТА РЕГІОНАЛЬНІ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ (НА ПРИКЛАДІ КОЛОНІЇ КОНОПКІВКА).....	52
Архипова Л., Чуєва І., Винниченко І. «СВОЇХ СИНІВ ПРОШУ НЕ МАРАТИ НАШОГО ІМЕНІ АМОРАЛЬНИМИ ВЧИНКАМИ».....	56
Макаренко Е. НІМЕЦЬКА МІСЬКА ГРОМАДА ДОЛОКАЦІЙНОГО ПЕРЕМИШЛЯ У СВІТЛІ СТАРОУКРАЇНСЬКИХ ГРАМОТ ХІV СТОЛІТТЯ.....	59
Рожкова Л. ОЛЕКСАНДИР КРІНЕР – ІНЖЕНЕР, ПІДПРИЄМЕЦЬ, ПОЧЕСНИЙ ГРОМАДЯНИН МІСТА СУМИ.....	62
Бодров В. ГЕНОЦИД НІМЦІВ УКРАЇНИ У 1930–1950-Х РОКАХ: ІСТОРИКО- ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ.....	65
«Німецький фактор» в Українській революції	
Ільїна О., Довгань Н., Винниченко І. ДЕРЖАВНИК І «СПРАВЖНІЙ ДЖЕНТЛЬМЕН» (Ф.Р.ШТЕЙНГЕЛЬ).....	68
Шевчук М. НІМЦІ В УКРАЇНСЬКІЙ РЕВОЛЮЦІЇ (1917-1921 РР.).....	71
Хільчевська С., Ремізова В., Винниченко І. ЧЕРНІГІВСЬКЕ КОРІННЯ РОДИНИ ДЕРЖАВНИКІВ.....	74
Потапова Н., Винниченко І., Гаращенко А. АВТОР ПРОЄКТУ КОНСТИТУЦІЇ УНР.....	78

Україністика в Німеччині: витоки, становлення, постаті

Якубова Т., Матвіїшин Я. КНИГИ ТЕМАТИКИ «УКРАЇНА-НІМЕЧЧИНА» В СТРИЙСЬКІЙ КОЛЕКЦІЇ Я.МАТВІЇШИНА.....	83
Кривчун В. ОЛЕНА ЗВИЧАЙНА В ПОВОЄННІЙ НІМЕЧЧИНІ: ГОЛОС УКРАЇНИ....	86
Якубова Т. НІМЕЧЧИНА В БІОГРАФІЇ ТА ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ. КНИГИ ПРО ФІЛОСОФА ВИДАНІ В БЕРЛІНІ, МЮНХЕНІ.....	88
Костюк М. ФОНДИ АРХІВУ УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ МЮНХЕНА ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ІСТОРІЇ ВОЛИНСЬКОЇ ДІАСПОРИ.....	91

Германістика в Україні: історія, наукові центри, особистості

Келер О. “ЗАЧИСТКА” ОДЕЩИНИ ВІД ЕТНІЧНИХ НІМЦІВ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1944 – 1946 РОКАХ.....	95
Уліганець С., Винниченко І., Стешенко Л. ОДИН ІЗ ТРЬОХ ТВОРЦІВ ГОЛОВНОЇ КНИГОЗБІРНИ УКРАЇНИ.....	97

Українці в ФРН після лютого 2022 року: інтеграція, стійкість, адаптація

Тодоров І. ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ У ФРН (2022–2026).....	103
Гапоненко Г., Шамара І. ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ У НІМЕЧЧИНІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ МІГРАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ.....	106
Оболенцева Л. АДАПТАЦІЯ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОГО ПОВЕРНЕННЯ: УКРАЇНЦІ У ФРН МІЖ «ТИМЧАСОВІСТЮ» ТА НОВОЮ НОРМАЛЬНІСТЮ.....	108
Кот А., Танавський І. АДАПТАЦІЯ УКРАЇНЦІВ У НІМЕЧЧИНІ ПІСЛЯ 2022 РОКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ.....	111

Didenko Natalia SPRACHE UND INTEGRATION IM KONTEXT VON FLUCHT: DAZ-UNTERRICHT MIT UKRAINISCHEN SCHÜLER: INNEN IN DEUTSCHLAND.....	113
Мальцева О. ІНТЕГРАЦІЯ ЯК АСИМЕТРИЧНИЙ І НЕЛІНІЙНИЙ ПРОЦЕС: ВИКЛИКИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З УКРАЇНСЬКИМИ БІЖЕНЦЯМИ У ФРН.....	116
Мотрук С. УКРАЇНЦІ В НІМЕЧЧИНІ: ВІД СИСТЕМИ ТИМЧАСОВОГО ЗАХИТУ ДО ІНТЕГРАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ.....	119

Німці в Україні: інтеграція соціальна, економічна, мовна

Петренко І. ВІД МАЙСТРІВ-ТКАЧІВ ДО ПОВАЖНИХ МІСТЯН: ШЛЯХ ПОЛТАВСЬКИХ НІМЦІВ.....	123
Гринюк Т., Борисова О. ПРОМИСЛОВА АРХІТЕКТУРА ТА МЕЦЕНАТСТВО У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ІСТОРИЧНОМУ ПРОСТОРІ ФАСТІВЩИНИ: ПРИЗМА НІМЕЦЬКОГО ВПЛИВУ.....	126
Стародубець Г. ВОЛИНСЬКІ НІМЦІ В ЛЕЩАТАХ СТАЛІНСЬКОГО ТЕРОРУ: ЖЕРТВИ ТА ЇХНІ КАТИ.....	129
Бривко М. «НІМЕЦЬКА ОПЕРАЦІЯ НКВС» У ПОСТАТТЯХ БИКІВНЯНСЬКОГО МАРТИРОЛОГА (ФРІДРІХ БЕХЕРТ ТА ОЛЕКСАНДРИНА ШТЕНДЕР)...	132
Васильчук В. ШТЕЙНГЕЛЬ ФЕДІР РУДОЛЬФОВИЧ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ (1870-1946).	135

Громадське життя українців в Німеччині та німців в Україні: спільне та відмінне

Винниченко І. УКРАЇНА ТА УКРАЇНСЬКІ НІМЦІ НА ЗЛАМІ ХХ–ХХІ ст.ст.	138
Мацука В. МІГРАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНЦІВ І НІМЦІВ: РОЛЬ ЛОКАЛЬНОГО РИНКУ ПРАЦІ В ПРОЦЕСІ ІНТЕГРАЦІЇ.....	147

Гедін М. НОСТАЛЬГІЧНИЙ ТУРИЗМ УКРАЇНЦІВ В НІМЕЧЧИНІ.....	151
Сірук В. РОЛЬ НІМЕЧЧИНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ІНКЛЮЗИВНОГО ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ УКРАЇНИ (2022–2026 рр.).....	153

«Німецький» потенціал гуманітарного проєкту «Місця пам`яти на мапі України»

Бучко Ж., Шпарага Т., Винниченко І. БУКОВИНСЬКИЙ НІМЕЦЬ, ЯКИЙ МІГ СТАТИ ОЧІЛЬНИКОМ ЗУНР...	156
Мельничук О., Тучинський В. УКРАЇНА В ДОСЛІДЖЕННЯХ ЙОГАНА-ГЕОРГА КОЛЯ.....	158
Посохов І. ТУРИСТИЧНИЙ ДОСВІД НІМЕЧЧИНИ ЯК ГУМАНІТАРНИЙ ОРІЄНТИР ДЛЯ ПОВОЄННОЇ УКРАЇНИ.....	161
Парфіненко А., Винниченко І., Содікова К. ХАРКІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ: НІМЕЦЬКА СКЛАДОВА ПРОФЕСОРСЬКО-ВИКЛАДАЦЬОГО СКЛАДУ.....	164
Малиновська О., Стафійчук В. «НІМЕЦЬКИЙ СЛІД» В ІСТОРІЇ МЕЖИГІР'Я.....	176
Ананян Е., Зуденкова А., Гринюк Д. НІМЕЦЬКИЙ СЛІД В ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНІЙ ТА ПОБУТОВО- КУЛЬТУРНІЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНИ НА ПРИКЛАДІ СЕЛИЩА ЛИМАНСЬКОГО.....	179
Гапій О., Гринюк Д. НІМЕЦЬКИЙ ВЕКТОР У ПРОСТОРІ ПОДОЛУ: ВІД ІНЖЕНЕРНИХ ІННОВАЦІЙ ДО СУЧАСНОГО ТУРИСТИЧНОГО ОБРАЗУ КИЄВА.....	182
Марченко К., Ярмо Г., Винниченко І. ВАРТОВИЙ УКРАЇНСЬКОЇ СПАДЩИНИ (Ф.Л.ЕРНСТ).....	185
Сировець С. КУЛЬТУРА ПАМ'ЯТІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ГУМАНІТАРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ: НІМЕЦЬКИЙ ВИМІР ПРОЄКТУ «МІСЦЯ ПАМ'ЯТІ НА МАПІ УКРАЇНИ».....	188
Smochko Nataliia CONCEPTUAL MODEL OF GERMAN HERITAGE PRESERVATION AND CULTURAL TOURISM DEVELOPMENT IN TRANSCARPATHTIA.....	190
Відомості про авторів	195

Програма

міжнародної науково-практичної конференції
УКРАЇНА – НІМЕЧЧИНА: ГУМАНІТАРНІ ПАРАЛЕЛІ
(до 100-ліття утворення Українського наукового інституту в Берліні)

24 квітня 2026 року

10.00 – 10.30 Відкриття конференції

проф. Сергій Запотоцький
декан географічного факультету Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

доц. Микола Писаревський
директор навчально-наукового інституту
«Каразінський інститут міжнародних відносин та туристичного бізнесу»
Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна

проф. Андрій Смітюх
проректор з науково-педагогічної роботи та міжнародного співробітництва
Одеського національного університету імені І.І.Мечникова

проф. Олег Мельничук
декан факультету історії і міжнародних відносин
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

Людмила Млош
Голова Центральної Спілки Українців у Німеччині

проф. Ольга Любіцева
завідувачка катедри країнознавства та туризму
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

РЕГЛАМЕНТ КОНФЕРЕНЦІЇ

Доповіді на пленарному засіданні – до 15 хвилин

Доповіді на секційному засіданні – до 10 хвилин

10.30 – 11.00 Пленарне засідання

Модератори: проф. Ольга Любіцева, доц. Ігор Винниченко

Сергійчук Володимир (Київ)
10.30-10.45 **ІСТОРИК БОРИС КРУПНИЦЬКИЙ ЯК ОДИН З ЧІЛЬНИХ СПІВРОБІТНИКІВ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ В БЕРЛІНІ**

Тодоров Ігор (Ужгород)
10.45-11.00 **ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ У ФРН (2022–2026)**

11.00 – 14.10 Секційні засідання

Мотрук Світлана (Київ)
11.00-11.10 **УКРАЇНЦІ В НІМЕЧЧИНІ: ВІД СИСТЕМИ ТИМЧАСОВОГО ЗАХИСТУ ДО ІНТЕГРАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ**

Діденко Наталя (Одеса)
11.10-11.20 **SPRACHE UND INTEGRATION IM KONTEXT VON FLUCHT: DAZ-UNTERRICHT MIT UKRAINISCHEN SCHÜLER: INNEN IN DEUTSCHLAND**

Кот Анастасія, Танавський Ігор (Хмельницький)
11.20-11.30 **АДАПТАЦІЯ УКРАЇНЦІВ У НІМЕЧЧИНІ ПІСЛЯ 2022 РОКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ**

Оганян Армаїс, Кучменко Елеонора (Ніжин)
11.30-11.40 **З ІСТОРІЇ НІМЕЦЬКОЇ ГРОМАДИ НА ТЕРЕНАХ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Стародубець Галина (Житомир)
11.40-11.50 **ВОЛИНСЬКІ НІМЦІ В ЛЕЩАТАХ СТАЛІНСЬКОГО ТЕРОРУ: ЖЕРТВИ ТА ЇХНІ КАТИ**

Shyshka Yevhen (Мянтяля, Фінляндія)
11.50-12.00 **DER BEITRAG DEUTSCHER UNTERNEHMER ZUR WIRTSCHAFTLICHEN ENTWICKLUNG DES DONBASS IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES XIX. UND ZU BEGINN DES XX. JAHRHUNDERTS**

Мельничук Олег, Тучинський Віталій (Вінниця)
12.00-12.10 **УКРАЇНА В ДОСЛІДЖЕННЯХ ЙОГАНА-ГЕОРГА КОЛЯ**

Бривко Микола (Київ)
12.10-12.20 **«НІМЕЦЬКА ОПЕРАЦІЯ НКВС» У ПОСТАТТЯХ БИКІВНЯНСЬКОГО МАРТИРОЛОГА (ФРІДРІХ БЕХЕРТ ТА ОЛЕКСАНДРИНА ШТЕНДЕР)**

Макаренко Едуард (Львів)
12.20-12.30 **НІМЕЦЬКА МІСЬКА ГРОМАДА ДОЛОКАЦІЙНОГО ПЕРЕМИШЛЯ У СВІТЛІ СТАРОУКРАЇНСЬКИХ ГРАМОТ XIV СТОЛІТТЯ**

Келер Олексій (Штауфен, ФРН)
12.30-12.40 **“ЗАЧИСТКА” ОДЕЩИНИ ВІД ЕТНІЧНИХ НІМЦІВ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1944 – 1946 РОКАХ**

- Капуста Андрій (Мишковичі, Тернопільська область)
**НІМЕЦЬКА КОЛОНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ХVIII–ХІХ СТОЛІТТЯ:
 12.40-12.50 ІМПЕРСЬКІ ПРОЄКТИ ТА РЕГІОНАЛЬНІ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ (НА
 ПРИКЛАДІ КОЛОНІЇ КОНОПКІВКА)**
- Шевчук Микола (Одеса)
 12.50-13.00 **НІМЦІ В УКРАЇНСЬКІЙ РЕВОЛЮЦІЇ (1917-1921 РР.)**
- Якубова Тетяна (Київ-Стрий)
 13.00-13.10 **НІМЕЧЧИНА В БІОГРАФІЇ ТА ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ.
 КНИГИ ПРО ФІЛОСОФА ВИДАНІ В БЕРЛІНІ, МЮНХЕНІ**
- Рожкова Людмила (Суми)
 13.10-13.20 **ОЛЕКСАНДИР КРІНЕР – ІНЖЕНЕР, ПІДПРИЄМЕЦЬ, ПОЧЕСНИЙ
 ГРОМАДЯНИН МІСТА СУМИ**
- Кривчун Віта (Полтава)
 13.20-13.30 **ОЛЕНА ЗВИЧАЙНА В ПОВОЄННІЙ НІМЕЧЧИНІ: ГОЛОС УКРАЇНИ**
- Ананян Емма, Зуденкова Анна, Гринюк Діана (Київ)
 13.30-13.40 **НІМЕЦЬКИЙ СЛІД В ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНІЙ ТА ПОБУТОВО-
 КУЛЬТУРНІЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ СЕЛИЩА
 ЛИМАНСЬКЕ)**
- Сірук Вадим (Київ)
 13.40-13.50 **РОЛЬ НІМЕЧЧИНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ІНКЛЮЗИВНОГО ВІДНОВЛЕННЯ
 ТА РОЗВИТКУ УКРАЇНИ (2022–2026 рр.)**
- Наровський Максим (Ужгород)
 13.50-14.00 **ГЕОГРАФІЯ ТА ТИПОЛОГІЯ НІМЕЦЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ, ОРГАНІЗОВАНИХ
 РОДИНОЮ ШЕНБОРНІВ**
- Винниченко Ігор (Київ)
 14.00-14.10 **УКРАЇНА ТА УКРАЇНСЬКІ НІМЦІ НА ЗЛАМІ ХХ – ХХІ СТОЛІТЬ**
- 14.10-14.30 **ДИСКУСІЯ**
- 14.30 **ЗАВЕРШЕННЯ КОНФЕРЕНЦІЇ**

ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ

Постаті в історії УНІБ: засновники, приятелі, працівники

Драмарецький Борис

ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ – ІНІЦІАТОР УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ В БЕРЛІНІ

Ініціатором Українського наукового інституту, урочисто відкритого 10 листопада 1926 р., у Берліні став П.Скоропадський. Інститут з'явився за підтримки німецького міністра рейхсверу, давнього знайомого гетьмана, генерала Вільгельма Гренера, як філіал Берлінського університету. Його метою, за словами його першого директора, професора Дмитра Дорошенка стала «науководслідницька праця в обсягу українознавства, ознайомлення чужоземних наукових кругів з розвитком із досягненнями української науки, а також підготовка нових наукових сил» [1, с.158]. Водночас для того, щоб зрозуміти рішення П.Скоропадського про заснування українознавчого інституту в Німеччині, необхідно поглянути як загальну ситуацію в країні, так й зміну поглядів Гетьмана.

Німеччина стала одним із центрів української еміграції. Про чисельність українців свідчать «Приблизні статистичні дані про стан українців у Німеччині» написані приблизно у 1930 рр., що їх переслав до Риму о. д-р П.Вергун. Там знаходимо: «...можна сміло сказати, що всіх українців в Німеччині було біля 30,000 душ. ... В самому Берліні буде понад 1,000 душ, не вчисляючи так зв. малоросів» [2, с.22-23] (хоча сучасні українські науковці називають значно меншу цифру – *Б.Д.*). До Німеччини переїхала значна частина українських політиків, науковців, діячів культури та студентства. Перебуваючи за кордоном вони зуміли подолати деморалізацію, переосмислити причини поразки Української національної революції 1917–1921 р та почали створювати більш життєдайні моделі державотворення. І хоча кожна з політичних сил вбачала різні методи та реалізацію проміжних цілей і, відповідно ним шукала внутрішніх і зовнішніх союзників, однак стратегічною метою залишалось здобуття незалежності.

В еміграції суттєво змінилися й погляди П.Скоропадського. Залишивши Київ 14 грудня 1918 р. він переїхав до Берліна, а потім до передмістя Лозани (Швейцарія) зосередившись на спогадах. Поступово П.Скоропадський став центром тяжіння групи прибічників [3, с.84-83] зустрічаючись із колишніми

урядовцями Української Держави, митрополитом Андреем Шептицьким і, врешті, за наполяганням емігрантів на чолі з В'ячеславом Липинським повернувся до активного політичного життя. Не менш зацікавленими у такому поверненні були й німецькі знайомі із впливових консервативних політичних і військових кіл. Зокрема, полковник Вернер фон Альвенслебен, барон Мумм фон Шварценштайн, генерал-лейтенант Вільгельм Гренер (колишній начальник штабу німецьких військ в Україні, а з 1920 р. міністр транспорту) та інші [4, с.336]. За наполяганням останнього, у жовтні 1921 р. П.Скоропадський повертається до Берліна.

Не втрачаючи надії на відновлення України, П.Скоропадський позбавляється ілюзій щодо можливої федерації з небільшовицькою Росією, оскільки переконався, що росіяни незалежно від того, чи представляють вони владу, чи опозицію – є великодержавними шовіністами. Яскравим прикладом цього є висловлювання Денікіна: «ніколи жодна Росія - реакційна чи демократична, республіканська чи авторитарна - не допустить відторгнення України» І далі «... суперечка між Руссю Московською та Руссю Київською – є наша внутрішня суперечка...» [5, с.13]. Натомість, гетьман доволі успішно проводить діяльність на користь України. Він був причетний до організації агітації близько 10 тис. українських військовополонених, які знаходилися у таборах поблизу Берліна; у 1920-1923 рр. видавав часопис «Українське слово», до створення якого причетні Дмитро Дорошенко і Богдан Лепкий. Редактором газети гетьманського спрямування був Зенон Кузеля [4, с. 336-337], а у другій половині 1920-х рр. навіть здійснив спробу об'єднатися у боротьбі за самостійну Україну з екзильним урядом УНР. Зокрема, у довідці ІНО ГПУ УСРР від 13 квітня 1926 року згадується про контакти між Скоропадським і Петлюрою, які «ведуть переговори про спільну діяльність з англійцями стосовно питання про внутрішній виступ у СРСР і що повинні отримати від англійців кошти на підтримку повстань» [6]. Однак уже 25 травня 1926 р. агент ОДПУ Самуїл Шварцбард С.Петлюру вбиває.

Гетьман категорично не сприймав будь-які ліві течії, у тому числі й РКП (б). Активно виступав проти соціалістичних партій й В.Гренер, який для запобігання розвитку подій за зразком більшовицької Росії під час Листопадової революції 1918 р. в Німеччині змусив кайзера Вільгельма II зректися престолу, так як вважав продовження воєнних дій небезпечним, що призводить до революції.

Зважаючи на таку ситуацію та погляди Гетьмана, стає зрозумілим чому П.Скоропадських при заснуванні Українського наукового інституту у листопаді 1926 р. вимагав від його першого директора Д.Дорошенка щоб при підборі кандидатів чітко витримувався принцип «політичної благонадійності». Це, зрештою призвело до кризи восени 1931 р.: інститут було підпорядковано Міністер-

ству освіти Німеччини і він став державною установою, а новий директор І.Мірчук і науковий керівник інституту - О. Скоропис-Йолтуховський віддали перевагу не суто науковій діяльності, а справі «актуалізації українського питання в культурному аспекті на терені Середньої та Західної Європи») [1, с.159, 161-162].

Таким чином, повернувшись до активної політичної та громадської діяльності П.Скоропадський при заснуванні Українського наукового інституту дотримувався першочергового принципу – поширення українознавчих студій з метою привернути увагу до України та зміцненні міжнародних зв'язків, відкидаючи при цьому будь-які соціалістичні прояви.

1. Бурім Д. Перший період діяльності Українського наукового інституту в Берліні (1926-1931) (за матеріалами Берлінської державної бібліотеки Пруської культурної спадщини) // Державна архівна служба України, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства. Київ, 2011. Том 12. С. 157-172.
2. Романишин П. Студії до історії Української католицької церкви в Німеччині. Петро Вергун перший апостольський візіатор і адміністратор. Вінніпег, Канада, 1988. 212 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/15540/file.pdf> (дата звернення: 17.04.2026)
3. Папакін Г.В. Павло Скоропадський: перші роки на еміграції. Український історичний журнал. 2008. № 4. С. 81-95.
4. Димінська В. Павло Скоропадський: перші роки в еміграції // Україна та Німеччина: міждержавні відносини: збірник наукових праць. Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти, 2018. С.328-339.
5. Деникин А. Кто спась совѣтскую власть отъ гибели. Парижъ: Издательский дом: Maison de la Presse, 1937. 15 с.
6. Скрипник О. Павло Скоропадський. У зоні особливої уваги НКВД // Історична правда, 17 квітня, 2026 // URL: www.istpravda.com.ua/articles/2023/05/15/162676 (дата звернення: 17.04.2026)

Машіка Ганна, Конджарян Інна, Винниченко Ігор

ПЕРШИЙ ГОЛОВА КУРАТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ В БЕРЛІНІ

Наукова та громадсько-політична установа Український науковий інститут у Берліні (УНІБ) постав у падолисті 1926 р. – з ініціативи й активної участі гетьмана Павла Скоропадського та за підтримки уряду Німеччини – як філія Берлінського університету. Ця інституція мала сприяти розвиткові української науки і культури, налагодженню наукових і культурних взаємин із західноєвропейськими вченими, надавати академічну і матеріальну допомогу українській молоді, яка студіювала у той час в Німеччині. Від часу створення УНІБ очолював колишній міністер закордонних справ Української Держави проф. Дмитро Дорошенко, а з 1931 р. – проф. Іван Мірчук. У складі Інституту діяли 4

катедри: української історії (зав. – Д.Дорошенко), історії української державності (зав. – В.Липинський), духовної культури і релігійних відносин (зав. – І.Мірчук), історії матеріальної культури (зав. – В.Залозецький-Сас). Наукова колегія УНІБ складалася з дійсних та надзвичайних членів. Першими дійсними членами Інституту стали В.Липинський, І.Мірчук, В.Залозецький-Сас; надзвичайними членами були такі відомі українські вчені, як Д.Антонович, І.Я.Горбачевський, О.Колесса, І.Крип'якевич, С.Смаль-Стоцький, Д.Чижевський, В.Щербаківський та ін. [1]

Одним із засновників УНІБ та першим Головою його кураторії (уповдовж 1926-1934 років) був Карл Едуард Вільгельм Гренер (Грьонер) (Karl Eduard Wilhelm Groener) (22.11.1867, Людвігсбург, тепер ФРН – 2.09.1939, Борнштедт, тепер ФРН). Про нього І.Мірчук згадував: “З яким почуттям обов'язку взявся він за це діло показує хоча б факт, що не зважаючи на тяжку смертельну хворобу своєї дружини, він особисто завершив усі підготовчі праці і перевів успішно відкриття Інституту. Його заходами установа ця дістала відповідне матеріальне забезпечення і то не тільки з державних фондів, але також від промислових та фінансових організацій, які не могли поставитися байдуже до прохання висловленого таким куратором Інституту, як Гренер”. [2]

Карл Едуард Вільгельм Гренер
(світлина з мережі)

Чому саме німець став Головою органу, створеного для контролю, нагляду та опіки українською науковою інституцією? Майбутній військовий (генерал-лейтенант) та державний (у червні-серпні 1920 р. міністер шляхів сполучення, уповдовж 20 січня 1928 р. – 30.05.1932 р. – воєнний міністер і міністер внутрішніх справ Німеччини) діяч 1896 року закінчив Прусську військову академію.

Під час Першої світової війни – начальник польового управління залізницями, керуючий військовою промисловістю, заступник військового міністра. У серпні 1914 р. року призначений начальником польового управління залізницями Верховного командування. Блискуче організував військові перевезення.

Уповдовж 23.03-27.10.1918 року К.Гренер був начальником штабу групи армій “Київ” (німецьких окупаційних військ в Україні). У Києві він – від середини березня 1918 р.

24 квітня 1918 р. армієць провів нараду з участю німецьких і австро-угорських послів і військових аташе, на якій було ухвалено рішення про неможливість подальшої співпраці з урядом УЦР. Німецьке командування було пе-

реконано, що тодішній уряд Центральної Ради не мав ані охоти, ані спроможності, щоб виконати свої зобов'язання, взяті на підставі Берестейського договору супроти Центральних держав. Так, на початку квітня 1918 р. Гренер у своєму меморандумі генералу Людендорфу зазначав, що Центральна Рада взагалі “є не урядом, а мішаниною мрійників, ідеалістів і катедер-соціалістів, котрі не користуються у власній країні авторитетом”. [3] Того ж дня (24 квітня) зустрівся зі П.Скоропадським, погодив умови співробітництва з ним і в подальшому активно сприяв приходу Гетьмана (30 квітня) до влади.

А 2 серпня 1918 р. К.Гренер заявив делегації представників українських політичних партій (О.Андрієвський, С.Єфремов, О.Солтан, К.Лоський), що німці не причетні до розпуску УЦР, але німецька адміністрація визнала гетьмана як вищу владу. [4]

Згодом П.Скоропадський так характеризував німецького армієць: “Особисто в нас склалися добрі відносини. Я ніколи не бачив в ньому бажання чогонебудь вирвати, що, на жаль, широко практикувалося його підлеглими, які кожен крок, кожен документ інтерпретували на користь Німеччини, а коли цього всього не виходило, то вони не соромилися сказати те, що сила може дати і право. Цього в Гренері зовсім не було. Тому, коли я йому вказував во всіх надзвичайних випадках на те, що так не можна, він приймав у себе заходи з припинення цих неподобств. В питаннях політичному та національному він розділяв мою думку, що створити державу з тими силами українців, які були в нас, зовсім неможливо. Він прекрасно розбирався во всіх каверзах австрійців і відбивав негайно їх удари. Взагалі, коли б не було Гренера, особливо в перший час, мені було б значно складніше. Я бачив, що маю справу хоч і з начальником штаба армії, яка, звісно, не прийшла сюди заради наших прекрасних очей, однак в будь-якому випадку з людиною досить порядною, доброзичливою, широким політичним поглядів, безумовно чесною настільки, що він не соромився при мені неодноразово критикувати німецьку політику за їх загравання з більшовиками, і коли я йому говорив, що це принизливо для такої країни як Німеччина, що це не доведе і Німеччину до добра, він прямо і відверто відповідав в тому ж дусі, вказуючи, що він неодноразово писав про це в Берлін. При цьому він казав: «Що з ними поробиш? Вони там не бачать». Взагалі, вище німецьке командування в Україні в травні місяці 1918 р. складалося з блискучих людей. І Айхгорн, і Гренер – обидва видатні німецькі воєначальники і розумні політики”. [5]

Генерала та Гетьмана й згодом пов'язували особисті дружні взаємини. Вже в Німеччині він був частим гостем родини Скоропадських, про що залишились спогади гетьманівни Олени: “Я добре пам'ятаю про відвідини гене-

рала Гренера. Він був уже тоді зміщений з посади міністра оборони й повернувся разом з дочкою жити у Потсдам. Він приходив не на “політичні” обіди, а цілком приватно, як друг сім’ї. У більшості випадків приходив на чай і залишався до вечері, гуляючи між тим у саду з моїм батьком. Він пристрасно любив мариновані гриби, які чудово готувала наша няня. На цьому ґрунті ми і здружилися”. [6]

У червні 1934 р., вже після закріплення гітлерівського режиму в Німеччині, К.Гренер сам залишив посаду куратора УНІБ, мотивуючи це тим, що він, людина для нацистів одіозна, буде “баластом” для цієї установи. Але, попри це, він і надалі опікувався інститутом, використовуючи для цієї цілі свої зв’язки.

Коли ненависний нацистському режиму генерал помер, вийшов армійський наказ, що забороняв усім старшинам брати участь в уніформі в його похороні. З українського боку в похованні взяли участь з вінками гетьман П.Скоропадський з родиною. [7]

1. Кривець Н. Український науковий інститут в Берліні // Енциклопедія історії України. Україна – Українці. Кн. 2. – К.: Наукова думка, 2019. URL: www.history.org.ua/?termin=Ukrainskuj_Berlini (дата звернення: 14.03.2026)
2. Проф. І.Мірчук. Спомини з недавнього минулого. Вільгельм Гренер – одна з найвизначніших постатей новішої історії Німеччини // Свобода (Джерсі Сіті). – 1955. – Ч. 208-209; Скляренко Є.М. Гренер Вільгельм // Енциклопедія історії України. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 2004. – С. 192; Винниченко І. Німці в українському державотворенні: постаті // Немецкое национальное меньшинство в Украине: история и современность. – Одесса: Астропринт, 2015. – С. 27, 28.
3. Дмитришин В. Повалення німцями Центральної Ради у квітні 1918 року: нові дані з німецьких архівів // Політологічні читання. – 1994. - № 1. – С. 104-120.
4. Hoffmann M. Die Kriegaufzeichnungen 1914-1919 // Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffmann. – Berlin, 1929. – Bd. 1. – S. 47-224; Groener W. Tagebuch und Aufzeichnungen (Kiev, 1918) // Von Brest-Litovsk zur deutschen Novemberrevolution. – Göttingen, 1971. – S. 250-451; Українські дипломатичні представництва в Німеччині (1918-1922): Документи і матеріали. – К.: Смолоскип, 2012. – С. 397; Пиріг Р.Я. Відносини України і Центральних держав: нетипова окупація 1918 року. – К.: Інститут історії України, 2018. – С. 140-183; Енциклопедичний довідник “Діячі Української революції 1917–1921 рр.” Зошит 1. Науково-довідкове видання. – К.: Інститут історії України НАН України, 2022. – С. 149-154; http://hrono.ru/biograf/bio_g/groener.html (7.04.2026); <https://web.archive.org/web/20100116212550/http://firstworldwar.com/bio/groener.htm> (8.04.2026)
5. Павло Скоропадський. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – К., Філадельфія, 1995. – С. 191.
6. Ibid. – С. 406.
7. Проф. І.Мірчук. Спомини...

Магурчак Андрій

АНДРІЙ ЖУК І УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ: ІСТОРІЯ ПРОДАЖІ ЛІТЕРАТУРИ

Внаслідок поразки національно визвольних змагань 1917–1921 рр. на еміграції опинилися велика кількість тогочасних українських громадсько-політичних діячів. Серед цієї плеяди виділялась постать Андрія Жука (1880–1968). Член РУП, УСДРП. У 1907 р. покидає Російську імперію і переїздить до Львова, а з початком Першої світової війни до Відня. Був одним із засновників і фактичним лідером Союзу визволення України (1914–1918). Працював в українському посольстві у Відні за часів Української Держави та УНР. У Відні входить до різних галицьких організацій, які обстоювали принцип незалежності західноукраїнських земель. У 1930 р. польська влада дає дозвіл проживання у Львові, де працював в статистичному бюро Ревізійного союзу українських кооператорів. З окупацією Галичини 1939 р. радянськими військами емігрує до Відня. Автор численних статей на суспільно-політичну та кооперативну тематику.

А.Жук любив книгу і мав власну бібліотеку, в якій була зібрана україномовна і іноземна література. [1, арк. 108зв., 109 зв.]. Важке фінансове становище змушувало А.Жука продавати літературу, яка зберігалася в нього.

Отримавши від В. Липинського інформацію про створення в Берліні українського наукового інституту, А.Жук звернувся з листом до директора установи Д.Дорошенка. Зокрема у листі від 6 вересня 1926 р. А.Жук запропонував Д.Дорошенкові купити для інституту літературу, яка була в приватній бібліотеці А.Жука. Наголошував, що має багато дублетів українських видань передвоєнного часу, закордонні видання військового періоду, видань іноземними мовами, присвячені українській проблематиці. А.Жук підкреслював, що одних книжок і брошур назбирається більше тисячі, не рахуючи періодичних видань [2]. Відповідь Д. Дорошенка зводилася до того, що інститут має маленький бюджет для закупівлі від осіб і установ літератури для своєї бібліотеки. Дав згоду на купівлю в невеликих обсягах літератури з описом. Український науковий інститут в Берліні готувався до міжнародної книжкової виставки в Кельні і відповідно звернувся до А.Жука листом від 6 квітня 1928 р. з тим, щоб він надіслав на адресу інституту літературу із подальшим її поверненням. А.Жук погоджувався і додатково порадив звернутися до О.Скорописа-Йолтуховського і доктора З.Кузеля у справі осередку СВУ в Берліні на балансі якого було “...зібрано багато цікавих речей з цієї області. Крім різних публікацій з воєнних років, там було зібрано трохи старих видань, присвячених українській справі, між іншим, старі портрети українських історичних діячів, мапи і т.п. Де ці речі тепер переходять, я поняття не маю, але вони мусять там десь бути” [2]. А.Жук позичив Українському науковому інституту на період кельнської виставки німецькомовну літературу, яка інформувала відвідувачів з історією українського

народу. Цей список налічував 13 позицій [2]. Після закінчення міжнародної виставки А.Жук у листі до Українського наукового інституту від 27 листопада 1928 р. подарував ці видання бібліотеці закладу. Під час листування з Д.Дорошенком А.Жук піднімав питання публікації української кореспонденції. Це питання А. Жук ще раніше обговорював з В. Липинським, який мав звернутися до О.Скорописа-Йолтуховського, щоб той у Берліні посприяв із збором коштів. Відомо, що раніше А.Жук мав непорозуміння з О.Скорописом-Йолтуховським, а тому просив Д.Дорошенка нагадати йому, що для цієї великої справи він не тримає образ, а відповідно “коли би були якісь вигляди на переведення сеї справи, то я готов Вам чи Скорописові мотивовану записку про потребу згаданої кореспонденції, її характер і напрямок” [2]. На жаль, пропозиція А.Жука залишилася безрезультатною. Хоча А.Жук надіслав перелік літератури до Д.Дорошенка, останній не хотів купляти періодичних видань, а “якісь окремі книги з обсягу українознавства”. Посилаючись на маленький місячний бюджет формування бібліотеки інституту, Д.Дорошенко наголошував, що максимально може придбати в А.Жука літератури на 100 марок і відповідно міг посприяти в питанні придбання іншими установами літератури, періодики в А.Жука, а саме Слов’янським інститутом при Берлінському університеті і відділом східноєвропейської історії вище зазначеного університету. Завдяки Д.Дорошенкові А.Жук отримав замовлення від згаданих установ: відповідно Слов’янський інститут замовив книг на суму 48.4 марок, відділ східноєвропейської історії – 44.7 марок [2]. Мале фінансування Українського наукового інституту дивувало А. Жука, який у листі до Д. Дорошенка писав, що його фінансові затрати з власних коштів на зберігання майна СВУ і таборових організацій у Фрайштадті значно перевищують бюджет інституту. При цьому він наголосив, що первісний “...збір книжок, основа бібліотеки СВУ зложилася в значній мірі з моїх власних книжок, перевезених зі Львова” [2].

А. Жук постійно надсилав Д. Дорошенку перелік літератури, але останнього все більше цікавила наукова література: “Нам саме би придався отот “хлам з женева та львовів” [2]. Відповідно А. Жук у листі від 18 червня 1928 р. інформував Д. Дорошенка, що надіслав “всі книжки в 6 рекомендованих двокілевих посилках, разом здругою частиною всякого “хламу” для Вашого Інституту, за який, все ж мені положите” [2]. Надсилаючи на адресу Українського інституту літературу на суму 100 марок наголосив, що окремі видання представляють бібліографічну рідкість і повинні цінитись дорожче. Ще одним питанням, яке обговорювалося в листуванні з Д. Дорошенком, був продаж архівних матеріалів. У листі від 30 травня 1928 р. Жук з острахом писав: “Не знаю, що я зроблю з цим майном, коли би обставини заставили мене покинути Відень, і

хто взагалі заопікується архівами Союзу і таборових організацій” [2]. Український науковий інститут в особі Д.Дорошенка відмовив А. Жукові в купівлі архівів СВУ і таборових організацій, незважаючи на їх унікальність як з історичної, так наукової точки зору через банальну відсутність коштів.

Отже, А.Жуку вдалося продати незначну частину літератури берлінському науковому інституту, який в свою чергу поповнив свою бібліотечну колекцію.

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 3807. Оп. 2. Спр. 50.
2. Library and archives Canada. The Andry Zhuk Collection R2297-0-3-E. Volume 24. File 29.

Сергійчук Володимир

ІСТОРИК БОРИС КРУПНИЦЬКИЙ ЯК ОДИН З ЧІЛЬНИХ СПІВРОБІТНИКІВ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ В БЕРЛІНІ

Після першої світової війни українські історики – емігранти серйозно зайнялися вивченням європейських архівів. Йшлося, зокрема, про сховища документів у Берліні, Дрездені, Бреслау, Кенігсберзі, Гамбурзі, Парижі, Відні, Стокгольмі. Серед таких дослідників виявився і колишній студент Київського університету Святого Володимира, уродженець козацької Медведівки біля Чигирина Борис Крупницький (24.07.1894 – 5.06.1956). У надзвичайно складних умовах чужини, куди він змушений був емігрувати як вояк російської, а з 1918 р. – армії УНР, молодий дослідник зумів не тільки продовжити перервані на батьківщині історичні студії, але й зацікавив дослідями про минуле рідного народу науковців Німеччини.

Здобувши освіту в Берлінському університеті, Борис Крупницький став співпрацювати з професором Дмитром Дорошенком у відкритому з середини 1920-х років Українському науковому інституті (УНІ), що знаходився в столиці Німеччини. Якраз Борис Крупницький глибоко занурився у пошуки документальних матеріалів у європейських архівах, водночас з 1932 року габілітуючись на професора Українського Вільного Університету (УВУ) в Празі. Працюючи в цих обох українських інституціях, науковець досить швидко завойовує авторитет серед істориків як українських, так і німецьких, оскільки чимало його розвідок друкувалося в перекладі на мову останніх.

Треба зазначити, що в ті роки до послуг обізнаного з європейськими архівами вченого охоче вдається й ще одна українська інституція в Європі – Український науковий інститут у Варшаві, де в 1938 друкується розвідка Бориса

Крупницького “Гетьман П. Орлик. Огляд його політичної діяльності”. Але найважливішою його працею в довоєнний період у німецькій мові була перша історія України, яка в 1945 році дочекалася другого видання, “поборовши немалі цензурні труднощі воєнного часу” (Архів Українського освітньо-культурного центру у Вінніпезі (Канада), спр. 166, арк. 11).

Несподівано для всіх Борис Крупницький ще з довоєнного часу визначає ще один напрямок своїх історичних студій – українсько-шведські відносини. А щоб знати фахово шведські архіви – вивчає досконало шведську мову, що, за його висловом, «мало переломове, можна сказати, значення для моїх наукових дослідів». Про це свідчила і його перша праця про шведського короля Карла XII на основі нових архівних матеріалів, що з’явилася в Берліні німецькою мовою в 1933 році. Затим він регулярно друкує розвідки на різну тематику українсько-шведських відносин, ретельно студіюючи архіви Стокгольма. Зокрема, необхідно при цьому вказати на його статтю “Мазепа в світлі шведської історіографії // Мазепа: Збірник УНІ. ч. 1, Варшава, 1938.

Плідно працює вчений у роки Другої світової війни. У документі під назвою “Українознавство в Німеччині в рр. 1939 - 1945” наводиться й така інформація про творчі успіхи Бориса Крупницького як науковця УНІ: “З-під його пера вийшла в 1942 році монографія “Hetman Mazepa und seine Zeit (1687 - 1709)” та низка дрібніших праць та оглядів про П. Орлика, українську історичну літературу” (там само).

Це відповідало науковим програмам УНІ, бо станом на 1944 рік Борис Крупницький відповідав у цій українській науковій інституції за ділянку політичної історії (Мірчук І. Український науковий інститут у Берліні // Сьогодні й минуле. Вісник українознавства. Мюнхен-Нью-Йорк: НТШ, 1949, с. 89).

Після закінчення Другої світової війни Борис Крупницький добирається до Авгсбурга, де в таборі біженців «Сомме касерне» зустрічається зі своїм учителем Дмитром Дорошенком, з яким визначає собі наукові дослідження на майбутнє з огляду на величезні власні напрацювання з пошуку архівних матеріалів у довоєнний і воєнний час в УНІ. Щоправда, з огляду на брак помешкання, родина Крупницького оселяється неподалік Авгсбурга в Гіммельпфортені, звідки він періодично приїжджає до цього осередку української еміграції в Баварії для участі в наукових конференціях, диспутах чи для читання лекцій.

Важливо й те, що Авгсбург стає для Бориса Крупницького своєрідним видавничим центром. Уже з 1946 р. тут регулярно з’являються його публікації в періодичних виданнях і окремими брошурами. Зокрема, в «Українському літописі» друкується його розвідка «Михайло Драгоманів і Вячеслав Липинський (спроба порівняльної характеристики)», в «Заграві» – стаття «Шляхи українсь-

кої культури», а створена з 1945 року в таборі переміщених осіб в Авгсбурзі Українська вільна академія наук (УВАН) видає його працю «До методологічних проблем історії України».

У 1947 році в уже згаданому «Українському літописі» Борис Крупницький уміщує цікаву розвідку «Карл XII. Наполеон і німці на Сході», через рік у тутешньому календарі-альманасі друкується його стаття «Гетьман Кирило Розумовський в світлі характеристики його нащадка графа Камілла Розумовського».

Помітним внеском Б. Крупницького в розвиток повоєнних досліджень про українську національну революцію середини XVII століття була його розвідка «Б.Хмельницький як основоположник української закордонної політики», у якій вчений наголошував, що «прийшли часи, коли ми маємо усвідомити свою ролю серед людства взагалі і в Європі спеціально», оскільки «те, що зробив Б. Хмельницький, залишається міродайним і на сьогодні. Він зробив великий крок на шляху до кінцевого оформлення нації-держави, і ми маємо цю працю перебрати. Тому і закордонна політика Б.Хмельницького, яка саме мала служити цій меті створення незалежної соборної України, є для нас в багатьох моментах вихідним пунктом для вироблення національно-державної свідомості» (Крупницький Б. Б. Хмельницький як основоположник української закордонної політики // Сучасник (Мюнхен), 1948, ч. 1, с. 12).

Тоді ж УВАН випускає в світ окремим виданням його монографію «Гетьман Данило Апостол і його доба (1727–1734)», яка мала підкріпити вищенаведені концепції козацької доби. Апостол, за висловом автора, «належав до рішучих автономістів-державників України. Взагалі ж це була освічена людина із зацікавленням до загальноєвропейських подій, але з типовими ознаками барокової епохи з її підкресленою релігійністю. Але не це і не поетичний нахил до природи разом з свого роду добродушністю (кохався в прекрасних садах, виплеканих у його улюблених Сорочинцях спеціальними німецькими садівниками), також не людське, терпиме, а навіть більше - гуманне ставлення до своїх підданих і взагалі до української людности (в маєтках гетьмана населенню значно легше було жити, як деінде!) характеризують його в першу чергу» (Крупницький Б. Гетьман Данило Апостол і його доба (1727 – 1734), Авгсбург: Накладом Товариства прихильників УВАН, 1948, с. 175).

Крім того, автор зазначає, що як полковник був Апостол не тільки вояком з безперечною військовою вдачею, який за часи своєї довголітньої військової служби виконав цілий ряд важливих військових доручень, але й розумним адміністратором. Він знав життя і вмів при всяких обставинах, іноді дуже критичних, поставити себе на належне місце. Людина практичної складки, він був

зразковим господарем, який пильно і з великим умінням створював підстави свого власного багатства, якого основу положено було вже його батьком.

Борис Крупницький вважає гетьмана Апостола патріотом рідної землі. Як він наголошує, “доля України лежала йому на серці, і їй присвятив він свої сили і як вояк і як адміністратор. Не дурно ж він брав найближчу участь у небезпечних задумках Мазепи, а пізніше боровся разом з Полуботком проти гвалтовного царя Петра I” (там само, с. 175).

Але, як робить підсумковий висновок Б.Крупницький, “Апостолові вже не вдалося зайняти те становище, яке свого часу займав Мазепа яко гетьман України. Де в чім його права були ще більш обмежені, ніж за часів Скоропадського перед заведенням Малоросійської колегії” (там само, с. 175).

Наприкінці своїх висновків Крупницький зазначає, що в діяльності Апостола як гетьмана були два періоди: “перші роки, коли він із справжнім запалом, з надзвичайною енергією взявся направляти справи на Україні, і останні роки, коли ця кипуча енергія поволі занепадала і поступалася місцем апатії. Нерівна і важка боротьба з російськими тенденціями, які виявляли себе щораз сильніше, не давали багато надій на будуче. Показалося, що гетьман був і дуже старий та хворий” (там само, с.176).

Треба також наголосити, що і в першому науковому збірнику УВАН «Мазепа та його доба», який побачив світ у 1948 році в Авгсбурзі, також є стаття Бориса Крупницького – «Мазепа в світлі психологічної методи». Згодом з’являються й нові монографічні праці Б. Крупницького, зокрема, “Гетьман Пилип Орлик (1672-1742), його життя і доля” (Мюнхен: Дніпрова хвиля,1954).

Коли ж Борис Крупницький через хворобу вже не міг приїжджати до Авгсбурга на конференції УВАН, він надсилав свої доповіді, які хтось з організаторів зачитував. Багато з його праць побачили світ уже після смерті автора. Наприклад, “Українська історична наука під Сове́тами (1920–1950)” (Мюнхен, 1957), “Історіознавчі проблеми історії України” (Мюнхен, 1959).

У цій останній праці є й такі слова: “Суцільність або певна тотожність доби виявляв себе не тільки в тім, що в кожній із сфер народжуються подібні, паралельні думки й ідеї, але також і в тім, що одна сфера впливає на іншу. Ініціативні, творчі думки можуть виходити з духової сфери і впливати на фізикальну й біологічну, але можуть виходити, навпаки, з фізикально-біологічних наук і впливати на гуманітарні. Саме в цій стадії ми перебуваємо сьогодні. Переломові відкриття в сфері фізикальній і біологічній за пліднюють і думку історика. Тільки він нове перекладає на свою автономну мову”.

Тож бачимо, що довголітній співробітник Українського наукового інституту в Берліні Борис Крупницький увійшов в українську історіографію не тільки

ки як сумлінний дослідник європейських архівів, відкривач справді важливих сторінок нашої вітчизняної історії, а й учений, який бачив цілісність розвитку історичного процесу в поєднанні комплексу явищ суспільного життя.

Німецька колонізація українських теренів: витоки, періоди, географія, постаті

Запотоцький Сергій, Любіцева Ольга, Винниченко Ігор

КИЇВ – МАЛА МАТЕРИЗНА ВИДАТНИХ НАУКОВЦІВ РОДУ БУНГЕ

Походження роду Бунге (*нім.* Bunge) дослідники пов'язують зі Східньою Пруссією. [1]. Славетний же він, зокрема, й тим, що імена багатьох його представників посідають чільне місце на скрижалях науки багатьох країн. Однією з найчисельніших є українська гілка цього роду.

Із восьми синів та чотирьох дочок уродженця містечка Шталлупьонен (тепер м.Нестеров, Калінінградська область російської федерації) Георга-Фрідріха Бунге (1722-1793), який переселився до Києва в середині XVIII ст., кілька стали відомими науковцями. Зокрема, Фрідріх-Йоганн Бунге (1760-01.08.1830, за ін. джерелами 1822), відомий своїми працями в галузі фармакології та метеорології, на початку 1804 р. був обраний членом-кореспондентом Петербурзької академії наук.

Християн-Георг Бунге (1773(6)-1857) закінчив Петербурзький медико-хірургічний інститут та медичний факультет Єнського університету (Німеччина). Після отримання ступеня доктора медицини він повернувся до Києва, в якому й працював лікарем [2].

М.Х.Бунге
(світлив І.Винниченко)

В його родині народився чи не найвідоміший представник роду Бунге – Микола Християнович (1823-1895) – визначний економіст і фінансист, впливовий державний діяч і політик, талановитий педагог і публіцист. Після закінчення Імператорського університету св.Володимира (тепер Київський національний університет імені Тараса Шевченка) М.Х.Бунге уповдовж 1845-50 років викладав у Ніжинському ліцеї князя Безбородька (тепер Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя), в якому 1847 р. захистив дисертацію “Исследование начал торгового законодательства Петра Великого”. Того ж року він був затверджений магістром державного права і професором ліцею, а через три роки очолив катедру казенного управління. У жовтні 1850 р. М.Бунге був переведений в Імператорський університет св.Володимира на посаду ад'юнкта катедри політичної економії і статис-

тики. 16 червня 1852 р. він захистив дисертацію “Теорія кредиту” і здобув вчений ступінь доктора політичних наук. Того ж року вчений був затверджений екстраординарним професором і призначений секретарем Комісії для опису губерній Київської учбової округи. Про високий рівень роботи науковця в цій Комісії свідчить опублікована в “Трудах комиссии” (1855) його праця “Исследование о железной промышленности в губерниях Киевского учебного округа”.

Від березня 1854 р. М.Бунге – ординарний професор катедри політичної економії і статистики (затверджений у званні ординарного професора 26 березня 1854 р.). Одночасно з роботою в університеті педагог у 1853-59 рр. викладав географію у Київському інституті шляхетних дівчат та був редактором статистичного і географічного відділів Комісії для опису губерній Київської учбової округи.

В Університеті св.Володимира вчений викладав політичну економію спочатку на історико-філологічному факультеті, а від 1863 р. – на юридичному. В університеті науковець вперше вводить невідому на той час форму навчання – практичні заняття. Свої знання та ідеї молодий вчений викладає у численних публікаціях про економіку, фінанси та право. У сфері наукової діяльності дослідника, зазначали сучасники, була відсутня застиглість – тут постійно вбачаються пошуки нових і найефективніших рішень.

Наприкінці 1850-х років у Росії назріла необхідність запровадити антикріпосницькі реформи. Тему потреби скасування кріпацтва М.Х.Бунге висвітлює в статтях “Об изменении юридических отношений в России вследствие предстоящего преобразования крепостного права”(1858) та “Кредит и крепостное право” (1859). Ці та інші його публікації привернули увагу високопосадовців. Царський уряд вимушений був 1859 р. створити при Державній раді редакційні комісії для розробки загальних положень для селян, котрі виходитимуть із кріпосницької залежності. Поза те, було створено Особливу фінансову комісію, завдання якої полягало у пошуку і обґрунтуванні підстав для остаточного вирішення аграрного питання шляхом викупу селянами земельних наділів. Для участі в цій справі у Санкт-Петербург запросили найкращих у країні економістів і фінансистів, у тому й вже досить відомого на той час М.Х.Бунге. Тож у складі комісії він від 16 травня 1859 року по 26 жовтня 1860 року брав участь у вирішенні однієї з найголовніших проблем реформи – підготовки законопроекту про викуп землі звільненими селянами.

1863 року Миколу Християновича знову відрядили до столиці. Цього разу як талановитого педагога і носія ідей реформування вищої школи його запросило Міністерство просвіти для складання Університетського статуту. Тоді ж йому було доручено викладати (з 3 вересня 1863 по 11 червня 1864 р.) науку

про фінанси та політичну економіку наступникові російського престолу – цесаревичу Ніколаю Александровичу, сину Александра II.

У травні 1880 р. Рада Університету св.Володимира задовільнила прохання М.Бунге про звільнення його від обов'язків ректора. Проте, звільнивши його з цієї посади, вона незабаром затвердила його почесним членом університету. Вчений був також почесним членом Імператорської Академії наук, Санкт-Петербурзького, Новоросійського (тепер Одеський національний університет імені І.І.Мечникова) університетів, Історичного товариства Нестора-літописця, Київського юридичного товариства, Товариства для сприяння Російському торговому мореплавству, членом Імператорського Російського географічного товариства та інших.

Увагу вищих посадових кіл та громадськості привертала наукові праці вченого, які часто друкувались в “Отечественных записках», “Русском вестнике”, “Современнике”, “Журнале для акционеров”, “Экономическом указателе”, Журналі Міністерства народньої освіти, “Русском инвалиде”, іншій періодиці. У своїх публікаціях М.Бунге переконливо доводив, що для поліпшення фінансового і економічного становища в імперії необхідно першочергово позбутися залишків кріпосництва та обмеження приватного підприємництва, розвивати державні і приватні комерційні заклади, враховувати досвід західноєвропейських країн і специфічні умови господарювання в Росії.

У червні 1880 р. за рекомендацією і з дозволу Александра II М.Бунге призначають на посаду товариша (заступника) міністра фінансів. Через два роки він очолив Міністерство фінансів і працював на цій посаді 4 роки. А від 1887 р. аж до своєї смерті (15 червня 1895 р.) М.Бунге виконував посаду Голови Комітету міністрів Російської імперії. [3]

Слід завважити, що наукова спадщина М.Бунге має непересічну цінність для сьогодення. На цьому, зокрема, наголошували учасники міжнародної наукової конференції “Німці в історії Київського університету” (Київ, травень 2004 р.), на якій було ухвалено започаткувати регулярні Бунгівські читання. [4]

Інший син Георга-Фрідріха Христофор Григорович (1781-1860) також народився в Києві. Після закінчення 1801 року курсу в Санкт-Петербурзькому медико-хірургічному інституті він перебував у закордонному відрядженні задля студіювання ветеринарних наук. 1809 р. у Москві очолив у заснованій медико-хірургічній академії катедру ветеринарної дієтики, фармакології, патології і терапії. В цей час науковець досліджував сибірську виразку та докладно описав її в “De morbo sic dicto sibirico”.

Після нетривалої практики під час Вітчизняної війни 1812 р. повернувся до науково-викладацької діяльності. 1817 року його було призначено професором

ветеринарної науки в Московському університеті; у 1825 р. затверджено академіком та вченим секретарем при академії. Уповодж 1829-34 років педагог був деканом лікувального факультету, а в 1836 р. його було обрано проректором університету.

Найвідомішими працями Х.Г.Бунге є “О раздражении спинного мозга” (1844), “О главнейших повальных болезнях домашних животных” (1847) та “Руководство к распознаванию и лечению внутренних конских болезней” (1856) [5].

Дітьми іншого сина Г.-Ф. Бунге – Андрія були Фрідріх-Георг (Федір Андрійович) (1802-1897) та Олександр (1803-1890).

Ф.-Г.Бунге народився в Києві. Від 1819 р. вивчав правознавство в Дерптському (тепер Тартуському, Естонія) університеті, в якому 1823 р. став приват-доцентом, у 1831 р. екстраординарним, а згодом і ординарним професором. Однією з заслуг вченого є те, що він започаткував наукове вивчення остзейського права.

У 1842-54 роках вчений видавав “Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Kurlands” (7 томів), а в 1852 р. започаткував видання “Liv-, Esth- und Kurländischen Urkundenbuchs” (т. 1-6, Ревель, 1853-73, доведені до 1423). Варто відзначити і його “Darstellung des heutigen russischen Handelsrechts” (Рига, 1829), де головну увагу також приділено особливостям остзейського права. Науковець також був головним редактором “Dorpater Jahrbücher” (5 т., Лейпціг і Дерпт, 1833-35); у 1836 р. він заснував історико-статистичний щотижневий журнал “Das Inland”.

У 1842 р. Ф.-Г.Бунге обійняв посаду бургомистра і синдика міста Ревель (нині Таллінн, Естонія), а 1856 р. був призначений у Петербург старшим чиновником II відділення Власної Його Імператорської Величності канцелярії, де на нього було покладено упорядкування 3-ї частини “Свода местных узаконений губерний Остзейских”.

Вчений є автором великої кількості праць. Також разом з Мадаєм (Madaï) він видав “Sammlung der Rechtsquellen Liv-, Esth- und Kurlands” (2 т., Дерпт, 1845-46) та „Theoretisch-praktische Erörterungen aus den in Liv-, Esth- und Kurland geltenden Rechten” (5 т., Дерпт, 1839-53) [6].

Олександр Андрійович Бунге (1803-1890) також народився в Києві. 1821 р. він вступив до Дерптського університету для студіювання медицини та природничих наук. 1825 року, після отримання ступеня доктора, вчений розпочав дослідження Сибіру та Алтаю. Прикомандирований Академією наук, за рекомендацією Олександра Гумбольдта, до духовної місії, яка 1830 р. вирушила в Пекін, вчений зібраний по Китаю матеріал описав в “Enumeratio plantarum quas in

China boreali collegit” (С.-Петербург, 1831) та в “Plantarum Mongolico-Chinensium decas I” (Казань, 1835).

1832 р. він вдруге досліджував Алтай (список зібраних тоді рослин було видано 1836 р.). 1833 року повернувся до Петербургу, а наступного року його було запрошено на катедру ботаніки в Казань. Від 1836 р. О.А.Бунге виконував посаду завідувача катедри ботаніки Дерптського університету.

1857 р. у складі експедиції вчений вирушив для вивчення Персії; 1867 р. він вийшов у відставку, присвятивши себе обробці зібраного матеріалу.

У 1874 р. О.А.Бунге взяв участь в ботанічному конгресі у Флоренції.

Вчений вважається одним із основоположників географо-морфологічного методу в систематиці рослин [7].

Синоном О.А.Бунге був Олександр Олександрович – зоолог та мандрівник. Народився він в Дерпті 29 жовтня 1851 р. Там же, навчаючись на медичному факультеті університету (1870-78), отримав вищу освіту та (у 1880 р.) звання доктора медицини.

Ще будучи студентом, надрукував “Ueber die Nachweisbarkeit eines biserialen Archipterygium bei Selachiern und Dipnoern” (“Jenaische Zeitschrift”, т. VIII). Брав участь в експедиціях до гирла ріки Лена (Сибір), у Прирянський край та на Ново-Сибірські острови (1885-1887). Після повернення присвятив час обробці отриманих результатів.

Із робіт вченого відомими є “Untersuchungen zur Entwicklungschichte des Beckengurtels der Amphibien, Vogel und Reptilien” (Дерпт, 1880, дисертація), „Naturhistorische Beobachtungen und Fahrten im Lena-Delta” (“Melanges biolog.”, т. XII), „Bericht über fernere Fahrten im Lena-Delta etc.” (“Mel. biolog.”, т. XII), “Bericht über die im Lenagebiet im Sommer 1885 ausgeführten Reisen etc.” (3-є вид., 1886), “Предварительный отчет об экспедиции на Ново-Сибирские острова” (СПб., 1888; “Известия Императорского Русского Географического Общества”, XXIII т.), “О болезнях между инородцами северной части Якутской области” (СПб., 1888) [8].

Микола Андрійович Бунге (1842-1915) у 1865 р. закінчив Університет св.Володимира, в якому від 1871 р. був професором по кафедрі технічної хімії.

1892 р. науковець узагальнив явища електролізу неорганічних та органічних сполук та пояснив причини виділення на аноді різних продуктів в залежності від умов електролізу. Він також удосконалив методику газового аналізу.

М.А.Бунге був укладачем “Обзоров книжной литературы по химической технологии” (1873-82), за його редакцією складено “Указатель русской литературы по математике, чистым и прикладным естественным наукам” за 1872-1890 роки (18 тт., Київ, 1873-91). Із праць науковця найвідомішими є “К электролизу

металептических производных органических кислот” (“Журнал Русского физико-химического общества. Часть химическая”, 1892, т. 24, вып. 9); “Химическая технология”, ч. 1-2. – К., 1869-88; “Курс химической технологии”, 2-е изд. – К., 1905.

Він також був одним із засновників Російського хемічного товариства. Від 1873 до 1905 р. очолював Київське відділення цього товариства, а також Київське товариство дослідників природи.

Він же організував видання “Записок по свеклосахарной промышленности и тепловой технике” та випустив 33 томи “Ежегодников по свеклосахарной промышленности”. За ініціативи вченого на території України були організовані технічні школи з цукроваріння, шляхових та будівельних справ, по нагляду за паровими котлами, хемічна лабораторія. М.А.Бунге ж був одним із ініціаторів заснування Київського політехнічного інституту (1898). [9]

Син О.А.Бунге Густав Бунге (1844-1920) навчався в Дерпті, Лейпцігу та Страсбурзі. 1873 року він отримав в Дерпті ступінь магістра хемії, у 1874 р. там само – доктора хемії. У Лейпцігу 1882 р. отримав ступінь доктора медицини.

1874 року був призначений доцентом фізіології в Дерптському університеті, від 1885 р. – професор фізіології в Базелі.

Головними роботами вченого є „Ueber die Bedeutung des Kochsalzes und das Verhalten der Kalisalze im menschlichen Organismus” (Дерпт, 1873), „Der Kali-, Natron- und Chlorgehalt der Milch, verglichen mit anderen Nahrungsmitteln und des Gesamtorganismus der Sdugetiere” (там само, 1874), „Zur quantitativen Analyse des Blutes” („Zeitschrift f. Biologie”, 1876), „Lehrbuch der physiologischen und pathologischen Chemie” (Лейпціг, 1887; 4-е вид., 1898). [10]

Даниною пам`яти видатним представникам цієї родини, доля яких була пов`язана з Києвом, стало увічнення їх у назві вулиці в Святошинському районі столиці. Сталось це у жовтні 2021 року. [11] Завважимо, що сталось це завдяки, значною мірою, ініціативі громадської організації Інститут досліджень діаспори. [12]

1. Балтийские немцы в России. Материалы к энциклопедии «Российские немцы». Вып. 5. – М., 2000. – С. 14; Винниченко Ігор. Німці в Києві. Біо-бібліографічний довідник. – К.: ТОВ “Геопринт”, 2025. – С. 43.
2. Біографія М.Х.Бунге // М.Бунге: сучасний дискурс. – К.: Знання, 2005. – С. 245; Винниченко Ігор... – С. 45-46.
3. Біографія М.Х.Бунге... – С. 243-245; Винниченко І., Винниченко Д. Німці в історії Київського університету // Етнічна історія народів Європи. Вип. 16. Німці в етнокультурному просторі України. – К.: УНІСЕРВ, 2004. – С. 37; Вильгельм А.Ф., Вильгельм К.А. Немцы в истории России. Люди и события. – Москва, 2003. – С. 162-164, 544-545; Енциклопедія історії України: В 5 т. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 1. – С. 405. ;
4. Матеріали конференції були опубліковані в книзі “М.Бунге: сучасний дискурс”. – К.: Знання, 2005. – С. 29-241.

5. Русский биографический словарь. Том 3. Бетанкуръ - Бякстеръ. – С.-Петербургъ, 1908. – С. 486-487; Вильгельм А.Ф., Вильгельм К.А. Немцы... – С. 499.
6. Русский биографический... – С. 486.
7. Русский биографический... – С. 485-486; Винниченко Ігор... – С. 42-43.
8. Bunge, Alexander v. (1851-1930). URL: <https://bbld.de/0000000078583155> (дата звернення: 10.03.2026)
9. Винниченко І., Винниченко Д. Німці в історії... – С. 39; Винниченко Ігор... – С. 44-45.
10. Bunge, Gustav* Piers Alexander v. (1844-1920). URL: <https://bbld.de/0000000081088083> (дата звернення: 8.03.2026)
11. Асадчева Т. На Борщагівці з'явилася вулиця на честь київської династії аптекарів, вчених та меценатів // Вечірній Київ. – 2022, 22 грудня.
12. Інститут досліджень діаспори. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Інститут_досліджень_діаспори; www.facebook.com/Institute.of.the.diaspora.studies/ (дата звернення: 8.04.2026)

Щука Галина, Сокол Тетяна

ГАСТРОНОМІЧНИЙ КОД ЗАКАРПАТСЬКИХ ШВАБІВ

Сучасний дискурс розвитку Закарпаття як унікального гастрономічного регіону дедалі частіше апелює до поняття «смакової палітри», що відображає багатогаровість історичних і культурних впливів. Водночас ця палітра залишається неповною без осмислення внеску однієї з найдавніших етнічних спільнот краю – закарпатських німців, або швабів, чия гастрономічна традиція є не лише складовою кулінарної спадщини, але й важливим носієм культурної пам'яті. У цьому контексті гастрономія постає як специфічний «код», через який відтворюються історичні зв'язки, моделі адаптації та механізми збереження ідентичності.

Для невеликої спільноти етнічних німців (близько 4 тисяч), що нині проживають на Закарпатті, традиційна кухня виконує функцію однієї з останніх «живих» форм культурної тяглості. В умовах поступового витіснення діалекту саме кулінарні практики залишаються дієвим механізмом передачі знань між поколіннями, зберігаючи зв'язок із історичною батьківщиною переселенців із територій сучасних Німеччини та Австрії [1]. Водночас ця кухня є прикладом культурної взаємодії, у межах якої німецькі кулінарні моделі трансформувалися під впливом угорських, слов'янських та інших локальних традицій.

Практичне значення цієї спадщини актуалізується в контексті розвитку туризму, де зростає попит на автентичні локальні досвіди. Гастрономічна традиція закарпатських швабів створює підґрунтя для формування туристичних продуктів, що поєднують кулінарний досвід із історією переселень та адаптації, сприяючи глибшому розумінню мультикультурної природи регіону.

Ключовою рисою цієї кухні є *швабська ощадливість* (Sparsamkeit), яка визначає раціональне використання ресурсів і відсутність відходів. Залишки

продуктів трансформуються у нові страви, що відображає не лише економічну доцільність, але й усталену культурну норму. Ця логіка проявляється і в структурі харчування. Наприклад, айнтопф (рис.1). Сама назва страви перекладається як «спільний горщик», оскільки всі інгредієнти, що були в господині під рукою, складаються і варяться в одній каструлі. Це суп-рагу, перше і друге одночасно.

Швабська кухня характеризується *простотою*: більшість страв базується на картоплі, борошні та сезонних овочах. Тому що традиційно харчування також чітко корелює з *сезонними циклами*: у теплий період переважала курятина з використанням усіх її частин, тоді як зимовий раціон базувався на свинині та продуктах тривалого зберігання, що відображало аграрний уклад життя.

Важливим елементом є розвинена *культура м'ясопереробки*. У межах цієї практики сформувався широкий спектр м'ясних виробів, серед яких вирізняється шойт (сальтисон), а також різноманітні ковбаси та гурка (рис. 2). Особливого розвитку набули технології копчення, що забезпечували тривале зберігання продуктів і стали важливою складовою регіональної гастрономічної традиції.

Рис. 1 Айнтопф

Рис. 2 Німецькі ковбаски та братвурст

Традиційні страви відображають історичне походження швабів: маульташен (німецькі пельмені, які можна їсти в піст) демонструють зв'язок кулінарії з релігійними практиками (рис. 3), а Різдвяні бобальки (закарпатська кутя) займають важливе місце у святковій обрядовості, поєднуючи гастрономічний і символічний виміри (рис. 4).

Рис. 3 Маульташен

Рис. 4 Бобальки

Поступово швабські страви було адаптовано до локального середовища, що зумовило використання паприки, локальних овочів і поєднання європейських кулінарних традицій із місцевими практиками. Цей синтез вплинув на загальний гастрономічний ландшафт регіону, зокрема через поширення методів копчення та традиції густих супів [2].

Найбільш відчутним швабський вплив простежується у сфері м'ясопереробки та традицій «гентештва». На Закарпатті до 2020 року проводили традиційні міжнародні фестивалі гентешів. І хоча ініціаторами події були місцеві угорці, саме шваби заклали підвалини раціонального використання м'ясної сировини, що передбачає залучення всіх частин туші. Це відобразилося у поширенні шойту (сальтисону), розвитку технологій копчення шинки та бекону, а також у рецептурах прямих домашніх ковбас із використанням часнику та кмину. Шовдар – вуджений методом холодного копчення та витриманий кілька місяців окіст зі свині – внесли навіть до переліку об'єктів нематеріальної культурної спадщини (рис. 5).

Важливим є й впровадження формату страв «два в одному». Айнтопф, про якого згадувалося раніше, став прототипом багатьох закарпатських густих супів, у яких поєднуються м'ясо, бобові та овочі: підбивана пасуля, підбивані лопатки, підбивана дінька та ін. Запозичення цієї моделі сприяло формуванню традиції поживних і функціональних страв, адаптованих до потреб аграрного способу життя.

Рис. 5 Шовдар

Рис. 6 Підбивана пасуля

Суттєвий вплив мала і швабська ощадливість, що закріпила практики раціонального використання продуктів. Зокрема, поширилося використання черствого хліба у вигляді грінок або як складника інших страв. Квашена капуста – популярна німецька страва стала основою для багатьох місцевих гарнірів.

У сфері випічки вплив простежується через поширення кнедлів, великих виробів із тіста на зразок маульташен, а також витяжного тіста для штруделів. Ці практики не лише урізноманітнили кухню, але й закріпили відповідні технології приготування.

Таким чином, закарпатська кухня сформувалася як складна система культурних нашарувань, у межах якої німецька прагматичність швабів поєдналася з угорською експресивністю та слов'янською щедрістю. Вплив німецьких переселенців проявляється не лише у запозиченні окремих страв, але й у трансформації підходів до обробки продуктів і організації харчування, що з часом стало невід'ємною частиною локальної гастрономічної ідентичності.

1. Кравчук Ю. Економна швабська кухня: особливості кулінарії німців Мукачева. *Наша справа. Закарпаття*. 2024. URL: www.cosanostra.in.ua/2024/03/04/ekonomna-shvabska-kukhnia-osoblyvosti-kulinarii-nimtsiv-mukacheva/ (дата звернення: 10.04.2026)
2. Щука Г.П., Венгерська Н.С., Безрученков Ю.В. Автентична кухня як основа розвитку ринку гастрономічного туризму Закарпаття. *Економіка і регіон*. 2023. №4 (91). С. 59–67. DOI: 10.26906/EiR.2023.4(91).3195

Денисик Богдан, Винниченко Ігор, Тищук Інна

БЛАГОДІЙНІСТЬ ЯК ПРАВИЛО ЖИТТЯ НІМЕЦЬКИХ ПОСЕЛЕНЦІВ

Уродженці німецьких земель були одними з перших колоністів, які включилися в економічне та культурне освоєння південних районів Російської імперії. Вибір ними цих територій як один з головних напрямів для переселення був обумовлений як сприятливим кліматом, наявністю малозаселених родючих земель, так і маніфестом Єкатеріни II (1763 р.) і повторним запрошенням – у 1804 р. – від імператора Александра I. Саме тому активне і масове переселення уродженців Пруссії, Саксонії, Швабії та інших німецьких земель на територію України почалося на початку позаминулого століття.

Одним із важливих факторів збереження національної ідентичності німецької людності стала благодійність як засіб взаємодопомоги поселенців. Перша лютеранська парафія в Одесі, створена вже в 1803 р. і яка об'єднала як містян, так і німців з навколишніх колоній, відразу ж розпочала благодійну діяльність, яка є однією з найважливіших норм протестантської етики. Після будівництва коштом громади в 1827 р. церкви св.Павла почався збір коштів на будівництво притулку для сиріт і богадільні для літніх і бідних, які й були незабаром відкриті. У 1846 р. там же, в Одесі, створено Благодійне товариство, метою якого, згідно зі статутом, було «надавати різну допомогу співвітчизникам, які потребують цього». Щорічні фінансові звіти цієї організації публікувалися у міській газеті «Одеський вісник». [1]

У Києві для будівництва (замість згорілої в 1811 р.) кірхи також було оголошено збір коштів серед німців по всій імперії. Але оскільки Вітчизняна війна, що почалася, стала перешкодою цьому, церковні старости Е.Бергер,

Г.Цітен і Ю. Ксерле внесли 10 тис. рублів під заставу своїх будинків. Після війни збір коштів було продовжено і борги повернуто. Трохи пізніше київський купець І-ї гільдії Кельн пожертвував для кірхи орган вартістю 3 тис. руб. У 1882 р. коштом, зібраним громадою, поруч із кірхою побудували Будинок для бідних («Олександрівський притулок»). [2]

Список імен німців, відомих своїми славетними справами на терені благодійности й жертвовности, нараховує не одну сторінку. Патолог, терапевт Віктор Бессер (1825-1890) пожертвував понад 100 тис. рублів для заснування стипендій в університетах та гімназіях. [3] Підприємець Герман Шульц 1908 р. подарував м.Новоград-Волинський (тепер Звягель, Житомирська область) побудовану ним жіночу гімназію. [4]

Почесним опікуном багатьох навчальних та лікувальних закладів Одеси був Є.Шульц (1829-1909), відомий, зокрема, своїми жертвами на будівництво жіночої євангелічної лікарні та нової будівлі євангелічно-реформатської церкви, комерційного училища («стипендія Є.І. євангелічно-лютеранської громади. [5]

М.-К.-А. фон Штейнгель
(світлина з мережі)

Р.Штейнгель
(світлина з мережі)

Член комітету із створення Київського політехнічного інституту Магнус-Карл-Александр фон Штейнгель пожертвував для будівництва комплексу його будівель 3 тис. рублів. Його брат Рудольф Штейнгель (1841-1892) своїм коштом облаштував у клініці Університету св.Володимира (Київ) відділення. Син же Р.Штейнгеля Теодор Рудольф Штейнгель (1870-1946) в с.Городок (тепер Рівненський район Рівненської області) побудував для селян школу (і укомплектував її кваліфікованими вчителями), лікарню, їдальню, лазню, зробив загальнодоступною власну бібліотеку. Відомий був барон і жертвами на акушерську та дитячу клініки при Університеті св.Володимира (тепер Київський національний університет імені Тараса Шевченка), на будівництво реального училища св.Катерини при лютеранській громаді Києва, реставрацію Аскольдової могили, пологового будинку. [6]

Колекціонер Микола Бурмейстер (1862-?) зробив значний внесок у формування колекцій Катеринославського музею ім. А.Н.Поля (тепер Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д.І.Яворницького). Підтримував, у тому матеріально, археологічні дослідження Д.Яворницького у своєму маєтку при хуторі Суженому (Новомосковський повіт Катеринославської губернії). [7]

Підприємець і громадський діяч Генріх Едігер (1858-1943) брав участь у діяльності багатьох благодійних організацій у Бердянську, а для Пушкінської початкової школи надав частину власного будинку. [8]

Основоположником меценатських і патріотичних традицій родини Фальц-Фейнів є Фрідріх Фейн (1794-1864), який заснував на власні кошти Пришибське училище, в якому навчалися діти лютеран та католиків. [9]

М.Рігельман
(світлина з мережі)

Археограф, фольклорист, письменник Микола Рігельман (1817-1888), який у 1840 р. познайомився з Т.Шевченком, матеріально допомагав поету після повернення з заслання. Від 1870 р. був членом комітету, що опікувався збіркою коштів на спорудження пам'ятника Богданові Хмельницькому в Києві. Був Головою (з 1875 р.) Київського слов'янського благодійного товариства. [10]

Завдяки ініціативі та, значною мірою, засобам графині Амалії Адлерберг (уроджена Лерхенфельд) (1808-1888) у Сімферополі у 1855 р. було засновано дитячий притулок (названий її ім'ям). 1869 року для притулку побудовано нову будівлю (вул. Пушкіна, 18). [11]

Дружина великого князя Ніколая Ніколаєвіча Олександра-Фрідеріка-Вільгельміна (Олександра Петрівна) Ольденбурзька (1838-1900) у 1889 р. заснувала Києво-Покровський жіночий монастир (тепер пров. Варязький, 15), у якому було створено цілу систему благодійних закладів. Тут діяли безкоштовна аптека та амбулаторія (приймала до 500 хворих на день), жіноча стаціонарна лікарня, церковно-парафіяльна школа для дівчат, майстерні, странноприймний дім, притулки для вдів і дівок, які бажали жити в монастирі, не приймаючи постригу, для сиріт, для невиліковних жінок, для сліпих.

О.-Ф.-В.Ольденбурзька
(світлина з мережі)

Медичні заклади монастиря були – на той час – найсучаснішими; саме тут з'явився перший в Києві рентгенівський апарат.

Обов'язки сестер виконували черниці, а сама княгиня – як асистентка – допомагала під час операцій. [12]

Купець і фабрикант Вільгельм Санценбахер (1832-1894) передав Одесі побудований на власні кошти барак для заразних хворих, регулярно виділяв кошти на лікування двох хворих в євангелічній лікарні. Уповдовж 8 років був почесним наглядач міського 4-класного училища, на користь якого неодноразово робив грошові пожертви. [13] Домовласник Костянтин Шлеє в 1907 р. також власним коштом побудував у Сімферополі гімназію В.Станішевської. [14] А барон Микола Штігліц 1811 р. пожертвував 100 тис. руб. “для використання на загальну користь місту Одесі” (значну частину цієї суми було використано на відкритий у місті Рішельєвський ліцей – тепер Одеський національний університет ім.І.І.Мечникова). [15]

І нинішнє сторіччя знає приклади добрих справ. Зокрема, завдяки Центру німецької культури «Відерштраль» (Київ) було видано книгу «Німці в історії Київського університету» (2009) та біо-бібліографічний довідник «Німці в Україні» (2011). [16]

1. Національно-культурні товариства німецької громади в Одесі у другій половині XIX – на початку XX ст. URL: <https://ouci.dntb.gov.ua/works/9jqZpgZl/> (дата звернення: 8.04.2026); Садова І. Заснування та діяльність німецьких товариств в Одесі у XIX – на початку XX століття. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c3618801-0878-4135-bf70-98362c2d03eb/content> (дата звернення: 9.04.2026)
2. Асадчева Т. Історія Лютеранської кірхи в Києві // Вечірній Київ. – 2022, 16 серпня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/70338/> (дата звернення: 3.03.2026); Кірха Святої Катерини у Києві: трагічна історія та нове життя. URL: <https://kyiv.info/article/kirkha-svyatoyi-kateryny-u-kyuuevi-trahichna-istoriya-ta-nove-zhyttya> (дата звернення: 4.04.2026); Кірха Святої Катерини. Історія. URL: <https://kyivpastfuture.com.ua/kirha-svyatoyi-kateryny-istoriya/> (дата звернення: 4.04.2026)
3. Бессер, Виктор Вилибальдович // Русский биографический словарь: в 25 томах. – СПб., 1900. – Т. 2: Алексинский – Бестужев-Рюмин. – С. 761-763; Бессер, Виктор Вилибальдович // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.). – СПб., 1891. – Т. IIIа. – С. 619; Дополнення кь біографическому словарю бывших воспитанников Киевской 1-й гимназии. URL: <https://viewer.rsl.ru/ru/rsl01004009100?page=402&rotate=0&theme=white> (дата звернення: 12.02.2026)
4. Винниченко І. Німці в Україні. Біо-бібліографічний довідник / Ін-т досліджень діаспори. Серія “Діаспори в Україні”. – К.: ТОВ “Геопринт”, 2011. – С. 333.
5. Плесская-Зебольд Э.Г. Одесские немцы. 1803-1920. – Одесса: ТЭС, 1999. – С. 405-408.
6. Винниченко І. Німці в Києві. Біо-бібліографічний довідник. – К.: ТОВ “Геопринт”, 2025. – С. 234-237.
7. Винниченко І. Німці в Україні... – С. 61.
8. Ibid. – С. 133-134.
9. Бобильова С. Система освіти в німецьких і менонітських колоніях Півдня України: становлення і розвиток (XIX – поч. XX ст.) // Етнічна історія народів Європи. Вип. 16. Німці в

- етнокультурному просторі України. – К.: Унісерв, 2004. – С. 24-25; Задерейчук А.А. Вне-сок роду Фальц-Фейнів у соціально-економічний та суспільно-політичний розвиток Півдня України // Учёные записки Таврического национального университета им.В.И.Вернадского. Серия “Исторические науки”. – Том 23, № 1. – 2010. – С. 54.
10. Ясь О.В. Рігельман Микола Аркадійович // Енциклопедія історії України. – Т. 9. – К.: Наукова думка, 2003. – С. 216; Ковалинский В. Меценаты Киева. – К.: Северин-пресс, 1995. – С. 359; Рігельман Микола Аркадіцович // Шевченківська енциклопедія: у 6 т. – К.: Ін-т літератури ім. Т.Г.Шевченка, 2015. – Т. 5. – С. 485; Кропива П. Пам’ятник гетьманові // Київ. – 1991. - № 1. – С. 142, 144; Требіна Н. Німецьке коріння, українська душа... // Слово Просвіти. – 2018, 11 червня.
  11. Детский приют гр. Адлерберг // Салгир. – 1902, 20 августа; Приют гр. Адлербергов в Симферополе // Салгир. – 1903, 17 января; Маркевич А.И. Детский приют имени графини А.М.Адлерберг. – Симферополь, 1915. – С. 1, 2, 5-6, 12; Широков В. Приют графини Адлерберг // Крымские известия. – 1996, 12 января; Долгополова С. “Я помню время золотое...” // Наше наследие. – 2003. - № 68. – С. 58-59; Коньков П.В. Адлерберг Амалия Максимилиановна // Крым в лицах и биографиях. – Симферополь: Атлас-Компакт, 2008. – С. 127-130.
  12. Левицкий Г.С. Её императорское высочество великая княгиня Александра Петровна (в иночестве Анастасия). – К.: тип. С.В. Кульженко, 1904. – 33 с.; Вулиці Києва. Довідник. – К.: УЕ, 1995. – С. 20; Ковалинский В. Меценаты Киева. – К.: Северин-пресс, 1995. – С. 119-138; Проценко Л., Костенко Ю. Лук’янівське цивільне кладовище. Путівник. – К.: Інтерграфік, 2001. – С. 60; Кудрявцев Л. Княгиня милосердя // Урядовий кур’єр. – 2008, 19 червня; Преподобная Великая Княгиня Анастасия Киевская. – К., 2010. – 128 с.; <https://enc.rusdeutsch.ru/articles/5844> (12.04.2026)
  13. Плесская-Зебольд Э.Г. Одесские ... . – С. 397-405; Херлихи Патриция. Одесса. История. 1794-1914. – Одесса:Optimum, 2007. – С. 169, 496; Винниченко І. Німці в Україні... – С. 259-260.
  14. Винниченко І. Німці в Україні... – С. 308.
  15. Плесская-Зебольд Э.Г. Одесские ... . – С. 271-272; *Скальковский А.А.* Первое тридцатилетие города Одессы. 1793-1823. Очерки. – Одесса:Optimum, 2007. – С. 147.
  16. www.widerstrahl.org

Наровський Максим

ГЕОГРАФІЯ ТА ТИПОЛОГІЯ НІМЕЦЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ, ОРГАНІЗОВАНИХ РОДИНОЮ ШЕНБОРНІВ

Історична трансформація Закарпаття у XVIII–XIX століттях була зумовлена системною діяльністю графського роду Шенборнів, чиї володіння у формі Мукачівсько-Чинадіївської домінії стали плацдармом для масштабної німецької колонізації. Як зазначають дослідники В. В. Марина [1, с. 14] та М. П. Тиводар [2, с. 38], цей процес являв собою чітко сплановану економічну стратегію Габсбургської монархії, спрямовану на відновлення депопуляційних територій після завершення повстання Ференца II Ракоці. Фундаментальні праці Раймунда Фрідріха Кайндля [3, с. 112], який ввів у науковий обіг термін «карпатські німці»,

підкреслюють унікальність цієї етнокультурної групи, що зберегла ідентичність у складному поліетнічному середовищі Карпат.

Генезис домінії Шенборнів розпочався у 1728 році, коли імператор Карл VI подарував Мукачівсько-Чинадіївський маєток архієпископу Лотару Францу фон Шенборну [4, с. 40]. Перша хвиля колонізації (1726–1729) складалася переважно з франконських майстрів [5, с. 18]. Його наступник Фрідріх Карл фон Шенборн розширив програму, надаючи переселенцям значні пільги: паспорти, грошові субсидії та будівельні матеріали [1, с. 22]. У період правління Євгена Ервіна фон Шенборна акцент змістився на виноградарство, а за Ервіна Фрідріха відбулася остаточна модернізація лісового господарства та зведення палацу Бергвар [6, с. 12].

Стратегічна локалізація колоній підпорядковувалася формуванню трьох функціональних вузлів. Мукачево виступало адміністративним ядром, де громади Паланку та Підгорода формували ремісничу еліту [4, с. 41]. Чинадієво розвивалося як резиденціальний центр, навколо якого концентрувалися поселення Синяк та Софіївка (заснована у 1784 р. колоністами з Дармштадта) [1, с. 30]. Свалява перетворилася на промисловий вузол, де німецькі фахівці з Богемії та Галичини, що прибували протягом ХІХ століття (зокрема до Драчина у 1828 р. та Грабівниці у 1830 р.), розвивали скловаріння та лісозаготівлю [5, с. 25].

Топоніміка регіону стала інструментом культурного маркування. Назва Шенборн (Schönborn — «прекрасне джерело») відображала не лише прізвище власників, а й природні багатства місцевості [1, с. 34]. Село Павшино (Pausching) демонструє лінгвістичну адаптацію: швабські колоністи трансформували угорську назву Pósaháza на Pausching, що зафіксовано в документах домінії з 1750 року [5, с. 21]. Свалява отримала німецьку назву Schwalbach («ластівчиний струмок»), що позначало її як центр німецької індустріальної присутності [1, с. 36].

Соціальна диференціація громад була зумовлена хвилями переселення. Г. В. Павленко [4, с. 42] виділяє франконсько-баварську хвилю ремісників, австрійсько-швабську хвилю фермерів низинних районів та індустріальну хвилю фахівців з Богемії та Саксонії. Наприклад, у 1732 р. Верхній Коропець заселили 23 сім'ї з Бамберга, а у 1830 р. до Нової Грабівниці прибули 64 сім'ї для роботи в лісовій галузі [5, с. 28]. Архітектурна морфологія базувалася на лінійному типі забудови (Waldhufendorf) у гірських районах [7, с. 142]. Типове житло характеризувалося трисекційним плануванням, використанням каменю та високими дахами [8, с. 5]. Кульмінацією став палац Бергвар (1890–1895), зведений за астрономічним принципом: 365 вікон, 52 кімнати та 12 входів [6, с. 15].

Сучасні дослідження Павла Леня [8, с. 7] підтверджують, що попри трагічні події ХХ століття, німецька спадщина залишається невід’ємною частиною культурного ландшафту Закарпаття. Спадщина Шенборнів — це історія цивілізаційного поступу, що перетворив гірський край на частину центральноєвропейського культурного простору.

1. Марина В. В. Німці Закарпаття: історія та сучасність. Мукачево: МДУ, 2022. 233 с.
2. Тиводар М. П. Етнографія Закарпаття. Ужгород: Гражда, 2011. 416 с.
3. Kaindl R. F. Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern. Gotha: Perthes, 1907. 450 s.
4. Павленко Г. В. Німці на Закарпатті. Ужгород: Патент, 1995. 120 с.
5. Марина В. В. Колонізаційні процеси у домініях родини Шенборн у XVIII–XIX ст. Науковий вісник Ужгородського університету. 2017. Вип. 1. С. 17–32.
6. Тютюнник Ю. Г. Палац графів Шенборнів: історія та архітектура. Київ: Наука, 2015. 45 с.
7. Dickinson R. E. Germany: A regional and economic geography. London: Methuen, 1964. 616 p.
8. Leno P. Traces of German settlement in the modern-day cultural landscape of the Carpathians. ResearchGate, 2018. 12 p.

Гринюк Діана

НІМЕЦЬКІ ІМЕНА: АРХІТЕКТУРНІ ДОМІНАНТИ ШЕДЕЛЯ ЯК МАРКЕРИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТЯГЛОСТІ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ТА ТУРИСТИЧНОМУ ПРОСТОРІ СТОЛИЦІ

Навіть у надскладних умовах воєнного стану туристична діяльність залишається стратегічним інструментом культурної дипломатії та психологічної стійкості суспільства, що зумовлює сплеск інтересу до переосмислення історико-культурної спадщини Києва. Особливої ваги у цьому контексті набуває вивчення внеску німецьких зодчих, чий архітектурні домінанти не лише формують унікальне обличчя столиці, а й слугують беззаперечними маркерами інтеграції України в європейський цивілізаційний простір. Серед плеяди іноземних майстрів постать Йоганна-Готфріда Шеделя постає ключовою фігурою, яка заклала фундамент для сприйняття Києва як потужної туристичної дестинації зі світовим іменем.

Зважаючи на важливість німецьких персоналій у сфері розбудови історико-культурної спадщини України в цілому та, зокрема, м.Києва, не можливо пройти повз певні історичні пласти, що нині сприяють світовому брендингу розробки та «довгого культурного життя» певних туристичних дестинацій. Дослідження німецьких імен мають колосальні напрацювання, однак, є реальна гостра потреба поширення певних знань та історичних фактів, що нині формують «пам’ять місць». Ідеям та досвідам їх втілення Київська історична спадщина суттєво завдячує німецьким «майстрам часу», серед яких яскраве ім’я та

місія: Йоганн-Готфрід Шедель. Йдеться про вагомий внесок у формування історико-архітектурного обличчя Києва як у релігійної так і у світської громадськості завдяки тому, що основний акцент творчості майстра зроблено на архітектурній унікальності творінь: він не просто «переніс» власні враження та напрацювання про німецьку архітектуру у іншу сферу просторового буття тогочасного Києва, він адаптував її до місцевих традицій, ментальних особливостей та часу. Отже, ролі «особистостей» у створенні пам'ятки, яка переживає століття свого тріумфу важко переоцінити. Йоганн-Готфрід Шедель (1680–1752) є «архітектор двох світів», оскільки він зумів органічно поєднати сувору раціональність німецької інженерної школи з пишною естетикою українського бароко, інтегрувавши європейські архітектурні стандарти в унікальний культурний ландшафт Києва.

Й.-Г.Шедель (вірогідний портрет)
(світлина з мережі)

Йоганн-Готфрід Шедель – видатний архітектор німецького походження, представник бароко та раннього класицизму, чия творчість стала сполучною ланкою між європейською архітектурною школою та українським зодчеством XVIII століття.

Він народився близько 1680 року в місті Вандсбек (неподалік Гамбурга). Отримав класичну європейську освіту, що базувалася на вивченні античних ордерів та інженерного мистецтва. У 1713 році на запрошення був переманений до Східної Європи, де спочатку працював над масштабними палацовими комплексами, що дало йому досвід управління грандіозними будівництвами. Київський період, так звана «Золота доба» митця пов'язана з часом, коли Шедель у 1729 році переїжджає до Києва. Саме цей період став вершиною його творчої біографії. Протягом 1730-х - 1740-х років він фактично формує архітектурне обличчя Києво-Печерської лаври та Подолу. Ключові проекти в Україні: 1) Велика Лаврська дзвіниця (1731–1745): Його головний шедевр, який він сам називав "небувалою спорудою". 2) Кловський палац: Будувався для прийому поважних гостей Лаври (нині будівля Верховного Суду). 3) Дзвіниця Софійського собору: реконструкція та надбудова ярусів. 4) Будинок Митрополита та Брама Заборовського: роботи на території Софії Київської. 5) Старий академічний корпус Києво-Могилянської академії: перебудова, що надала академії величного вигляду. Авторську впізнаваність та цінність творінь забезпечили певні стилістичні особливості та інновації. Зокрема, Шедель першим почав системно використовувати теракотовий декор та випалену глину замість дорогого різьбленого каменю,

що дозволило створювати пишні орнаменти, стійкі до місцевого клімату. Його стиль характеризується математичною точністю пропорцій. Йдеться про використання "золотого перетину" та вмінням гармонійно вписати масивні споруди в складний ландшафт київських пагорбів. Незважаючи на статус головного архітектора Лаври, останні роки життя Шеделя були складними через фінансові суперечки та бюрократичний тиск. Помер він у 1752 році в Києві, місті, яке завдяки його праці набуло вигляду справжньої європейської культурної столиці. На жаль, точне місце поховання Йоганна-Готфріда Шеделя досі залишається однією з історичних загадок Києва. Драматизм ситуації в тому, що оскільки він був іноземцем і лютеранином, його навряд чи могли поховати на території православного монастиря (у Лаврі), попри те, що він присвятив їй десятиліття праці. У XVIII столітті іновірців зазвичай ховали на спеціальних лютеранських (німецьких) цвинтарях. Більшість дослідників припускають, що він був похований на старому німецькому кладовищі, яке розташовувалося на схилах гори Щекавиця (на Подолі). Кладовище з часом було втрачено і пагорбки не збереглися. Проте, архітектор створив за життя «найвищу вертикаль міста» – Велику дзвіницю, що стала його вічним пам'ятником і одночасно, досі формує світове обличчя Києва [1; 4].

Чому Велика Лаврська дзвіниця це синтез архітектурної думки та інженерного генія Йоганна-Готфріда Шеделя одночасно. Будівництво Великої Лаврської дзвіниці (1731–1745) стало поворотною точкою в розвитку сакральної архітектури Східної Європи XVIII століття. Постать головного архітектора, вихідця з німецьких земель Йоганна-Готфріда Шеделя, є ключовою для розуміння трансляції європейських барокових та ранньо класицистичних ідей на український ґрунт. Запрошений архімандритом Романом Копюю, Шедель приніс із собою не лише західну естетику, а й передові інженерні розрахунки, які дозволили звести споруду висотою 96,5 метра, що на той час не мала рівних за масштабом [2; 3]. Він особисто розробляв креслення кожного з чотирьох ярусів, де кожен наступний візуально «легший» за попередній (Рис.1, 2).

Рис.1. Велика Лаврська Дзвіниця.
(<https://vechirniy.kyiv.ua/news/82185/>)

Рис.2.Схема ярусів Великої Лаврської дзвіниці (креслення) [5]

У контексті унікальності задуму важливо підкреслити, що архітектор застосував систему ордерів, яка послідовно змінюється від дорійського на першому ярусі до іонічного, коринфського та змішаного на верхніх рівнях. Це створює ефект стрімкого злету споруди вгору, що є характерною ознакою зрілого бароко. Хоча Шедель виступав ідеологом та головним зодчим, Велика дзвіниця є результатом синергії європейського досвіду та української будівельної традиції. До будівництва були залучені найкращі каменярі Лаври, серед яких особливе місце посідає Степан Ковнір. Його участь у проекті забезпечила високу якість цегляної кладки, яка витримує колосальний тиск споруди вже майже три століття. Окремим аспектом для творчого втілення є організація праці: на об'єкті працювали тисячі людей, від ченців-послушників до найманих фахівців. Це дозволяє розглядати будівництво як потужний соціально-економічний проект тогочасного Києва, що стимулював розвиток цегельних заводів та логістичних шляхів постачання матеріалів. Наукова та технологічна цінність об'єкта полягає у використанні унікальних для середини XVIII століття технологій: 1) Глибина фундаменту понад 7 метрів, виконаного з гранітних брил та вапняку, стала запорукою виживання споруди в умовах зсувних ґрунтів Печерських пагорбів. 2) Використання понад 5 мільйонів цеглин спеціального випалу та керамічних оздоблювальних елементів. Шедель відмовився від традиційного ліплення на користь відливних керамічних капітелей, що забезпечило довговічність декору. 3) Конструкція третього та четвертого ярусів була розрахована на розміщення важких дзвонів, що вимагало врахування вібраційних навантажень – рідкісне явище для тогочасної інженерної думки [1; 4; 5].

Висновки. Підсумовуючи, слід означити, що постать Йоганна-Готфріда Шеделя в архітектурному ландшафті Києва є не просто історичною довідкою, а фундаментальним маркером європейської ідентичності столиці. Його творчість репрезентує унікальну модель транскультурної дифузії: перенесення суворої раціональності німецької інженерної школи на ґрунт пишної естетики українського бароко. Це дозволяє трактувати об'єкти шеделівської спадщини як «місця сили», де відбувся органічний синтез західноєвропейського інтелектуального канону та локальної духовної традиції.

Наукова та практична цінність архітектурних домінант Шеделя, зокрема Великої Лаврської дзвіниці, полягає в їхній ролі як хронотопів, що пов'язують минуле з майбутнім. Застосування архітектором інноваційних для XVIII століття технологій - від складної системи ордерів до унікального керамічного декору – забезпечило цим спорудам не лише фізичну довговічність, а й статус «вічних» візуальних символів міста. В контексті сучасного культурного туризму, архітектурна спадщина Шеделя є потужним ресурсом для глобального брендингу Ки-

єва як європейського мегаполісу з тяглою історією інтелектуальної міграції та мистецької свободи. Перспективним напрямом розвитку туристичних дестинацій є актуалізація «невидимих» сторінок біографії майстра. Створення меморіальних маршрутів, що поєднують його реальні шедеври (Лавра, Софія, Поділ) із гіпотетичними місцями пам'яті (зокрема втраченим німецьким цвинтарем на Щекавиці), дозволяє сформувати багат шаровий туристичний продукт. Це перетворює архітектурні об'єкти з нерухомих пам'яток на живі наративи про «майстрів часу», які будували мости між націями. Отже, шеделівська вертикаль сьогодні - це не лише інженерна висота, а й символічний орієнтир інклюзивності української культури, що відкриває широкі можливості для наукової ревіталізації та інтеграції Києва у світові мережі культурних маршрутів.

1. Вечерський В.В. Українські монастирі. — Київ: Наш час, 2008. — 400 с.
2. Говденко П.П. Велика дзвіниця Києво-Печерської лаври // З історії української реставрації / за ред. В.Т.Тимофієнка. — Київ: Українознавство, 1996. — С. 132–138.
3. Кілессо С.К. Києво-Печерська Лавра. — Київ: Техніка, 2003. — 200 с.
4. Логвин Г.Н. По Україні. Стародавні мистецькі пам'ятки. — Київ : Мистецтво, 1968. — 464 с.
5. Пам'ятки архітектури та містобудування України: Довідник Державного реєстру національного культурного надбання. — Київ: Техніка, 2000. — 320 с.
6. Смирнов І.Г., Любіцева О.О., Гринюк Д.Ю., Степанець І.О. Теорія і практика волонтерського туризму в умовах воєнного стану в Україні через російську агресію та відродження туризму після перемоги (на прикладі м. Кам'янця-Подільського). Географія та туризм. Вип 69. 11-25. URL: www.geolgt.com.ua/images/stories/zbirnik/vipusk69/v692.pdf
7. Шедель Йоганн Готфрід. Проект дзвіниці Києво-Печерської лаври. Розріз (1731–1745) [Креслення] // Фонди Національного заповідника «Києво-Печерська лавра». *Національний заповідник «Києво-Печерська лавра»: Альбом*. Київ : Мистецтво, 2018. С. 45.
8. Державна наукова архітектурно-будівельна бібліотека ім. В.Г.Заболотного. URL: <https://dnabb.org/> (дата звернення: 17.04.2026)
9. Остапенко М. Меморандум про співпрацю між Національним заповідником «Києво-Печерська лавра» та Британською Радою: [інтерв'ю керівника заповідника] / телеканал «Дім». 05 квіт. 2026. URL: <https://kanalDIM.tv/kyuevo-pecherska-lavra-ta-brytanska-rada-pidpysaly-memorandum-shho/> (дата звернення: 17.04.2026)
10. UNESCO, the Ministry of Culture and the National Preserve "Kyiv-Pechersk Lavra" sign a Memorandum of Cooperation to safeguard World Heritage in Ukraine : official news. 2024. URL: <https://whc.unesco.org/en/news/2877> (дата звернення: 17.04.2026)

Оганян Армаїс, Кучменко Елеонора

З ІСТОРІЇ НІМЕЦЬКОЇ ГРОМАДИ НА ТЕРЕНАХ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

З початку нової повномасштабної фази російського вторгнення в Україну Чернігівська область постала однією із периферій війни, зазнаючи відчутних наслідків російської агресії, як прямих, так і опосередкованих. Ці наслідки проявляються на побутовому, економічному, логістичному, ментальному та моральному рівнях, що в сукупності сприяє погіршенню умов життя для всіх жителів області. Однак, попри сучасні виклики, Чернігівщина протистоїть окупан-

там не одна, а з допомогою міжнародних партнерів, зокрема Латвії, Франції, США, Фінляндії, Швеції та Федеративної Республіки Німеччини (надалі - Німеччина), про яку йтиметься далі. Варто зазначити, що німецька присутність на теренах Чернігівської області сягає ще XVIII ст. із заснуванням німецьких поселень на території сучасного Ніжинського району [1].

Актуальність статті полягає в її новаторському підході, а саме, через призму історизму розглядаються способи вибудови глибшої міжнародної співпраці із Німеччиною, німецькою діаспорою задля створення більш інвестиційно привабливого реноме Чернігівській області.

Мета роботи – дослідити та виявити нові шляхи культивування та популяризації спадщини німецьких поселенців на теренах Чернігівської області з подальшими можливостями співробітництва з Німеччиною. Науковці, такі, як Б.Гузь [1], О.Самойленко [2], О.Герасимчук [3], О.Баранков [4] досліджували проблематику історії німців на Чернігівщині та є авторами ґрунтовних й фундаментальних праць.

Власне, як було вище зазначено, перша постійна німецька присутність на Чернігівщині сягає ще XVIII ст. Як стверджує О. Баранков, перші постійні німецькі поселення з'явилися у першій половині XVIII ст., після указу Петра I, в якому йшла мова про розведення овець у Київській та Азовській губерніях. Для цього було відправлено 40 досвідчених вівчарів, які разом зі своїми родинами оселилися на Лівобережній Україні, зокрема, Чернігівщині [4, с. 6]. Згодом, процесам переселення німців до Чернігівщини, сприяла Єлизавета Петрівна та інтенсифікувала етнічна німкеня Катерина II, яка видала указ від 1766 року щодо переселення німців на незаймані території Чернігівщини [2, с. 56]. Мешканцям поселень надавалося право вільного віросповідання, тимчасово звільнилися повинності сплати податків та від військової та цивільної служби, що сприяло економічному зростанню спільноти [3, с. 47]. Перший комплекс німецьких поселень був заснований у 1767 р. на землях Борзнянського повіту, до яких входили 6 поселень німців-лютеран із землі Гессен, Пруссії, Саксонії та інших земель Німеччини. Окрім лютеран, також були німці-католики Австрії та німці-меноніти [5]. Імперський уряд обіцяв будівництво міста Катеринополя. Однак, не здійснив обіцяні плани, чим спричинив розпорошення німців по інших містах України. Хоча, ті німці, що залишилися стали дрібними підприємцями та ковалями [2, с. 57]. Загалом, було перевезено 855 осіб, з них 312 – католиків, 590 – лютеран та 43 – реформатори-кальвіністи [4, с. 7].

Недалеко від Бахмача було створено комплекс поселень, які склалися із шести колоній з адміністративним центром у Білій Вежі. Біля поселення знаходилися руїни фортеці, часів Русі, на честь якої цей комплекс отримав, власне,

свою назву «біловезькі поселення». Які склалися із лютеранських поселень: Кальчинівка, Городок, Рундевізія та католицьких поселень Великий Вердер і Малий Вердер [5]. У німецьких-католицьких селах Великий Вердер та Малий Вердер, які з 1945 р., об'єднані у одне село Зеленівка існує римо-католицький костел, який поєднує у собі риси, що притаманні українській та німецькій архітектурі, що свідчить про глибинну повагу поселенців до землі на яку вони поборалися. У духовному центрі німців-лютеран Білій Вежі існувала кірха та будинок пастора. Однак, після початку «Великого терору» з 1937 р. майже все німецьке населення сіл було піддано репресіям, розстріляне, відправлено до Сибіру, або інші віддалені пункти призначення. Костел у Зеленівці, перетворили на зерносховище, паралельно знявши хрести, бані та дзвони [5; 6]. Ці тиранічні та дегуманізуючі акти з боку радянської влади знищили понад 150-літню історію та пам'ять про німецьких поселенців, які жили та розвивали власну громаду пліч-о-пліч з українцями.

Після здобуття незалежності України увага щодо збереження та культивування пам'яті про колишні німецькі поселення на Чернігівщині відійшла на другий план. Лише 26 червня 2016 р. члени Чернігівського німецького культурного центру «Взаємодія» та представники німецьких громадських організацій України, здійснили візит до цих поселень [6]. Цей робочий візит та ознайомлення із спадщиною німецьких поселенців закладає підґрунтя для спільного напрацювання ідей, пропозицій та планів, задля збереження та популяризації історії цього народу на теренах Чернігівщини.

Станом на 2026 рік діють на Чернігівщині 2 організації німецької спільноти. Ці організації можуть слугувати майданчиком для встановлення нових зв'язків із Німеччиною, зокрема, у ключі відновлення спадщини співвітчизників.

Станом на 2026 рік, співробітництво Чернігівської області з Німеччиною є доволі розвиненим, про що свідчать наявність підписаних двосторонніх угод із містами Чернігівщини, зокрема, з такими як: Чернігів із містами Меммінген та Аахен, Ніжин із містами Вольфсбург та Нойштадт, Корюківка із містом Вальдкірх [7], Мена із містом Фрідберг, Ічнянська ТГ із містом Гревесмюлен.

Слід зауважити, що поки із містом Бахмачем (найближчим містом до німецьких поселень), не укладено подібного договору. Історичну спадщину німців на Чернігівщині можна використати за багатьма напрямками, шляхом проведення численних заходів, таких як: Паломництва місцями поселень, на зразок паломництва вірмен до Кам'янця-Подільського, чи євреїв до Ніжина, організація конференцій (всеукраїнських та міжнародних), створення українсько-німецьких освітніх матеріалів та створення історико-культурного заповідни-

ка.Однією із можливих платформ реалізацій освітньо-культурних ініціатив, може виступати відділ міжнародних зв'язків та інвестиційної діяльності Ніжинської міської ради та кафедра германської філології та методики викладання іноземних мов Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

Отже, Чернігівська область має величезний невикористаний історико-культурний потенціал німецьких поселенців. Цю спадщину вона може використати, як для туристичних цілей, так і для створення стійкого та потужного регіонального іміджу на міжнародній арені. Задля імплементації подібних кроків, потрібно підійти до розв'язання цього виклику комплексно та творчо.

1. Гузь Б. Долі німців Чернігівщини. *Товариство «Чернігівське земляцтво»*. 2020. URL: <https://chz.org.ua/wp-content/uploads/2020/02/Doli-nimtsiv-CHernihivshchynu-.pdf>.
2. Самойленко О. Німецькі поселення на Чернігівщині в XVIII – поч. XX ст. (соціально – статистичний огляд). *Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя*. 2002. URL: www.ndu.edu.ua/images/stories/polissya/p_18.pdf.
3. Герасимчук О. Переселення німецьких колоністів із чернігівської та полтавської губерній на південноукраїнські землі в другій чверті XIX ст.. *Наукова електронна бібліотека періодичних видань НАН України*. 2024. URL: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/c2f8ac8e-9a60-4ceb-a94f-4cb52881b466/content>
4. Баранков О. Заселення німцями чернігівщини у xviii столітті. *Збірник наукових праць "Етнічна історія народів Європи"*. 2004. URL: <http://ethnic.history.univ.kiev.ua/data/2004/16/articles/0.pdf>.
5. Биков І. Зеленівка (Грос-Вердер). Унікальний німецький дерев'яний костел Божої Матері. *UkrainaIncognita*. 13.01.2025. URL: <https://ukrainaincognita.com/chernigivska-oblast/bakhmatskyi-raion/zelenivka-gros-verder-unikalnyi-nimetskyi-derevyanyi-kostel-bo>.
6. Бальцер Л. Екскурсія в Біловезькі німецькі поселення. *Рада німців України*. 04.07.2016. URL: <https://deutsche.in.ua/ua/news/rehabilitation/belovescher-deutschen-siedlungen.html>.
7. Жук Л. Секрети успішного партнерства: як залучати міжнародних благодійників до відбудови інфраструктури. *Рубрика*. 08.05.2024. URL: <https://rubryka.com/article/yak-zaluchaty-mizhnarodnyh-blagodijnykiv-do-vidbudovy-infrastruktury/>

Кузьменко Наталія

КАМ'ЯНА СИМФОНІЯ АРХІТЕКТОРІВ ШОЛЬЦІВ

Німецькому поету Йоганну Вольфгангу фон Гете приписують вислів: «Архітектура – це музика, що застигла у камені». Старовинні споруди, які вражають складністю форм і розкішною оздобленням, приховують імена своїх творців, інколи їх замовчують свідомо. До 2000 – х рр. про династію зодчих, етнічних німців Карла та Густава Шольців, які зробили значний вклад у створення споруд у Харківській, Чернігівській губерніях, архітектурного ансамблю міста Суми наприкінці XIX -на початку XX століття, широкому загалу було практично невідомо. Зокрема, у путівнику «Пам'ятники архітектури Сумщини (1989

р.)» [1, с. 70] лише один раз, до того ж – неточно, згадується ім'я проєктанта Троїцького собору – «цивільного інженера Г.Д. Шольця».

У наш час, завдяки дослідженням мистецтвознавців [2], краєзнавців [3, 4, 5], розвідкам журналістів [6], стало можливим відтворити славетні, а подекуди – трагічні сторінки життя та діяльності архітекторів Шольців, а завдяки розвитку інформаційних технологій вдалося розшукати нащадків Карла та Густава Шольців і вшанувати їх пам'ять.

Карл Густавович Шольц (1838- приблизно 1907 або 1908 рр.) народився у Гольдберзі (Прусія), імовірно, у родині висококваліфікованих майстрів – так званих *Vaumeister*, які, за традицією, навчали дітей ремеслу. Здобувши фах, майстри отримували звання і ліцензію *Koniglicher Vaumeister*. Оволодівши родинною справою, Карл Шольц відкрив фабрику з виробництва токарних та різних виробів, якими декорували архітектурні об'єкти та меблі. У 1860-х рр. прибув до Курської губернії, де оселився у слободі Іванівській Львовського повіту, працював приватним архітектором у князів Барятинських. Наприкінці 1870-х рр. Карл Шольц одружився з Ернестіною-Шарлоттою Еккерт (1852-1912 рр.), у подружжя народився син Густав Карлович Шольц і чотири доньки (збереглися фото лише двох – Ольги та Юлії). В 1880-х рр. Карл Шольц розробив проєкт земської управи для Сум, згодом керував роботами з реконструкції будівлі. При побудові управи в арках утворилися тріщини. Архітектор вирішив їх усунути шляхом укладання залізничних рейок та цегляної кладки. Споруда вирізняється півкруглим виступом, що нагадує вежу, а також фігурами каріатид, що підтримують балкон другого поверху. Дві скульптури на фасаді музею – доньки Карла Шольца Юлія та Ольга, скульптурний портрет, що символізує богиню родючості Деметру – дружина зодчого Ернестіна-Шарлотта Шольц [5]. Нині в там знаходиться Сумський обласний краєзнавчий музей.

Поруч з краєзнавчим музеєм знаходяться будівлі, споруджені 1897 р. для Державного банку за проєктом Карла Шольца. У першій, основній, споруді, розмішувалися операційні зали, сховище та помешкання керуючого, у другій – допоміжні підрозділи. У будівлях частково зберіглася ліпнина, старовинна люстра і сейф. Будівлі були оточені кованою огорожею, у подальшому знесеною.

З 1880-х рр. діяльність Карла Шольца пов'язана з родиною цукрозаводчиків Харитоненків. На замовлення П.І. Харитоненка архітектор спроектував цукровий завод у селі Красна Яруга, а також садибний будинок. 1898 р. П.І. Харитоненко придбав у поміщиків Тарновських садибу Качанівка (Чернігівська губернія). Карл Шольц підготував проєкт масштабної реконструкції садиби, здійсненої протягом двох років. Палац було облицьовано цеглою, відремонтовано внутрішні приміщення, збільшено купол. Садиба набула рис неокласицизму. На

території садиби встановлено альтанки, скульптури, влаштовано зимовий сад, до будівлі підключено електропостачання, проведено телефонний зв'язок. Талант здочого був затребуваний і гідно оцінений: при влаштуванні садиби у Качанівці зарплата Карла Шольца становила 2 тис. карбованців на місяць. В 1920-ті рр. тут розміщувалася дитяча колонія, в роки Другої Світової війни – шпиталь, згодом-санаторій. В наш час Качанівка – Національний історико-культурний заповідник.

Ще одним шольцівським шедевром в Сумах є садиба поміщиці Штеричевої на околиці міста. Збудована наприкінці XVIII ст. архітектором і громадським діячем О. Паліциним, садиба була реконструйована за проектом К. Шольца наприкінці XIX ст. Споруда набула рис англійського стилю з елементами неоготики. Після Другої Світової війни у садибі розміщувався санаторій, з 2004 р. передана Сумському державному університету.

Приблизно 1900 рр. родина Шольців оселилася у Сумах, на вулиці Троїцькій, неподалік від садиби П.І. Харитоненка. Тоді ж Карл Шольц почав роботу над проектом Троїцького собору. Родина цукрозаводчиків пожертвувала на будівництво храму 500 тис. карбованців. За задумом П.І. Харитоненка собор, мав стати найбільшим храмом і візитівкою Сум, контурами нагадувати Ісакіївський собор у Петербурзі. Він побудований у характерному для початку XX століття стилі неокласицизму з елементами бароко. В основі композиції – тип п'ятибаневого хрестовокупольного храму з бічними банями по кутах. Із заходу до нього прилягає триярусна дзвіниця. Собор прикрашений чотирьохколонними портиками з багатодекорованими фронтонами та увінчаний ребристими банями з вікнами – люкарнами [4, с.34]. Внутрішнє спорядження храму, розпис стін та образи для іконостасу виконали знані митці М. Нестеров, К. Петров - Водкін і О. Щусев.

Після смерті Карла Шольца (1907 р., був похований на Петропавлівському кладовищі у Сумах) керівництво зведенням храму перебрав на себе Густав Карлович Шольц. Він народився 1880 р., закінчив реальне училище у Курську, політехнічний інститут у Ризі. На початку XXI ст. разом з батьком брав участь у багатьох будівельних проектах П.І. Харитоненка, економій та заводів, проектував будинки сумчан. 1914 р. будівництво Троїцького собору близилося до завершення, але початок Першої світової війни і раптова смерть П.І. Харитоненка ускладнила підготовку до освячення храму. За деякими даними, ця подія сталася 1917 р. Архітектор Г. Шольц відбув із Сум на фронт, де працював у будівельних інженерних військах [2, с.47]. Після Другої Світової війни храм використовувався під склади. З 1980 –х років Троїцький собор набув статусу пам'ятки архітектури загальнодержавного (нині - національного) значення. 1988 - 2001

рр. у соборі розміщувався органний зал обласної філармонії. В подальшому храм був переданий православної громаді міста.

Після більшовицького перевороту Густав Карлович Шольц залишився в Україні, працював за фахом – будував лікарню у місті Красний Луч. 1938 р. він був заарештований за створення «антиурядової організації» та «шкідництво» - його звинувачували у тому, що під час будівництва нібито зменшував розрахунки показників фундаментів і конструкцій. 1939 р. Густав Шольц був розстріляний у м. Донецьку, його родина вислана до Казахстану. 1990 р. у відповідності до Указу Президента СРСР Густав Карлович Шольц був реабілітований [3, с. 158].

Родина Шольців залишила по собі пам'ять у Сумах. На «німецькій» ділянці Петропавлівського кладовища, практично знищеній після Другої Світової війни, можна відшукати кілька надгробних пам'ятників, частково зруйнованих. На одному з уцілілих надгробків німецькою мовою викарбувано: «Ернестіна – Шарлотта Шольц, уроджена Еккерт, 1852-1912 рр.». Тут поховано дружину архітектора Карла Шольця та мати Густава Шольця [7, с.55]. 2013 р. нащадки родини Шольців, які мешкають в Україні та інших державах, відвідали Суми і вшанували пам'ять своїх далеких родичів, відкривши меморіальну дошку на фасаді Троїцького собору. Отже, зроблено важливий крок на шляху повернення імен талановитих архітекторів, споруди яких є окрасою України.

1. Дейнека А.И. Памятники архитектуры Сумщины: Путеводитель. Харьков: Прапор, 1989. 199 с.
2. Кадомська Марія. Загадки Троїцького собору // Пам'ятки України. 2014. №4. С.42
3. Манько М.М. Суми та сумчани у документах сучасників. Книга третя (1655 - 2010). Суми : ВВП «Мрія -1» ТОВ. 2010. 516 с.
4. Корнієнко Олег. Сумські храми // Пам'ятки України. 2014. №4. С.35
5. Ленський О. Трагедія Шольців і Сумський краєзнавчий музей // Панорама (Суми). 2012. №13. (25 марта-1 апреля). С. 4
6. Вертіль О. Архітектори Шольци // Урядовий кур'єр. 2013. №18. 16 липня. С.16
7. Рожкова Л.І. Сумський некрополь у дослідженнях краєзнавців // Українська некрополістика в контексті сучасного історіографічного процесу: матеріали Третіх наукових читань. Ніжин ПП Лисенко М. М. 2019. С. 46-65.

Shyshka Yevhen

**DER BEITRAG DEUTSCHER UNTERNEHMER ZUR
WIRTSCHAFTLICHEN ENTWICKLUNG DES DONBASS IN DER
ZWEITEN HÄLFTE DES XIX. UND ZU BEGINN DES XX.
JAHRHUNDERTS**

Ab der Mitte des XVIII. Jahrhunderts begannen Einwanderer aus deutschen Ländern und ihre Nachkommen eine bedeutende Rolle in der Geschichte des Donbass zu spielen. Zur Zeit Peters I. begann neben der Ansiedlung von Balkanvölkern auch die Besiedlung der Donets-Steppen durch deutschsprachige Kolonisten. Im XVIII. und in der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts nahmen deutsche Wissenschaftler aktiv an geologischen Expeditionen im gesamten Russischen Reich teil, darunter auch im Donbass-Becken. Die herausragendsten unter ihnen haben sich für immer einen Namen in der Weltwissenschaft gemacht – Johann Georg Kohl, Friedrich Parrot, Peter Simon Pallas, Otto Moritz von Engelhardt, Grigori Petrowitsch Gelmersen und andere. Ab dem letzten Viertel des XIX. Jahrhunderts spielten die Deutschen eine wesentliche Rolle bei der industriellen Entwicklung des Donbass.

Ende der 1870er Jahre begann der aus Ostpreußen stammende Ingenieur Edmund Farke unweit von Bachmut mit dem Bau der Glas-, Feuerfest-, Ziegel- und Dachziegel- sowie Alabasterfabriken der Firma Farke [1]. Mit dem Bau und der Organisation der Arbeit der Glasfabrik war der deutsche Ingenieur Vikentij Stutzer betraut – der spätere Eigentümer der Salz-, Ziegel- und Alabasterfabriken sowie der Ländereien bei den Bahnhöfen Chasov Jar und Kramatorsk sowie Gründer und Gesellschafter der Aktiengesellschaft «Dolomit» in der Stadt mit einem Jahresumsatz von 100.000 Rubel [2]. Am 24. Oktober 1911 richtete der Adlige K. A. Wistinghausen ein Gesuch an das Ministerium für Handel und Industrie bezüglich der Gründung der «Aktiengesellschaft der Keramik- und Ziegelei von W. W. Sterzer und K. A. Wistinghausen am Bahnhof Chasov Yar der Südbahn». Darüber hinaus wurde 1902, 3 km von Chasov Yar entfernt, vom Österreicher Franz Rost eine Fabrik errichtet, die feuerfeste Ziegel im Wert von 50.000 Rubel herstellte [3]. Im Jahr 1910 leitete der Deutsche G.A. Kerk direkt die Ziegelei in der Nähe des Bahnhofs Kramatorskaja, während die Gipsverarbeitung von dem deutschen Unternehmen der Erben von P.D. Reuk durchgeführt wurde [4, S. 8 -21].

Die Entstehung und Entwicklung der Schwerindustrie im Donbass ist untrennbar mit dem Namen Adolf Rothstein verbunden, einem deutschen Staatsbürger und Vorstandsvorsitzenden der Internationalen Handelsbank in St. Petersburg. Im Jahr 1896 traten Rothstein und der US-Amerikaner Edmund Smith als Gründer der Nikopol-Mariupol-Bergbau- und Metallurgie-Aktiengesellschaft auf. Eines der bekanntesten schlesischen Unternehmen, die „Friedenshütte“, beteiligte sich 1895 als Aktionär und Kreditgeber an der Gründung der Donetsk-Jurev-Metallurgischen Gesellschaft (DYMG). Geschäftsführer des Werks war der deutsche Staatsangehörige M. Becker; die deutschen Staatsangehörigen Robert Wedekin und Georg Strom hielten eine geringe Anzahl von Aktien, wobei ersterer Mitglied der Revisionskommission und letzterer stellvertretender Vorstandsvorsitzender der

Gesellschaft war. Im Jahr 1899 wurde die Kramatorsk Metallurgical Society (KMO) gegründet. Ihr Gründer war Konrad Ulrichowitsch Hampfer, ein Unternehmer deutscher Nationalität mit russischer Staatsangehörigkeit und Mitinhaber der im Königreich Polen ansässigen Firma «V. Fitsner und K. Hampfer». In der Anonymen Belgischen Gesellschaft der Lugansker Gießereien war der deutsche Ingenieur Wilhelm Gustavowitsch Ziler am Vorabend des Krieges als verantwortlicher Bevollmächtigter tätig [5].

In geringem Umfang war deutsches Kapital in der Aktiengesellschaft „Quecksilber- und Kohleunternehmen A. Auerbach & Co.“ vertreten, die sich mit dem Abbau und der Verarbeitung von Erzvorkommen in der Nähe von Nikitowka (heute Teil von Gorlowka im Gebiet Donezk) befasste. Der Quecksilberförderkomplex wurde nach Auerbachs Ehefrau benannt – «Sofjewski» (seine Frau hieß Sofja Pawlowna Bergholz); zu ihm gehörten neben der Fabrik die Quecksilberminen Sofja, «Tschagarniki» und «Tschelesnjanka» sowie später auch Kohlebergwerke [6, S. 91]. Im Jahr 1889 wurde die Zeche „Albert“ gebaut, 1897 die Zech «Alfred» [7, S.9]. Von den 12.000 Aktien der Gesellschaft, deren Nennwert jeweils 125 Rubel betrug, bei einem Grundkapital von 1,5 Millionen Rubel, besaß der deutsche Staatsbürger G.G. Rauprecht am Vorabend des Krieges 500 Aktien. Somit belief sich das deutsche Kapital in dem betreffenden Unternehmen auf 62.500 Rubel. Das Werk in Nikitow versorgte nicht nur das gesamte Russische Reich mit Quecksilber, sondern begann auch mit dessen Export und verdrängte damit österreichische und spanische Produkte vom internationalen Markt.

Vor allem dank deutscher Investitionen und der fortschrittlichen deutschen Erfahrung im Maschinenbau entstand in Luhansk Ende des 19. Jahrhunderts eines der größten Dampflokomotivenwerke Europas, dessen Gründer Gustav Hartmann (1841–1910) war – ein in Deutschland bekannter Unternehmer, dank dessen Tätigkeit das Hüttenwerk in Lauchhammer zu jener Zeit das führende Unternehmen in Deutschland war [8]. Alle Anlagen und Maschinen wurden auf Anordnung des deutschen Industriellen aus dem sächsischen Werk nach Lugansk transportiert – es handelte sich um die modernsten Technologien jener Zeit.

So spielten deutsche Unternehmer eine wichtige Rolle bei der Entstehung und Entwicklung des Donbass als wirtschaftliches Zentrum nicht nur der Ukraine, sondern auch Europas. Deutsche Technologien und Kenntnisse ermöglichten die Schaffung neuer Arbeitsplätze sowohl für die lokale als auch für die deutsche Bevölkerung. Die Ressourcenbasis und die Arbeitskraft der Bewohner der Region ermöglichten es den europäischen Kapitalisten, mit minimalen finanziellen Investitionen Gewinne zu erzielen. Die gegenseitige wirtschaftliche Beeinflussung

war ein Anreiz nicht nur für die Entwicklung internationaler Beziehungen, sondern auch für die Entwicklung einer gemeinsamen Kultur.

1. Дело об учреждении акционерного общества бутылочного, огнеупорнокирпичного, черепичного и алебастрового заводов «Е.М.Фарке» в Бахмуте Екатеринославской губ. // РГИА. Ф. 23 Оп. 12. 1912-1914 гг. Д. 1414
2. Дело об акционерном обществе "Доломит" в городе Бахмуте Екатеринославской губернии (горнопромышленное) // РГИА. Ф. 23 Оп. 28. 1911 - 2 сентября 1915 г. Д. 695.
3. Прощение дворянина К.А. Вистингаузена в Министерство торговли и промышленности об учреждении «Акционерного общества керамико-черепичного завода В.В. Штерцера и К.А. Вистингаузена при станции Часов Яр Южных ж.д.». 24 октября 1911 г. // РГИА. Ф. 23. Оп. 12. Д. 1235.
4. Богданов Г.А., Кулишов М.В. История гипсовой промышленности Краматорска // Слобожанщина. Погляд у минуле – 2020: збірник науково-документальних праць. – Житомир: Видавець О.О. Євенок, 2020. – С.8-21.
5. Анонимное бельгийское общество Луганских литейных заводов // РГИА. Ф. 23. Оп. 28. Д. 1253.
6. Гайко Г.І, Білецький В.С. Нарис історії гірництва в Україні. – К.: ТОВ Видавничий дім «Києво-Могилянська академія». 2022. – 194 с.
7. Шевченко А.В. Як починалась Горлівка? – Горлівка: [б.в.], 1997. – 86 с.
8. Описание завода «Русского общества машиностроительных заводов Гартмана» в документах Отдела по испытанию и освидетельствованию заказов при инженерном совете Министерства путей сообщения // РГИА. Ф. 266. Оп. 1. Д. 125.

Капуста Андрій

НІМЕЦЬКА КОЛОНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ XVIII–XIX СТОЛІТТЯ: ІМПЕРСЬКІ ПРОЄКТИ ТА РЕГІОНАЛЬНІ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ (НА ПРИКЛАДІ КОЛОНІЇ КОНОПКІВКА)

Німецька колонізація українських теренів є складним і багатовимірним явищем, що формувалося протягом кількох століть під впливом демографічних, економічних і політичних чинників. Її витоки сягають ранньомодерної доби, однак найбільш системного характеру вона набула у XVIII–XIX ст., коли держави Центральної та Східної Європи почали цілеспрямовано залучати переселенців із німецьких земель. Особливу роль у цьому процесі відіграли реформи та колонізаційні програми Габсбурзької монархії, що охопили значну частину сучасної Західної України.

Перші хвилі німецького переселення на українські землі пов'язані ще з середньовічною колонізацією міст і ремісничих осередків у рамках магдебурзького права. Проте справжнього розмаху цей процес набув після входження Галичини до складу Австрійської імперії наприкінці XVIII ст. Колонізаційна політика уряду, закріплена відповідними патентами, передбачала надання пересе-

ленцям земельних наділів, податкових пільг і матеріальної допомоги. Такі заходи створили сприятливі умови для міграції німецькомовного населення до новоприєднаного коронного краю. Держава прагнула не лише збільшити чисельність населення, а й модернізувати аграрне виробництво та ремесла, інтегруючи регіон у господарську систему монархії Габсбургів.

Водночас німецька колонізація українських земель відбувалася й у межах іншого державного простору. Наприкінці XVIII – у XIX ст. переселення німців до Південної України та Причорномор'я здійснювалося вже в межах російської імперії, яка також проводила активну колонізаційну політику на степових територіях. Російський уряд надавав переселенцям пільги, сприяв створенню землеробських колоній і формуванню окремих конфесійних громад. Таким чином, географія німецької колонізації в Україні була пов'язана з різними імперськими проектами, що мали подібні інструменти заохочення, але відрізнялися адміністративним і правовим регулюванням.

У межах австрійської частини українських земель осередки переселенців виникали передусім у Галичині та на Буковині, у російській – у Волинському краї, Південній Україні та Причорномор'ї. У кожному з цих регіонів формувалися специфічні моделі співіснування з місцевим населенням. Зокрема, в Галичині колонії часто закладалися поблизу маєтків шляхти або промислових і курортних об'єктів, що давало змогу поєднувати аграрну діяльність із ремісничою та сервісною.

Показовим прикладом німецького колонізаційного руху та приватного господарського інтересу на Тернопільщині є колонія *Конопківка*, заснована поблизу містечка Микулинці на поч. XIX ст. [1, с. 345; 2, с. 105; 3, с. 7]. Її виникнення було тісно пов'язане з діяльністю землевласника *Яна фон Конопка* (пол. *Jan Konopka, 1778–1843, або 1854 pp.*), який поєднував підприємницькі інтереси з культурною та просвітницькою активністю [4]. Він прагнув модернізувати господарство своїх маєтків за зразками, поширеними в німецькомовному середовищі, і розглядав колоністів як носіїв ефективних аграрних і ремісничих практик. Планування колонії відзначалося впорядкованістю: прямі вулиці, стандартні садиби, громадські споруди та господарські об'єкти формували цілісний простір. Подібна організація була характерною і для багатьох інших німецьких поселень у регіоні [2, с. 105].

При цьому, згідно із приватними спогадами одного із останніх німецьких мешканців Конопківки *Тео Льовенбергера* (нім. *Theo Löwenberger*), витоки колонії в Конопківці можуть сягати ще кінця XVIII ст. За його свідченням предки місцевих німців були переселені до *Тарнопільського округу з Рейнського Пфальцу*, за ініціативи імператора Йосифа II [5]. Поселенцям надавалися численні

обіцянки соціально-економічної підтримки та певні привілеї, що стимулювало розвиток громади, підтримувало соціальну згуртованість родин та дозволяло створювати власні освітні та релігійні інституції. Таким чином, офіційно зафіксований початок колонії Конопківка у першій третині ХІХ ст. може розглядатися як етап її адміністративного та просторового оформлення, тоді як усна традиція вказує на більш ранні міграційні передумови її виникнення.

Період активного формування Конопківки припадає на 1820–1830-ті рр., коли на околиці поселення, закладеного поблизу мінерального джерела, було зведено курортний комплекс [6]. Колонія Конопківка, вірогідно, від самого початку заснування орієнтувалась не лише на сільське господарство, а й на обслуговування курортної інфраструктури та розвиток допоміжних виробництв, зокрема текстильного [7, s. 230]. Участь колоністів у формуванні курортної справи й промислових ініціатив в околицях Микулинець сприяла поступовій модернізації місцевої економіки. Однак ефективність цих процесів в межах самої Конопківки нерідко обмежувалася адміністративними бар'єрами, слабким транспортним сполученням і недостатньо розвиненою інфраструктурою [8, s. 88].

Важливим джерелом для вивчення цих процесів є праці вітчизняних дослідників. Зокрема, *Іван Монолатій* детально проаналізував міграційну політику Австрії та соціально-економічне становище колоністів у Галичині. Його спостереження дають підстави припускати, що й у Конопківці переселенці отримували не лише матеріальну підтримку, а й відносну автономію у внутрішньому житті громади, що сприяло збереженню мовних, конфесійних і культурних традицій [9].

Соціальний портрет німецької громади Конопківки в загальних рисах відповідав типовій моделі галицьких колоній. Економічну основу становили середні селянські господарства з чітко визначеною структурою угідь. У побуті утверджувались принципи охайності, раціонального використання ресурсів і уваги до освіти. В селі функціонувала власна школа, релігійний осередок та ремісничі майстерні, що формувало замкнене, але водночас економічно життєздачне середовище. Водночас Конопківка не існувала ізольовано – її мешканці активно взаємодіяли з українським і польським населенням навколишніх поселень, брали участь у регіональній торгівлі та постачали продукцію на місцеві та імперські ринки.

З кінця ХІХ ст. становище німецької громади Конопківки поступово змінювалась. Економічний занепад курорту посилив міграційні процеси. Зростання конкуренції та політична нестабільність спричинили відтік населення. Частина колоністів переселилась на Буковину або за межі Австро-Угорської імперії. Водночас у Конопківці національні та конфесійні традиції зберігалися до

міжвоєнного періоду. Цінні свідчення про завершальний етап існування громади залишив *Тео Льовенбергер*, у спогадах якого відображено особливості шкільного життя, релігійної практики та суспільні настрої напередодні Другої світової війни [5].

Події 1939–1944 рр. для Конопківки стали переломними. Військові дії спричинили масові переселення та евакуації населення, і фактично зруйнували соціальні основи німецької громади. Остаточний виїзд колоністів у роки Другої світової війни означав завершення більш ніж столітньої історії німецької присутності в селі [5]. Після цього Конопківка втратила статус окремого соціокультурного осередку, а матеріальні й нематеріальні сліди колоніального минулого поступово інтегрувались в українському середовищі.

Отже, німецька колонізація українських теренів була тривалим і неоднорідним процесом, що охоплював кілька етапів: від середньовічних міських громад до державних переселенських програм Нового часу і занепаду у ХХ ст. Її географія простягалася від Галичини до Півдня України, а соціальний склад колоній поєднував селян, ремісників, підприємців і освітян. Діяльність окремих постатей, таких як Ян фон Конопка, сприяла формуванню специфічних моделей господарського та культурного розвитку німецьких колоній на теренах Галичини. Досвід німецьких поселень, зокрема Конопківки, свідчить про важливу роль міграції у трансформації українського простору та про взаємодію різних традицій у формуванні регіональної історії, а її зникнення є частиною ширшого процесу демонтажу імперської колоніальної політики в ХХ ст.

1. Encyklopedyja powszechna (Kodesz. – Krasin.). 1864. T. 15. Warszawa. 994 s.
2. Воловик В., Яцюк В. Німецькі сільські етнокультурні ландшафти Поділля ХІХ – початку ХХ сторіччя // Географія 3 (69) 4 (69) 2017. С. 103-107.
3. Ясеник З. Микулинецька «Мацеста». Тернопіль, 2011. 40 с.
4. Ян Конопка (барон). URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Конопківка> (дата звернення 18 лютого 2026)
5. Löwenberger T. Warum wir drei Brüder die DDR lieben. 2015. URL: <https://rotfuchs.net/rotfuchs-lesen/warum-wir-drei-brueder-die-ddr-lieben.html> (дата звернення: 17 лютого 2026).
6. Torosiewicz T., Mosing G. H. Die Schwefelquelle zu Konopkowka im Königreiche Galizien. Physikalisch-chemisch untersucht ... nebst Bemerkungen über deren Heilkräfte von Gottfried Heinrich Mosing. 1831. pdf. URL: www.europeana.eu/en/item/9200332/ABO_2BZ22428580X (дата звернення: 19 лютого 2026).
7. Dunin Borkowski. Album na korzysc pogorzecow. Lwow. 1844. 365 s.
8. Stupnicki H. Galicya pod wzgledem geograficzno-topograficzno-historycznym. Lwow. 1849. 176 s.
9. Монолатій І. Австро-німецька колонізація Галичини кінця ХVІІІ – другої половини ХІХ століть: напрямки, тенденції, підсумки. pdf. URL: <https://chtyvo.org.ua/authors> (дата звернення: 17 лютого 2026)

«СВОЇХ СИНІВ ПРОШУ НЕ МАРАТИ НАШОГО ІМЕНІ АМОРАЛЬНИМИ ВЧИНКАМИ»

Слова в назві тез належать Олександрові Вальтеру (1817-1889) – вченому, який суттєво прислужився розвоєві Імператорського університету Св.Володимира (тепер Київський національний університет імені Тараса Шевченка) [1].

Уродженець Ревеля (тепер Таллінн, Естонія) євангелічно-лютеранського віросповідання освіту отримав, навчаючись спочатку в приватному училищі Іверсена, по тому у Ревельській класичній гімназії (закінчив з «відмінним» атестатом), на історико-філологічному та медичному факультетах Дорпатського (тепер Тартуський, Естонія) університеті (закінчив 1841 року з дипломом лікаря cum eximia laude). Згодом продовжив студіювання в Берліні (слухав лекції знаменитого І.Мюллера та Рейхерта) та Відні. Там майбутній вчений виконав свою першу роботу, результати якої опублікував в «Архіві анатомії та фізіології» Мюллера (1842).

О.П.Вальтер
(світлина з мережі)

Від 1843 р. він – ад'юнкт по кафедрі фізіологічної анатомії з мікрографією Університету Св.Володимира. У наступному році молодий науковець очолив цю кафедру (і виконував цю посаду до 1868 р.) та анатомічний театр, який знаходився в будівлі університету. 1845 року він захистив дисертацію на ступінь доктора медицини. Для дисертаційного дослідження вчений скористався препаратами колишнього віленського музею, перенесеними до Києва, а також матеріалами, здобутими ним під час наукового відрядження (коштом університету) роком раніше до Мінської губернії.

1845 року О.Вальтера було затверджено екстраординарним професором, а в травні наступного – ординарним. Він читав лекції з анатомії, методології медицини, загальної патології та патологічної анатомії, загальної терапії та фармакології, фармакології та рецептури, фізіології; у 1865-69 роках – курс анатомії для студентів природничого відділення фізико-математичного факультету.

Педагог був ініціатором будівництва для Анатомічного театру (музею) окремої будівлі (тепер вул. Богдана Хмельницького, 37), який вважався на той час кращим у Російській імперії. У театрі працювали відомі науковці, у тому й

німецького роду – В.О.Бец (у 1868-1890 рр.), Ю.Ф.Мацон (1854-1874), Г.М.Мінх (1876-1888), Г.-Ф.Мерінг (1853-1857), Ф.Ф.Ергардт (1857-1889)].

Також О.Вальтер уподовж 1848-61 років виконував посаду ординатора-хірурга при Кирилівській лікарні.

У березні 1869 року науковця було призначено понадштатним професором по кафедрі анатомії університету (без утримання). Він читав лекції з прикладної анатомії, енциклопедію медицини, за дорученням факультету – історію медицини. 1871 року йому було доручено читання лекцій по вакантній кафедрі хірургії та завідування хірургічною шпитальною клінікою (винагорода за цю працю – оклад ординарного професора).

Вчений вперше довів регуляторний вплив симпатичних нервів на тонус кровоносних судин.

1872 року О.Вальтеру урядом було надано земельну ділянку (1100 десятин) в Овруцькому повіті Волинської губернії (на правах приватного покупця, з розстрочкою оплати на 22 років).

Науковець був членом-кореспондентом Московського фізико-медичного товариства, членом Московського товариства руських лікарів, неодмінним членом Московського товариства природознавства, антропології та етнографії, членом-кореспондентом Товариства мінських лікарів, почесним членом Товариства чернігівських лікарів, членом Товариства київських лікарів (до 1867 р.).

О.Вальтер – автор майже 40 наукових праць, у тому присвячених проблемам обміну речовин при різних захворюваннях. Він – засновник і уподовж 1860-1881 років видавець щотижневої газети «Современная Медицина» (до 1874 р. вона видавалась у Києві, по тому – у Варшаві). Всі передовиці, звіти та огляди успіхів медицини належали «перу» видавця. Поза те, у часописові О.Вальтер поширив чимало перекладних (з англійської) статей та лекцій. [1]

Про риси характеру науковця і педагога залишили спогади його сучасники та учні. Так, О.Романович-Славатинський писав: «...Але особливо я любив відвідувати лекції <...> блискучого і розбещеного Вальтера, якого Селін називав Вальтер-Скотт з анатомії». [2]

Л.Жемчужніков згадував: «До цього знайомства слід додати <...> професора анатомії Вальтера, якому я приносив знайдені мною в ярах черепа та кістки замість візитних карток. Цей Валтер мав злий язик, глузливий, дотепний, він знав чудово свій предмет и при цьому розумом та обличчям був схожим на Вальтера, як ми його з графом де Бальменом і прозвали». [3]

А.Макаров так характеризує вченого і педагога: «Вальтер мав норовливий характер, любив гострий жарт, вів діяльний, рухливий образ життя... У 1860-1870 рр. виступав у київській пресі пропагандистом здорового образу життя і

спорту. Завдяки його статтям в 1860-х роках були відкриті перші громадські ковзанки для ковзанярів». [4]

У своєму заповіті вчений і педагог (у засвіти він відійшов 22 вересня 1889 р. у Варшаві, куди його 1874 року було призначено на посаду медичного інспектора громадських лікарень цього міста) написав: «Бажаю бути похованим на руській землі, поруч із рідним Київським університетом». Тож поховали видатного науковця та громадського діяча на Байковому кладбищі. Чи зберіглась його могила? Чи вшановано цю Людину у місті, якому вона належно прислужилась? Запитання без відповідей...

Що ж до згаданих в назві (тез) синів науковця, то один із них також присвятив своє життя медицині.

Петер Вальтер (Петро Олександрович) народився в Києві 21 січня 1856 р. Закінчив у 1878 р. Колегію Павла Галагана (тепер вул. Б.Хмельницького, 11) та Військово-медичну академію (1884; з відзнакою). Навчався у Московському технічному училищі.

Уповдовж 1903-1914 років науковець та педагог – завідувач катедри лікарської діагностики з пропедевтичною клінікою Новоросійського університету (тепер Одеський національний університет імені І.І.Мечникова); екстраординарний (від 1903 р.), ординарний (1907) та заслужений (27.09.1913) професор цього закладу вищої освіти.

В Одесі ж був співредактором першого російського журналу з рентгенології – “Рентгеновского вестника” (1907). [5]

1. Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета св.Владимира (1834-1884) / Сост. и издан под ред. ордин. проф. В.С.Иконникова. – К., 1884. – С. 84-89; Букин Ю.В. Профессор фізіологічної анатомії О. П. Вальтер // Медичний журнал. – 1954. - № 24. – С. 107-111; Історія Київського університету. 1834-1959. – К.: Вид-во Київського університету, 1959. – С. 36, 162; Лесков Н.С. Автобиографические заметки // Лесков Н.С. Собрание сочинений в 11 т. – М., Государственное издательство художественной литературы, 1958. – Том 11. – С. 5-20; Логвин Н.Г., Шевченко Л.В. Театр анатомический 1851-53... // Материалы к своду памятников истории и культуры народов СССР по Украинской ССР. Вып. 3. Киев. – К., 1985. – С. 203; Грандо О. А. Визначні імена в історії української медицини. – К.: РВА «Тріумф», 1997. – С. 130; Пам`ятки Києва. Путівник (За матеріалами “Зводу пам`яток історії та культури Києва”). – К., 1998. – С. 107; 160 років Національному медичному університету. – К.: Століття, 2001. – С. 8-12; Визначні імена у світовій медицині. – К.: РВА «Тріумф», 2001. – С. 66; Аронов Г.Ю., Пелешук А.П. Легенди і бувальщина київської медицини (люди, факти, події, документи). – К.: Століття, 2001. – С. 9-10, 12, 16-19, 26; Німці і німецька культура в Україні. – К., 2003. – С. 78; Васильєв К.К. Соратник В.В.Подвысоцкого – профессор Петр Александрович Вальтер (1856-1932) // Людина і суспільство. – 2007. - № 2 (10). – С. 55-59; Шендеровський В. Нехай не згасне світ науки. Книга друга. – К.: ВД “Простір”, 2009. – С. 19; Сторчай О.В. Мистецька освіта в Київському університеті (1834-1924 рр.). – К.: Щек°, 2009. – С. 75; Путівник. Київ. – К.: Богдана, 2010. – С. 334; Осипчук И. Анатомический театр в Киеве ученые называли дворцом науки // Факты и комментарии. – 2013, 22 октября; Винниченко Ігор.

- Німці в Києві. Біо-бібліографічний довідник. – К.: ТОВ “Геопринт”, 2025. – С. 53-54; Формулярний список о службе Сверхшатного Заслуженного Ординарного профессора Университета Св.Владимира Статского Советника Александра Вальтера. Т. 2. ДАК. – Ф. 16, оп. 465, спр. 4762, арк. 35зв.-36.
2. Романович-Славатинський О. Из спогадів про Київський університет та його викладачів у 1843-1854 роках // З іменем Святого Володимира. У 2 кн. Кн. 1 . – К.: Заповіт, 1994. – С. 164.
  3. Жемчужников Л. Мои воспоминания из прошлого. – К., 1910. – С. 25.
  4. Макаров А.Н Киевская старина в лицах. XIX в. – К.: Довіра, 2005. – С. 196.
  5. Васильев К.К. Вальтер Петро Олександрович // Енциклопедія Сучасної України. – Т. 4. – С. 56; БН. – С. 16; Васильев К.К. Соратник В.В.Подвысоцкого – профессор Петр Александрович Вальтер (1856-1932) // Людина і суспільство. – 2007. - № 2 (10). – С. 55-59; Васильев К.К. Деятельность профессора Петра Александровича Вальтера (1856-1932) // Acta medico-historica Rigensia. – 2005. – 7(26). – С. 213-224; Державний архів Одеської області. – Ф. 45, оп. 4, спр. 1150, арк. 1-261 (Про службу П.О.Вальтера); ф. 46, оп. 18, спр. 91, арк. 1-20; www.researchgate.net/publication/329598135 Deatelnost_professora_Petra_Aleksandrovica_Valtera_1856-1932 (дата звернення: 5.01.2026); file:///C:/Users/Admin/Downloads/Deatelnost_professora_Petra_Aleksandrovica_Valtera.pdf (дата звернення: 7.01.2026)

Макаренко Едуард

НІМЕЦЬКА МІСЬКА ГРОМАДА ДОЛОКАЦІЙНОГО ПЕРЕМИШЛЯ У СВІТЛІ СТАРОУКРАЇНСЬКИХ ГРАМОТ XIV СТОЛІТТЯ

Колонізаційні процеси в Центрально-Східній Європі XII–XIV ст., знані як «Ostsiedlung», небезпідставно вважаються визначальними у подальшій цього регіону. Міграційні потоки із Заходу суттєво перекроїли тутешній політичний, соціо-культурний, а у випадку Ельбо-Одерського межиріччя, Південної Балтики та Сілезії, й етнічний ландшафт. Галицько-Волинська держава теж не залишилася осторонь цього процесу.

Вже із середини XIII ст. існує ціла низка згадок про німців у західноруських міських осередках не лише як купців далекою торгівлі, але і як відносно постійних поселенців. У Галицько-Волинському літописі містяться свідчення про закладення Данилом Романовичем Холму із запрошенням прийшлих: «німців і русів, іноплемянників і ляхів» [1, с. 418], а також про присутність на момент 1288 р. у столичному Володимирі «містичів русів та німців» [1, с. 439]. Щодо Галицької ж землі, то тут теж маємо пару прикладів існування таких громад в долокаційних містах. Перш за все, грамота 1339 р. князя Юрія II Тройденевича про надання Бартку із Сандомира спадкового вйтівства в Сяноку й утвердження вищості в ньому юрисдикції магдебурзького права [2, с. 190–194], а також підтвердження 1351 р. польським королем Казимиром III прав

власності Георга, Руперта і Маргарити, дітей покійного львівського війта Матіаса, на майно, яким володів їхній дід, львівський війт Бертольд, за часів князя Льва Даниловича [2, с. 773–775].

Дещо осторонь від них знаходиться привілей дискусійного походження князя Льва про продаж якомусь Йоанну спадкового війтівства та кам'яного костелу св. Миколая в Перемишлі [3, с. 186]. Такий характер цього джерела спричинений не лише важкістю визначення видавця (князь Лев Данилович чи Лев Юрійович), але і його можливою належністю до сумнозвісної серії «грамот князя Льва», більшість з яких були сфабриковані в пізніші часи. Все ж, у сучасній історіографії цей документ відділяють від решти, і його або вважають достовірним [2, с. 140–142], або утримуються від остаточної оцінки, визнаючи водночас його зміст відповідним до тогочасних етапів формування локаційних міст [3, с. 198–200]. У випадках на кшталт Перемишля, постання нових поселень на місці старих або поруч із ними відбувалося у 2 фази: 1) надання правової автономії, тісно сплетеної з імунітетом; 2) просторова локація шляхом скупчення міської забудови на обмеженій території та правове виділення із земського права в окреме міське [4, с. 18].

До офіційної локації Перемишля польським королем Владиславом II Ягайлом у 1389 р. [5, с. 23–25] з латиномовних джерел до наших днів дійшло мало згадок з помітною присутністю членів громади німецького права. Однак більше інформації про них надають староукраїнські грамоти 1350–1360-х рр., а саме протоколи перемишльського суду про земельно-межові спори та засвідчення актів купівлі-продажу, в котрих ті часто виступали свідками. Визначальна риса, що дозволяє їх досить точно ідентифікувати – це вже згаданий специфічний термін «містичі» (мѣстичеве). Він має прямий взаємозв'язок із поширенням нового типу міського поселення. Це навіть відобразилося і на мовних змінах, адже саме із середини XIII ст. в українській мові первинний термін урбанізованого поселення, «городъ», починає заміщуватися іншим поняттям – «мѣсто», котре доти означало лише «місце» чи «замість» [6, с. 8]. Новий термін найменування міських поселень потребував і нове слово для назви його жителів. Ним став «містич» з виразною юридичною конотацією, означаючи повноправних громадян міста.

Серед перемишльських містичів у документах вищевказаного періоду фігурують такі особи: 1353 р. – війт Михалко (миха^лко воить преми^скии), Андрко Гинцевич (аньдр^кко ги^нцеви^ч), Ганко Гирлахович (га^нко ги^рлахови^ч) [7, с. 343]; 1359 р. – Ганко Бибицький (Hanko Bybuczky / быбицкии), Гань Кірахович (Hap Kierachowycz / гань кѣраховичь) [8, с. 96; 9, с. 10]; 1369 р. – Мичко Рануфлевич (ми^чко ранфлеви^ч / рануфлевичь), Ганко Гірпахович (гань^кко гѣрпахови^ч), Анд-

ріх Чех Ваповецький (Аньдрѣ^х че^х вапове^цки^и) [7, с. 344–345]. На перший погляд може здатися, що імена видаються з характерними для тодішніх і українців, і поляків зменшувальні форми на -ко. Однак, такі форми були загалом поширені серед німців, давно проживаючих в Польському королівстві та Галицькій Русі XIV–XV ст.: так, Бенедикт ставав Venko, Вальтер – Waldko, Ганус / Ганс – Hanco, Бартоломей – Barthel / Bartko, Ніколай – Niczko, Франц – Franko, Franczko, Генріх — Huncza / Hinczo (Hinczko) та ін. [10, s. 58].

Не менш оманливими є й прізвища цих містичів. Переважання прізвищ із питомим українським патронімічним суфіксом -ович / -евич погано поєднується з їхніми коренями. Якщо їх виділяти окремо, то отримаємо, хоч дещо архаїчні, але типово германські імена: Гинцевич – Hinz (пестлива форма імені Генріх), Гирлахович – Gerlach, Кірахович – Gierach (спольщена коротка форма імен з коренем ger- на кшталт Gerhard, Gerard, Gerald та ін.), Рануфлевич – Ranulf, Гірпахович – (Gerpach?). Виняток тут хіба Андріх Чех, який може бути як чехом, так і німцем з Богемії.

Антропонімічні матеріали з перемишльських лавничих книг XV ст. не дають стверджувати, що ця русинізація прізвищ набула серед містичів якогось сталого характеру. Тож, їхня поява вочевидь з'являлася або від контактів з місцевим руським населенням, яке для простішої взаємодії давало їм адаптовані під себе прізвиська, або це адаптація судових писарів. Хай там як, ці приклади дають добре розуміння того, який був характер міжетнічної взаємодії у Перемишльській волості до встановлення стійкого контролю Польським королівством над галицькими теренами від 1387 р.

1. *Літопис руський* / за іпат. списком пер. Л. Махновець, відп. ред. О.В. Мишанич. Київ: Дніпро, 1989. С. 590.
2. Купчинський О. *Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV ст. Дослідження. Тексти*. Львів: Простір-М, 2004. 1284 с.
3. Janeczek A. Gmina prawa niemieckiego w przedlokacyjnym Przemyślu — we mgle wątpliwości i sporów badawczych. *Colloquia Russica. Ser. 2. Vol. 1: Przemyśl i ziemia przemyska w strefie wpływów ruskich, X – połowa XIV w.* Kraków: Historia Iagellonica, 2013, S. 183–201.
4. Щигел Р. Проблеми урбанізації Центральної Європи у XII–XIV ст. *Проблеми слов'янознавства*. 1990. № 42. С. 16–24.
5. *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie*. Vol. 3. Red. O. Pietruski, X. Liske. Lwów, 1872. S. 293.
6. Baran A. Pojawienie się terminu «miasto» w językach polskim i ruskim (na materiale «Kroniki halicko-wołyńskiej»). *Limes. Studia i materiały dziejów Europy Środkowo-Wschodniej*. 2012. Nr 5. S. 7–12.
7. Купчинський О. Забуті та невідомі староукраїнські грамоти XIV – першої половини XV ст. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. 1997. № 223. С. 333–359.
8. *Kodeks dyplomatyczny ziem ruskich Królestwa Polskiego*. Vol. 1(1). Red. M. Wilamowski. Kraków: Polskie Towarzystwo Historyczne, 2024, P. 293.
9. *Українські грамоти. Т. 1: XIV – перша половина XV ст.* ред. В. Розов. Київ: Українська Академія Наук, 1928. 176 с.

10. Lück K. *Deutsche Aufbaukräfte in der Entwicklung Polens. Forschungen zur deutsch-polnischen Nachbarschaft im ostmitteleuropäischen Raum*. Plauen: Verlag Günter Wollf, 1934. P. 676.

Рожкова Людмила

ОЛЕКСАНДИР КРІНЕР – ІНЖЕНЕР, ПІДПРИЄМЕЦЬ, ПОЧЕСНИЙ ГРОМАДЯНИН МІСТА СУМИ

Потужним імпульсом до модернізації Сумського повіту Харківської губернії у другій половині XIX століття була цукрова промисловість. Провідні позиції у цій галузі належали місцевому підприємцю Івану Харитоненку (1822-1891 рр.). 1869 р. у с. Лука (нині – у межах міської забудови) він заснував Павлівський рафінадний завод, найменувавши на честь свого сина і спадкоємця. Конкуренція з боку інших виробників та технічні вдосконалення промислового обладнання потребували кваліфікованих керівників, інженерів, майстрів. Виробничим процесом на Павлівському заводі в різний час керували вихідці із західноєвропейських країн: О.Крінер, Я.Емке, С.Бонвеч, О.Бомаш, Ф.Гіршсон, Р.Штангер та інші.

З 1890-х рр. до 1916 р. управителем (директором) Павлівського рафінадного заводу був німець Олександр Крінер (інші варіанти написання прізвища – Крайнер, Крінгер). У попередній час інженер за освітою О.Крінер керував будівництвом Циглярівського цукрового заводу Костянтинівградського повіту Полтавської губернії (нині – у межах Харківської області), що належав цукрозаводчику Леопольду Кенігу. У подальшому син І.Харитоненка, Павло Іванович, викупив контрольний пакет акцій заводу. Технічне обладнання на заводи доставляли з Німеччини залізницею, інколи везли волами по ґрунтовим дорогам. На заводах застосовувалися парові машини системи Меньє потужністю 130 кінських сил, системи Штейнмюллера на 100 кінських сил, газові насоси, водоміри Амплета і динамомашини 120 ампер [1, с.78]. Працюючи тривалий час управителем заводу, Олександр Крінер вдосконалив технологічний процес виготовлення цукру-рафінаду, який в основному зберігся до наших днів.

З часу заснування до початку 1900-х років Павлівський рафінадний завод перебував у стані розширення виробничих потужностей та технічного переобладнання. Первісно всі споруди були дерев'яними. 1890 та 1901 р. з метою розширення виробництва здійснювали прибудову, а також було споруджено муровані робітничі казарми (збереглися до нашого часу як частина житлового фонду Сум). Як досвідчений керівник, Олександр Крінер значну увагу приділяв зміцненню дисципліни на заводі. Своїм наказом 1903 р. він заборонив виготов-

ляти на підприємстві деталі та механізми, які не стосувалися виробничих процесів, а також приймати хабарі (особливо горілкою) [2, с.168]. Порушників карали, аж до звільнення. 1905-1907 рр. були роками соціальних потрясінь та робітничих виступів. З метою забезпечення стабільної роботи підприємства адміністрація збільшила зарплатню робітникам на три карбованці (найманім на добу – 20 копійок), за роботу у вихідні здійснювалася подвійна оплата, за вимушений простій – як за півдобу.

У листопаді 1907 р. сталася пожежа, згоріли всі дерев'яні будівлі заводу (незадовго до події були застраховані на значну суму). Отримавши кошти страхового відшкодування, власник П.І.Харитоненко та директор О.Крінер протягом 1908 – 1909 рр. спорудили мурований заводський комплекс, який вміщував центральну 4-х поверхову будівлю з дев'ятьма паровими двигунами, механічні майстерні, склади, пожежну частину, електростанцію.

1910 р. чисельність робітників на заводі становила 2100 осіб. Завдяки налагодженим технологічним процесам, раціональному розміщенню виробничих приміщень, стабільному постачанню сировини, що надходила з економії родини Харитоненків, Павлівський завод став не лише найбільшим підприємством Сум, а й посів провідні позиції серед цукрових заводів Європи: 1916 р. вироблялося 267 тонн цукру – рафінаду [3, с.72]. Цей успіх значною мірою завдячує кваліфікованим фахівцям та управителю Олександрю Крінеру. Їм надавалися певні привілеї, зокрема, можливість будувати садиби у так званому «Новому місті», головною магістраллю якого була вулиця Троїцька. Тут розташовувалася садиба та головна контора торгового дому «І. Харитоненко з сином», католицький храм в ім'я Благовіщення Пресвятої Діви Марії (освячений 1911 р.), лютеранська школа та церква, зведена наприкінці ХІХ ст. для потреб численної німецької громади міста. На Троїцькій, а також суміжних з нею вулицях, збереглися ошатні садиби знаних містян, зокрема, неоренесансний будинок О.Крінера. Як зазначала у спогадах сумська краєзнавиця М.Сергієнко, «...будинок дуже гарний. Перед ним був висаджений газон, за будинком – партер з напівколом доріжок» [4, с.65]. У подальшому огорожу знесли, будинок частково реконструювали, але в цілому він зберігає свій первісний вигляд. Завдяки розміщеним на центральному фасаді маскаронам, які зображують героїв старовинних німецьких легенд, будинок Крінера отримав назву «дім Фауста» або «дім Мефістофеля».

Олександр Крінер брав активну участь у громадському житті Сум, за що йому було присвоєно звання Почесного громадянина міста. Статус почесних громадян, запроваджений 1837 р., присвоювався вищим органом влади з урахуванням заслуг загальнодержавного значення, а також – органами місцевого

управління за заслуги перед містом. Такий статус надавав певні привілеї, а їх носії користувалися значним авторитетом і повагою серед мешканців. Вперше згадка про почесних громадян Сум стосується 1844 р., де вказано лише чотири особи. На початок ХХ століття їх кількість сягає понад 120 осіб, серед них – член опікунської ради Другої жіночої гімназії Олександр Крінер [5, с.20].

Після початку Першої світової війни згідно з указом російського уряду всі іноземні фахівці – громадяни держав, що воювали з Росією і були залучені до виробництва військової продукції, підлягали звільненню [6, с.78]. На Павлівському рафінадному заводі виготовляли кінні повозки для перевезення снарядів і гармат. О.Крінера було звільнено, він залишив Суми, і оселився у селі Пан-Іванівка Харківської губернії, де володів вінокурним заводом та садибою. Проте, час від часу приїздив до Сум і надавав консультації власникам торгового дому Харитоненків.

Після відступу німецьких військ з України О.Крінер виїхав з родиною до Німеччини, однак 1941 р., під час окупації Харківщини, разом із сином повернувся до с.Пан-Іванівка. Родина Крінерів займалася сільським господарством, почала відбудовувати спалені у ході бойових дій садиби, взяли під охорону пам'ятник на могилі Григорія Сковороди. Проте господарювати Крінерам довелося недовго: вони загинули, підірвавшись на партизанській міні [2, с.331].

На початку ХХІ століття виробництво цукру на Сумщині практично зупинилося. Було демонтовано (фактично – зруйновано) головну будівлю Павлівського рафінадного заводу. Про минулу славу «столиці цукрового королівства» нагадують пам'ятники у середмісті Сум. У сквері вздовж Покровської площі у 1899 р. було встановлено монумент Івану Харитоненку, (відновлено копію 1996 р.), з протилежного боку – пам'ятник цукру (2010 р.). Композиційно він нагадує пресовані кубики цукру, який виготовлявся на рафінадному заводі в Сумах. У приміщенні Євангельсько-лютеранського товариства тепер міститься Сумська середня школа №8.

Таким чином, іноземні громадяни внесли значний вклад у розвиток промисловості, освіти, громадського життя Сум у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття. Імена знаних представників німецької громади, зокрема, Олександра Крінера, заслуговують збереження пам'яті про них і відображення у міському символічному просторі.

1. Шудрик І.О., Даниленко Л.А. Династія Харитоненків. Суми. Вид-во «Слобожанщина». 2003. 192 с.
2. Манько М.О. Суми та сумчани у документах сучасників. Книга третя (1655-2010). Суми. Видавничо-виробниче підприємство «Мрія -1» ТОВ,. 2010. 516 с.

3. Історико-містобудівні дослідження: Суми, Миргород, Корець/ За ред. Вечерського В. В.; Від. за вип. Звіряка А.І. Київ. Науково-дослідний інститут пам'яткоохоронних досліджень 2013. 334 с.
4. Сергиєнко М.В. Путешествие с дилетантом, или Мой Дом в интерьере Троицкой. Суми. «ИД «Фолигрант» 2012. 120с.
5. Близнюк А., Подоляка Н. Почесні громадяни міста Суми. Суми. Вид-во СВС Панасенко І.М. 2015. 168 с.
6. Рожкова Л.І. Сумщина та військовополонені Першої Світової війни. Гуржіївські історичні читання:Зб. наукових праць/Ред. кол.: В.А.Смолій, О.І.Гуржій, А.Г.Морозов та ін. Черкаси: вид. Чабаненко Ю.А. 2015. Вип. 10. 106-109.

Бодров Вячеслав

ГЕНОЦИД НІМЦІВ УКРАЇНИ У 1930–1950-Х РОКАХ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Упродовж 1930–1950-х років німецьке населення, яке проживало на території України, стало об'єктом системних репресій з боку радянського режиму. Ці репресії охоплювали масові арешти, депортації, примусову працю, ліквідацію національних поселень, роз'єднання сімей, вилучення дітей та інші дії, спрямовані проти окремої етнічної групи.

Відповідно до Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 1948 року, геноцидом визнаються дії, вчинені з наміром знищити повністю або частково національну, етнічну, расову або релігійну групу. До таких дій належать убивства членів групи, завдання тяжких тілесних або психічних ушкоджень, створення життєвих умов, несумісних із виживанням, перешкоджання народжуваності та насильницьке передання дітей іншій групі.

На початок ХХ століття українські землі були одним із головних регіонів проживання німців у межах Російської імперії та СРСР. За переписом 1926 року в Українській СРР проживало 393 924 німці, що становило майже третину всього німецького населення Радянського Союзу.

Першим етапом масштабних репресій стала так звана «німецька операція» НКВС 1937–1938 років. Радянське керівництво розглядало етнічних німців як потенційно «неблагонадійний» елемент, пов'язаний із «шпигунством» та «фашистською діяльністю». У низці партійних документів і виступів німецьке населення прямо визначалося як джерело загрози для держави.

Водночас значна частина справ у межах «німецької операції» НКВС не мала належної доказової бази. Багато обвинувачень у «шпигунстві», «диверсіях» та «контрреволюційній діяльності» будувалися на формальних ознаках, зокрема на німецькому походженні, знанні німецької мови, наявності родичів за кордоном або роботі на стратегічних підприємствах. Архівні документи свід-

чать, що слідство часто проводилося у спрощеному порядку, а вироки ухвалювалися позасудовими органами без достатніх доказів вини.

Показовим є рішення Політбюро ЦК ВКП(б) від липня 1937 року, у якому Й. Сталін вимагав арештувати всіх німців, що працювали на військових, хімічних підприємствах, електростанціях і будівництвах. За даними дослідників, лише у 1937 році в Україні було заарештовано понад 16 тис. німців, а загалом у межах «німецької операції» в УРСР було засуджено 21 229 осіб, із яких 18 005 були розстріляні.

Другий етап репресій розпочався після нападу Німеччини на СРСР у 1941 році. Уже в серпні 1941 року було ухвалено рішення про депортацію німецького населення з Поволжя, а згодом і з території Української РСР. Німців масово виселяли до Сибіру, Казахстану, на Урал та в інші віддалені райони.

Офіційним обґрунтуванням депортацій 1941 року були звинувачення німецького населення у можливій співпраці з Третім рейхом, шпигунстві та нелояльності до радянської влади. Проте ці обвинувачення здебільшого не мали доказової бази та застосовувалися до всього німецького населення колективно. Репресії здійснювалися не за конкретні дії, а переважно за етнічним походженням, що свідчить про дискримінаційний характер радянської політики.

Згідно з офіційними радянськими документами, до кінця 1941 року з території СРСР, у тому числі з Української РСР, було депортовано понад 800 тис. осіб німецької національності. Значну частину серед них становили саме німці України. Після депортації чоловіків і жінок працездатного віку мобілізували до так званої «трудармії», де вони працювали в умовах, наближених до табірних. За оцінками дослідників, до третини депортованих німців України загинули від голоду, холоду, виснаження та хвороб.

Окремим проявом репресивної політики стало розділення сімей. Дітей вилучали у батьків і передавали до дитячих будинків або спеціальних установ. Така практика відповідає одному з критеріїв геноциду, визначених міжнародним правом, а саме насильницькій передачі дітей з однієї групи в іншу.

Важливим є і той факт, що репресії проти німців не завершилися після закінчення Другої світової війни. Навіть у 1945–1956 роках радянська влада продовжувала депортації, обмеження свободи пересування, примусову працю та утримання німців у статусі спецпоселенців.

Отже, сукупність історичних фактів, архівних документів та демографічних наслідків дає підстави стверджувати, що репресії проти німців України в 1930–1950-х роках мають ознаки геноциду. Радянська влада виокремлювала німців як окрему етнічну групу та здійснювала щодо неї дії, які підпадають під

основні положення Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду і покарання за нього.

1. Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 року.
2. Всесоюзна перепись населення 1926, 1937, 1939, 1959 гг.
3. Нікольський В. М. Репресії органів державної безпеки щодо німців України у 1937 році: кількісні показники.
4. Герман А. А., Іларіонова Т. С., Плева І. Р. Історія німців Росії: хрестоматія.
5. Вальт Р. Х. Обломки всемирной истории. Российские немцы между Сталиным и Гитлером.
6. Доктор Айсфельд: «Депортация советских немцев имеет признаки геноцида».
7. Архівні матеріали НКВС, ЦК ВКП(б), ЦГАОО України та Державного архіву Дніпропетровської області.

«Німецький фактор» в Українській революції

Льїна Ольга, Довгань Наталія, Винниченко Ігор

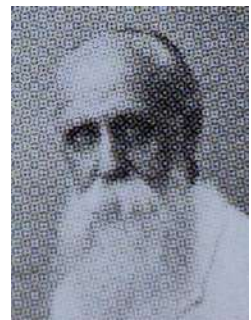
ДЕРЖАВНИК І «СПРАВЖНІЙ ДЖЕНТЛЬМЕН» (Ф.Р.ШТЕЙНГЕЛЬ)

З-поміж творців Української держави осібно стоїть постать барона Теодора Рудольфа фон Штейнгеля (Theodor von Steinheil) (9.12.1870 – 11.02.1946) – громадського, політичного і державного діяча.

Уродженець Санкт-Петербургу німецького роду він від 1878 року мешкав у с.Городок (тепер Рівненський район Рівненської області). У Києві ж закінчив гімназію, по тому навчався на природничому відділенні Імператорського університету св.Володимира (тепер Київський національний університет імені Тараса Шевченка). [1]

У Городку заснував перший у Волинській губернії музей (відкриття відбулось 25 падолиста 1896 р.) з цінними археологічними, історичними та етнографічними збірками, участь у формуванні яких брали відомі українські вчені М.Ф.Біляшівський, Хв.Вовк та ін. Цей заклад став першим в Україні приватним краєзнавчим музеєм світського спрямування і, водночас, першим сільським музеєм на теренах сучасної України. Основним джерелом надходжень до музейного зібрання були численні експедиції, до участі в яких запрошувались члени Товариства дослідників Волині (від 1902 р. Штейнгель – почесний член Товариства), краєзнавці, культурні діячі краю.

Т.Р. фон Штейнгель
(світлина з мережі)

У Городку ж Федір Рудольфович збудував 2-поверхову школу та укомплектував її кваліфікованими вчителями, побудував для селян лікарню, лазню, їдальню, зробив загальнодоступною власну бібліотеку.

Благодійник був мировим суддею в Рівненському повіті Волинської губернії, членом обліково-позикового комітету Рівненського відділення Державного банку.

Проживаючи на Волині, Штейнгель, за його ж словами, “цілком зріднився з цією місцевістю та її народом”. [2]

Від 1906 року він – член 1-ї Державної Думи першого скликання від Києва, належав до української парламентарної фракції. Перебуваючи в опозиції до царського уряду, був прихильником ідеї національно-територіальної автономії України, обстоював широкі права української мови, її функціонування в державних установах, діловодстві та судочинстві.

Був членом Товариства Українських Поступовців (нелегальна українська громадсько-політична організація ліберально-демократичного спрямування, що діяла в Наддніпрянській Україні у 1908-1917 роках, і об'єднувала діячів для захисту українських інтересів та координації руху за автономію України в складі Російської імперії), заступником Голови Українського наукового товариства в Києві.

1912 року Штейнгеля було обрано Головою Верховної Ради “Великого Сходу народів Росії” (масонів).

Під час Першої світової війни він – Голова Комітету міст Південно-Західного фронту. Від 1915 року – член опікунської Ради Київського комерційного інституту (тепер бульв. Тараса Шевченка, 22-24).

17 березня 1917 р. Штейнгеля було обрано Головою виконкому Комітету громадських організацій, який, за словами Д.Дорошенка “в перші три місяці до революції був властиво найвищою владою у Києві”.

Упововж 30 серпня – 3 вересня 1917 він – Генеральний секретар (міністер) торгу і промисловости в уряді Д.Дорошенка (від посади відмовився, пославшись на стан здоров'я).

Т.Р. фон Штейнгель (ліворуч) та П.Скоропадський
(світлина з мережі)

За Гетьманату (від 1 липня 1918 р.) був Послом Української Держави в Берліні. Діяльність Ф. Штейнгеля цього періоду згадується в мемуарах Д.Дорошенка, П.Скоропадського та М.Шкільника. Українське посольство в Німеччині діяло досить ефективно не лише з огляду щоденної рутинної праці, а й брало на себе дипломатичну ініціативу та виконувало важливі публічно-представницькі функції. Дипломатична установа належно виконувала свої безпосередні завдання як в Німеччині, так і підтримувала добрі зв'язки з дипломатами нейтральних держав (Еспанії та Нідерландів), сприяла налагодженню дипломатичних відносин Фінляндії та Грузії з Українською Державою. [3]

Д.Дорошенко так характеризував Штейнгеля: “Як людина – це був джентльмен у кращому й ідеальному розумінні цього слова. Мати з ним справу було для кожного найбільшою приємністю, настільки це була мила та симпатична людина. В українських колах він користувався високою повагою й авторитетом... За найцінніше у Ф.Штейнгеля я вважав його ідеальну громадську чесність, вірність обов'язку і взагалі ті високі особисті прикмети, які робили з нього так рідкісну, на жаль, у нас постать справжнього джентльмена...”.

Самостійно вивчав педагогіку та українську літературу. Був знайомий з багатьма діячами української культури. Член Київського товариства дослідників природи.

У Києві мешкав у будинку, що належав його батьку (тепер вул. Бульварно-Кудрявська, 27).

Після розділу України до 1939 р. мешкав у Городку. Тоді ж був відомий численними жертвами на: акушерську та дитячу клініку при Університеті Св.Володимира, будівництво реального училища св.Катерини при лютеранській общині Києва, реставрацію Аскольдової могили, житомирський пологовий будинок, десятки церков та соборів.

З приходом советів виїхав (з родиною) до Німеччини.

У м.Рівне його іменем названо вулицю та встановлено (1993) пам'ятний знак. [4]

1. Абрамов И.С. Городецкий музей Волынской губернии / Бар[он] Ф.Р.Штейнгель // Живая старина. – 1906. – Вып. IV. – С. 249-254; Труды Общества исследователей Волыни. Т. VI. – Житомир, 1911. – С. LXII; Памятная книжка Киевской губернии на 1915 год. – К., 1915. – С. 58; Наукова праця на Волині 1914-1924 рр. // Україна. – 1926. – Кн. 2-3. – С. 2; Скрипник Г.А. Етнографічні музеї України. Становлення і розвиток. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 32-33; Дорошенко Д.І. Історія України. В 2 т. Т. 2 (від половини XVII століття). – К.: Глобус, 1991. – С. 320; Непомнящий Г. Життєвий шлях Ф. Штейнгеля // Діячі науки і культури рідного краю. Матеріали, тези наукової конференції, студентів, аспірантів, молодих викладачів. – Рівне, 1993. – С. 14-15; Кудь В. Створення Городецького музею // Тези наукової конференції до 100-річчя Волинського єпархіального давньосховища (18-20 травня 1993 р.). – Житомир, 1993. – С. 44; Непомнящий Г. Городецький музей барона Ф.Р.Штейнгеля // Науковий збірник “Велика Волинь”: Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. – Т. 15. – Житомир, 1994. – С. 168-175; Проценко Л.А. Історія Київського некрополя. – К., 1995. – С. 115, 170 (світлина усипальниці), 173; Бухало Т.В. Музей барона Федора Штейнгеля // Наукові записки Рівненського краєзнавчого музею. – Вип. 1. – Рівне, 1996. – С. 11;
2. Пам'ятки Києва. Путівник (За матеріалами “Зводу пам'яток історії та культури Києва”). – К., 1998. – С. 116; Несук М. Українсько-німецькі відносини доби гетьмана П.Скоропадського // Діалог. Історія, політика, економіка. Україна і Німеччина. – 2000. - № 1. – С. Михайлова Р. “Искренне Ваш, барон Штейнгель” // Стиль & Дом. – 2000. – № 5. – С. 132-135; Німці на Північній Україні – Волинь і Київ. Виставка історичного товариства “Волинь”. – Візентгайд, 2001. – С. 43; Уряди України у XX ст. – К.: Наукова думка, 2001. – С. 104; Шевчук С. Жертовність для утвердження України. – Рівне, 2002. – С. 48; Вітренко В. Література волинських німців. Кн. 1. – Житомир: Волинь, 2003. – С. 14; Українські

- історики ХХ століття: Біобібліографічний довідник. – К., 2003. – Вип. 2, ч. 2. – С. 354-355; Костриця М.Ю. Роль почесних членів у діяльності Товариства дослідників Волині (1900-1920 рр.) // Актуальні проблеми географії, економіки, історії Великої Волині: Academia на пошану доцента М.Ю.Костриці: Наук. збірник “Велика Волинь”: Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. – Т. 27. – Житомир, 2004. – С. 87; Миронець Н.Р. Книжково-рукописне зібрання барона Ф.Р.Штейнгеля: формування, зміст, доля. Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.08. – НБУ НАН України ім. В.І.Вернадського. – К., 2004. – 18 с.; Пилип’юк В. Острів благодаті. – Львів, 2004. – 72 с.;
3. Прищепя О. Вулицями Рівного: погляд у минуле. – Рівне, 2006. – С. 36; Дем’янчук О. Меценат з великою душею // Вісті Рівненщини. – 2006, 24 листопада; Дем’янчук Б. Був у барона Городок... // Україна молода. – 2007, 10 січня; Гаврилюк С.В. Історичне пам’яткознавство Волині, Холмщини та Підляшшя (XIX – початок ХХ ст.). – Луцьк, 2008. – С. 467; Кушпетюк О. Федір Рудольфович Штейнгель та його роль в організації Городоцького музею // Волинський музей: історія та сучасність. Наук. зб. – Вип. 4. – Луцьк, 2009. – С. 263-266; Климчук А. Музей барона Федора Штейнгеля // Історія музейництва і пам’яткоохоронної справи. – Острог, 2009. – С. 126-129; Баронесса не любить современный Киев // Сегодня. – 2009, 16 декабря; Винниченко І. Славні справами своїми // Hoffnung. – 2010. – № 9. – С. 8; Якель Р. Німецький барон з українською душею // Дзеркало тижня. – 2011, 29 січня; Українські дипломатичні представництва в Німеччині (1918-1922): Документи і матеріали. – К.: Смолоскип, 2012. – С. 6, 61, 62, 64-68, 72, 73, 84, 87, 95, 151; Винниченко І. Німці в українському державотворенні: постаті // Немецкое национальное меньшинство в Украине: история и современность. – Одесса: Астропринт, 2015. – С. 23;
4. Гай-Нижник П. Федір Штейнгель – меценат, громадсько-політичний діяч, посол Української Держави в Німеччині // Дипломатична та консульська служба у вимірі особистості. – К., 2016. – С. 95-124; Відділ рукописів Наукової бібліотеки України ім. В.І.Вернадського. – Ф. 109 (Ф.Р.Штейнгель); РДА. – Ф. 1278, оп. 1 (1-е скликання), спр. 106, арк. 10; Ф. 1327, оп. 1 (1905 р.), - Спр. 141, арк. 112зв.-113; <https://hai-nyzhnyk.in.ua/doc/2016doc.shteinhel.php> (дата звернення: 9.01.2026); <https://photo-lviv.in.ua/yak-pam-iatnyu-kamin-baronu-shteynheliu-v-rivnomu-stav-kamenem-spotykannia/> (дата звернення: 10.02.2026); <https://retrovivne.com.ua/istorichnij-gorodok-u-spogadah-shkola-i-ii-vchiteli/> (дата звернення: 10.02.2026)

Шевчук Микола

НІМЦІ В УКРАЇНСЬКІЙ РЕВОЛЮЦІЇ (1917-1921 РР.)

Дослідження німецької преси, що видавалась в Україні в означені роки, свідчить про те, що німці в Україні активно обговорювали нову революційну ситуацію. Важливим для них було питання збереження етнічної консолідації. Захист їх прав покликаний був здійснювати створений ЦК союзу німецьких колоністів Півдня України. Цінну інформацію про діяльність керівних діячів та стан справ у німецьких колоніях знаходимо у публікаціях директора земського банку Херсонської губернії, авторитетного члена Одеського ЦК союзу німців Людвіга Райхерта. Він вказував на серйозні розбіжності серед керівних німецьких діячів та на приклади подавлення ними «поглядів інакодумців» під час роботи німецьких конгресів [1]. Протестуючи проти свого виключення з членів

ЦК, він, в опублікованому листі до ЦК, констатував дві протилежні точки зору у питанні дійсного та майбутнього положення німців в Україні. Одні зв'язували перспективу з отриманням громадянства Німеччини та можливим переселенням до неї, або в другі країни, інші – з захистом своїх прав на проживання в Україні.

Першу позицію відображав пастор Вінклер. Він запропонував план створення імперської колонії (Reichskolonie), куди б увійшли населені німцями території Аккерманського, Бендерського та Ізмаїльського повітів, а також Одеського, Тираспольського і південної частини Ананьївського повітів Херсонської губернії. Тут німці, отримавши громадянство Німеччини, могли б залишатися надалі. Оскільки перші з трьох вказаних повітів були вже окуповані Румунією, пастор Вінклер вказав на Крим, де вже проживали німці, а інші могли б переселитися туди [2]. Застерігаючи проти такого плану, Л.Райхерт зауважував на те, що всі колонії не зможуть бути прийняті у Німеччині як «материнські общини», бо там велика щільність населення і велика нестача землі [3]. Він розкритикував позицію ЦК, дорікаючи йому у небажанні співпрацювати з «українським урядом та гетьманом Скоропадським». Л.Райхерт рішуче наголошував: «Наш народ хоче, може і повинен залишатися в Україні» [4]. Гарантом цієї тези він бачив «велич тієї нації (української – М.Ш.) до якої ми належимо». Він переконливо вважав, що «не можна ігнорувати державу, в якій ми живемо і підданими якої ми являємось».

Дослідження німецької преси в роки української революції свідчить також про наявність розбіжностей серед керівництва німців у питанні про реалізацію дозволеної українським урядом національно-персональної автономії. В цьому сенсі дебатовалось питання щодо створення департаменту у справах німців при Центральній Раді. Одеський ЦК союзу німців, а також збори представників німецьких колоній висловлювались за його негайну організацію. Але прихильники пастора Вінклера заперечували, посилаючись на те, що німці в Україні уже набувають підданства Німеччини. Надалі, через революційні події у Німеччині, надання німцям в Україні громадянства Німеччини було припинено. В листопаді 1918р. було розроблено проект організації автономного управління для німецьких колоній. Він передбачав також організацію власних збройних формувань (міліції).

Ключове значення для німецьких колоністів України мало земельне питання. У січні 1918р. Центральна Рада прийняла закон про землю, який передбачав її соціалізацію. Він викликав незадоволення у німців та протести. Соціалізацію землі називали утопією та вказували, що вона приведе до повного краху економічного життя і загального зубожіння [5]. Газета «Odessaer Rundschau»

двічі публікувала «Звернення до німецьких колоністів» свого ЦК, де йшла мова про врегулювання земельного питання через національні органи управління та були конкретні пропозиції, як то, забезпечення землею безземельних, щоб зберегти «спокій, мир і єдність». У подальших зверненнях до української влади висувались вимоги негайного відновлення маєтків, зруйнованих «революційними бандами», припинення соціалізації землі німців, роззброєння всіх, хто тероризує мирне населення, ліквідація « марксистських і сільських комітетів», створення особливого секретаріату у німецьких справах при Центральній Раді. До Києва споряджались делегації німців з конкретними пропозиціями і готовністю до співпраці з урядом УНР. Але УНР поступилася владі гетьмана Скоропадського, на що Л. Райхерт зауважував, що опозиційна частина правління союзу німців від нової влади нічого не чекає і всі надії на майбутнє повинні зв'язуватися лише с Німеччиною [6]. Разом з тим, він знову нагадував що німці – піддані України, тому необхідно дотримуватися правил пристойності по відношенню до української держави.

Українській владі було важко забезпечити порядок у державі та суспільстві в умовах розгулу революційного насильства різних сил, включно, з боротьбою проти більшовиків. Тодішня німецька преса публікувала багато фактів про вчинені насильства, коли «в люті» знищувались накопичені запаси зерна, забивалась краща племінна худоба, знищувались посіви, велика кількість землі не оброблялась, що призводило до зростання цін на зерно [7]. Захист німецьким колоніям надавали присутні в Україні німецько - австрійські війська. У подальшому німецькі колоністи вдалися до організації загонів самооборони (Selbstschutz). Уряд гетьмана Скоропадського затвердив 18 листопада 1918 р. «Порядок самозахисту проти безчинств банд для місцевостей з німецьким населенням у Причорномор'ї».

Загони самооборони німців формувались чисельно по 20-40 чоловік та об'єднувались для координації дій. Їхня діяльність мала повну підтримку в колоніях. Протидія військовим загонам більшовиків зумовила повстання в німецьких колоніях. Воно почалося у липні 1919 р. у колонії Грос – Лібенталь та швидко поширилось в інших колоніях. Повстання очолив генерал А. Шелль. Лише регулярним військовим частинам більшовиків вдалося його розгромити. Німецька газета «Vereinsbote» опублікувала поіменні списки загиблих колоністів, а також полонених розстріляних в Одесі. За великою присутністю німецьких колоністів, а також озброєних воїнів німецької самооборони відбулося захоронення загиблих.

Німці України досить тривожно сприймали перемогу більшовиків, бо зважали на свій власний негативний досвід у роки української революції.

Складні і небезпечні для німців України 1920 – ті роки свідчили про їх дуже великі переживання при обговоренні питання залишити свої господарства в Україні та виїхати за кордон.

У підсумку зазначимо, попри дебати та розбіжності, найперше в керівництві німців, щодо організації життя в умовах Української революції, німці в Україні демонстрували відповідну готовність до співробітництва з українськими владами.

1. Odessaer Rundschau. – 1918. – den 7. Juli (24. Juni). – Nr. 109.
2. Odessaer Rundschau. – 1918. – den 10. Juli (27. Juni). – Nr. 110.
3. Odessaer Rundschau. – 1918. – den 10. Juli (27. Juni). – Nr. 110.
4. Odessaer Rundschau. – 1918. – den 7. Juli (24. Juni). – Nr. 109.
5. Odessaer Rundschau. – 1918. – den 20. (7.) Februar. – Nr. 10.
6. Odessaer Rundschau. – 1918. – den 2. (15.) Juni. – Nr. 90.
7. Odessaer Rundschau. – 1918. – den 31. (13.) Februar. – Nr. 4.

Хільчевська Світлана, Ремізова Вікторія, Винниченко Ігор

ЧЕРНІГІВСЬКЕ КОРІННЯ РОДИНИ ДЕРЖАВНИКІВ

Син вихідця з Саксонії Ілля Людвигович Шраг прийшов у цей світ 23 липня 1847 року у с.Седнів (тепер селище в Чернігівському районі Чернігівської обл.). Після навчання у Чернігівській гімназії екстерном здав іспити за курс юридичного факультету Імператорського університету св.Володимира (тепер Київський національний університет імені Тараса Шевченка).

У Чернігові майбутній громадський та державний діяч мав адвокатську практику. Брав активну участь в діяльності Чернігівського губернського та повітового земських зборів, з 1875 року обирався гласним (депутатом) Чернігівської міської Думи. У 1879-1887 роках виконував посаду товариша (заступника) Чернігівського міського Голови.

І.Л.Шраг
(світлина з мережі)

У 1893 р. І.Шраг представив на розгляд губернського земського зібрання проєкт впровадження української мови в початкових школах (він був частково реалізований в 1901 році). Того ж року був одним із організаторів чернігівської “Громади” (1893).

Від 1899 року був членом Наукового Товариства імені Шевченка.

1906 року він – депутат 1-ї Державної Думи від Чернігівської губернії, очолював в ній українську парламентарну фракцію (44 особи). Тоді ж приєдна-

вся до руху автономістів (прихильників надання Україні широкої автономії), став одним із його лідерів.

І.Шраг брав найактивнішу участь у створенні в Чернігові “Просвіти” (1906 р.; Головою було обрано М.Коцюбинського, а Іллю Людвиговича – його заступником), Чернігівської губернської архівної комісії (1903 р.; був помічником її Голови), Музею українських старожитностей (1902), видавничого товариства “Сіверянська думка” (1917).

Німець з походження – один із творців (1908 р.) Спілки українських прогресистів – позапартійної організації, що об’єднувала багатьох представників української інтелігенції.

Після Лютневої революції 1917 р. І.Шрага було призначено Головою Чернігівського суду (1917), обрано Головою губернської організації Партії українських соціалістів-федералістів. Активною була його діяльність у відродженій “Просвіті”.

Від квітня 1917 р. І.Шраг – член Української Центральної Ради, деякий час в.о. губернського комісара УНР. Наприкінці 1917 р. він увійшов до складу ініціативної групи, яка заснувала у Чернігові видавниче товариство “Сіверянська думка”, яке друкували видання українською мовою

Про непересічність цієї постаті свідчить й те, що гетьман П.Скоропадський запропонував Іллі Людвиговичу очолити Кабінет Міністрів (він відмовився від пропозиції, пославшись на стан здоров’я).

Був знайомий з багатьма видатними діячами української культури.

Плідною була й наукова, літературна та публіцистична діяльність І.Шрага. Зокрема, у львівському журналі “Правда” упродовж 1892-1895 років публікувалися його “Листи з Чернігівщини”.

Майже все життя Іллі Людвиговича (яке він присвятив благородному служінню справі поширення і утвердження національної самосвідомості українського народу) пройшло на Чернігівщині, але, як влучно зазначив академік С.Єфремов, постать І.Л.Шрага “не вкладалася в рамки місцевого провінціального побуту, його виступи виходили поза межі місцевих інтересів і через те знали його й шанували далеко за межами рідної Сіверянщини”.

Також С.Єфремову належать такі слова про цю людину: “Напевно, в пам’яті людській останеться він надовго, як зразок ідеального громадянина, не-всипущого працівника та особисто прекрасної людини – щасливе поєднання внутрішнього благородства з околицями величності”.

Земна стежина державника-українофіла скінчилась у Чернігові 11 квітня 1919 р., коли він перебував під домашнім арештом більшовиків.

Його іменем названо вулицю у Чернігові (2007), там само в Літературно-меморіальному музеї-заповіднику Михайла Коцюбинського (вул. Коцюбинського, 3) від 2007 року традиційно проводяться “Шрагівські читання”. У 2007 р., з нагоди 160-річчя від дня його народження, на будинку Седнівської селищної ради було відкрито меморіальну дошку. [1]

Син Іллі Людвиговича Микола Ілліч Шраг народився в Чернігові 4 (за ін. джерелами – 8) травня 1894 року.

Зі срібною медалею закінчив Чернігівську гімназію.

Був одним із провідних діячів української громади в Москві, зокрема, у січні 1915 р. брав участь у з’їзді делегатів українських соціалістичних партій.

У 1917 р. брав участь в українізації Київської публічної бібліотеки (тепер Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого; вул. Грушевського, 1). У квітні того ж року був одним із ініціаторів створення Української партії соціалістів-революціонерів [на установчій конференції УПСР (3-4.04.1917) репрезентував московський осередок партії], з липня 1917 р. – член ЦК партії; очолював редакційну колегію партійного часопису УПСР “Боротьба”.

М.І.Шраг
(світлина з мережі)

М.І.Шраг – Член Центральної і Малої Рад, заступник Голови Центральної Ради (за відсутності М.Грушевського головував на загальних зборах Центральної і Малої Рад). Його підпис стоїть під багатьма законами УЦР, зокрема, про випуск державних кредитних білетів УНР, про порядок видання законів, утворення Генерального суду та ін.

Після розколу УПСР у травні 1918 р. належав до т.зв. центристської течії, що відстоювала державну незалежність України.

У цей час мешкав у Києві у провулку Михайлівський, 9а (чи 9б).

У 1919 році був консулом (радником дипломатичної місії) УНР в Угорщині. Брав участь у створенні Українського соціологічного інституту у Відні, в якому читав лекції.

Від 1924 р. М.І.Шраг – працівник Харківського товариства робітників і техніків, працював заступником начальника управління Вищої Ради Народного Господарства.

1 березня 1931 р. його було заарештовано в справі “Українського національного центру” і засуджено на 6 років таборів.

У 1945 р. Микола Ілліч переїхав до Львова. 1952 року закінчив Львівський торговельно-економічний інститут. Від 1952 р. викладав економічні дисци-

пліни у Харківському інституті народного господарства, Львівському університеті, торговельно-економічному та політехнічному інститутах (від 1954 р. – доцент, 1955 р. – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки промисловости та організації машинобудування енергетичних підприємств, уподовж 1958-63 років – завідувач кафедри економіки та організації машинобудування і приладобудування, від 1964 р. – доцент, професор (1966 р., того ж року став доктором економічних наук) кафедри економіки і організації галузевої промисловости Львівського політехнічного інституту).

І.Л.Шраг – автор майже 50 наукових праць про формування, теоретичне обґрунтування та розвиток промислових комплексів. Був членом наукової ради з економічних проблем в Інституті економіки АН СРСР.

У засвіті державник, науковець і педагог відійшов у Львові 1 (за ін. джерелами – 2) лютого 1970 р. Поховано його на Личаківському цвинтарі.

Прізвище Шрага викарбовано другим після Петра Франка на меморіальній дошці в холі Національного університету “Львівська політехніка” (вул. Степана Бандери, 12). [2]

1. Дорошенко Д.І. Історія України. В 2 т. Т. 2 (від пол.и XVII століття). – К.: Глобус, 1991. – С. 320; Багалій Д. Автобіографія // Київська старовина. – 1992. - № 5. – С. 96; Українські політичні партії кінця XIX – початку XX століття: програмові і довідкові матеріали. – К.: Консалтинг, Фенікс, 1993. – С. 88; Верстюк В.Ф., Осташко Т.С. Діячі Української Центральної Ради. Біографічний довідник. – К., 1998. – С. 195-197; Коваленко О.Б., Гапійенко А.А. Участь І.Л.Шрага у краєзнавчому русі в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. // Шоста Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства (Луцьк, вересень-жовтень 1993 р.). – Луцьк, 1993. – С. 219-220.; Демченко Т.П., Курас Г.М. І.Л. Шраг – “Славний український діяч” // Український історичний журнал. – 1993. - № 10. – С. 95-103; Зеленська Л. І громадський діяч: (до 150-річчя з дня народження І.Л.Шрага) // Чернігівські відомості. – 1997, 29 серпня; І.Л.Шраг. Документи та матеріали. – Чернігів, 1997. – С. 163; Демченко Т., Курас Г. «Батько Шраг». – Чернігів: КП «Видавництво «Чернігівські береги», 2004. – С.302-309; Демченко Т. Вибір шляху: українська доля Іллі Шрага // Сіверянський літопис. – 2007. - № 4. – С.3-9; Демченко Т. Великий «тихий» українець: [І.Л.Шраг] // Київ. – 2008. - № 5-6. – С.168-175; Ілля Шраг // Чернігівські земці: (історико-біографічні нариси). – Чернігів: КП «Видавництво «Чернігівські береги», 2009. – С.251-282; Винниченко І. Славні справами своїми // Hoffnung. – 2010. – № 9. – С. 8; Єрмашов Т. Співпраця С.Єфремова та І.Шрага в українській справі // Шрагівські читання. – Чернігів: Просвіта, 2012. – Вип. 2. – С.52-56; Пиріг Р. Урядовий корабель Федора Лизогуба // Урядовий кур`єр. – 2013, 14 вересня; Винниченко І. Німці в українському державотворенні: постаті // Немецкое национальное меньшинство в Украине: история и современность. – Одесса: Астропринт, 2015. – С. 21; Винниченко І. Німці в Києві. Біо-бібліографічний довідник. – К.: ТОВ “Геопринт”, 2025. – Бутко С. Шості читання, присвячені седнівському німцю. URL: http://siver.com.ua/news/shosti_chitannja_prisvj_acheni_sednivskomu_nimcju/2013-09-28-13101 (13.03.2026); Життєвий шлях Іллі Шрага. URL: <http://bibliokotsubynskogo.edukit.cn.ua/Files/downloads/Шраг.pdf> (дата звернення: 10.04.2026)
2. Лазаревський Г. Чернігів за часів Михайла Коцюбинського // Українська література. – 1943. – № 3-4 (березень-квітень). – С. 217; Велика Українська революція (Матеріали до історії відновлення Української державности): календар історичних подій за лютий 1917

року – березень 1918 року. – Нью-Йорк, 1967. – С. 99; Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції 1917-1920 рр. – Нью-Йорк, 1969. – Т. 1. – С. 125; Дашкевич Я. Хто такий Михайло Грушевський: Інтерв'ю // Україна: Наука і культура. – К., 1989. – Вип. 23. – С. 200; Потульніцький В.А. Наукова діяльність М.С.Грушевського в еміграції (1919-1924) // УІЖ. – 1992. – № 2. – С. 50-51; Шаповал М. Гетьманщина і Директорія: Уривки із споминів // Вітчизна. – 1995. – № 11-12. – С.139; Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. У 2 т. – К., 1996. – Т.1. – С. 64, 137, 145, 541; Верстюк В.Ф., Осташко Т.С. Діячі Української Центральної Ради. Біографічний довідник. – К., 1998. – С. 197-198; Шульгин О. Без території. Ідеологія та чин Уряду УНР на чужині. – Автентич. відтвор. вид. 1934 р. – К., 1998. – С. 76; Пам'ятки Києва. Путівник (За матеріалами “Зводу пам'яток історії та культури Києва”). – К., 1998. – С. 143; Хорунжий Ю. Вірую! // Дніпро. – 1999. – № 5-6. – С. 33-34; Бевз Т. Між романтизмом і реалізмом (Сторінки історії УПСР). – К., 1999. – С. 58; Осташко Т. Шраг Микола Ілліч // Довідник з історії України. Т. 3. (Р-Я). – К.: Генеза, 1999. – С. 634; Уряди України у ХХ ст. – К.: Наукова думка, 2001. – С. 67; Сергійчук В. Неусвідомлення України. Ставлення світу до Української державності: Погляд у 1917-1921 роки з аналізом сьогодення. – Львів, 2002. – С. 502-503; Ляхоцький В. Микола Василько: парадокси пам'яті та забуття // Україна дипломатична: Наук. щорічник. – К., 2002. – Вип. 2. – С. 475-476; Жуковський А. Політична і публіцистична діяльність М.С.Грушевського на еміграції 1919-1924 рр. // Український історичний журнал. – 2002. – № 1. – С.109; Винниченко І. Славні справами своїми // Hoffnung. – 2010. – № 9. – С. 8; Українські дипломатичні представництва в Німеччині (1918-1922): Документи і матеріали. – К.: Смолоскип, 2012. – С. 55, 56; Винниченко І. Німці в українському державотворенні: постаті // Немецкое национальное меньшинство в Украине: история и современность. – Одесса: Астропринт, 2015. – С. 21; Державний архів Чернігівської області. – Ф. 679, оп. 10, спр. 977, арк. 221-222.

Потапова Наталія, Винниченко Ігор, Гаращенко Альона

АВТОР ПРОЄКТУ КОНСТИТУЦІЇ УНР

З-поміж тих, хто брав активну участь у вітчизняному національно-визвольному русі на зламі ХІХ-ХХ століть, розробляли концепції та форми українського державного будівництва, особне місце посідає Отто Оттович **Ейхельман** (27.04.1854-21.02.1943) – представник національно-державницького напрямку в українській політології, державний, політичний та громадський діяч, вчений-правник. Він – автор ряду ґрунтовних досліджень з питань державного, адміністративного та міжнародного права, а також проекту Конституції Української Народної Республіки, яка відповідала національним традиціям українського народу.

Народився майбутній науковець 1854 року в маєтку Георгіївському поблизу Санкт-Петербургу. Після закінчення юридичного факультету Дорпатського (тепер Тартуського) університету викладав у Демидовському юридичному ліцеї (Ярославль, тепер рф). Докторську ж дисертацію захистив в Імператорському університеті св.Володимира (тепер Київський національний університет імені Тараса Шевченка) у квітні 1880 року. А через 2 роки пов'язав свою долю з

цим навчальним закладом безпосередньо: 9 квітня 1882 року його було обрано екстраординарним професором на катедру історії найважливіших іноземних законодавств і у вересні він розпочав викладати. Наступного року Ейхельмана було переведено на катедру міжнародного права. [1]

О.О.Ейхельман
(світлина з мережі)

Про людські якості науковця і педагога яскраво свідчить така подія. У буремні 1905-07 роки Ейхельмана як такого, що “не відповідав революційним настроям передового студентства”, вирішено було – тими ж таки студентами – просити звільнити катедру, яку він посідав, для молодшого викладача, який “більше відповідав духу молоді”. Після того, як студенти поінформували його про це своє рішення, науковець відповів, що призначав його на цю посаду міністер народної освіти, а тому на рішення студентського зібрання він не зважає. На своєму наступному зібранні “гарячі голови” вирішили посадити професора у крісло та спустити у вікно. Проте здійснити свій намір їм не пощастило, що, однак, не врятувало їх суду. Свідком на цьому процесі мав виступати Ейхельман і всі чекали на його різку реакцію. Яким же було здивування всіх присутніх у суді, коли замість того, аби напуститись на спудеїв, професор розчулився і сказав, що “на своїх дітей він зла не тримає” і просив вибачити їх. Після цього на всіх зібраннях студентів Ейхельмана завжди обирали почесним Головою цих заходів, і він був присутнім на них.

А від 1908 р., коли російський уряд вживав заходів, спрямованих на ліквідацію українських виступів, Отто Оттович під своїм професорським захистом проводив студентські збори, на яких київські спудеї вільно вживали українську мову, співали українських пісень та декламували поезію. [2]

Уповодж 1905-1909 років педагог був деканом юридичного факультету та – у певні періоди – заступником ректора. Науковець був автором “Університетського статуту”, який видав у 1901 р. окремою книгою, що містила загальні пояснення і повний статут Університету. Одночасно викладав адміністративне і державне право на консульських курсах в адміністративно-економічному інституті, виконував посаду професора Київських вищих жіночих курсів.

О.Ейхельман брав активну участь в міському управлінні Києва. Майже десять років був гласним (депутатом) Київської міської думи, членом Київського міського адміністративного суду, головою Київського сирітського суду, Головою комісії у справах трамваю, очолював комісію юридичних справ та

ревізії міського господарства тощо. У 1902 р. його було обрано київським міським Головою, проте уряд не затвердив його на цій посаді.

Велику увагу О.Ейхельман приділяв ідеї встановлення та розвитку правових відносин у суспільстві. Декілька разів його запрошували до Санкт-Петербургу для участі у розробленні законів, як фахівця державного і адміністративного права. У 1906 році він працював над проектом Конституції Російської імперії та був учасником спеціальних засідань з цього питання, що відбувались під головуванням Ніколая II. Розробив проєкт виборчого закону, який ґрунтувався на принципах пропорційної системи та плюральных голосів. Проєкт було опубліковано, проте він не мав жодних позитивних наслідків. [3]

З січня 1918 року О. Ейхельман активно залучився до національного відродження та розбудови Української Держави. Науковець виконував посади консультанта закордонних справ і міністерства торгівлі та промисловості, старшого радника міністерства закордонних справ та заступника товариша міністра, був уповноваженим уряду УНР на торговельній конференції з Австрією та Німеччиною, членом місії для переговорів з РСФРР. У 1921-22 рр. науковець входив до Найвищої правничої ради.

Після встановлення Радянської влади О.Ейхельман 1922 року емігрував до Праги, де продовжив наукову і викладацьку роботу в Українському Вільному Університеті та Українській господарській академії в Подєбрадах. Неодноразово його обирали президентом Наукової ради Українського соціологічного інституту. Отто Ейхельману належить кілька ґрунтовних досліджень з питань державного, адміністративного та міжнародного права, що лягли в основу його концепції національної держави. За час своєї 50-літньої наукової діяльності вчений видав понад 40 ґрунтовних праць, а також десятки публікацій у наукових журналах, чимало публіцистичних статей.

Слід наголосити, що вчений був автором проєкту Конституції УНР та “Програми для складання повного зводу законів для звільненої України”. “Об’єднана державність, – підкреслював науковець, – повинна складати найпершу мету для всіх українців”. Теорія правової держави, завважував О.Ейхельман, ґрунтується на перетині ідей єдинодержавности, суспільно-самодержавної та незалежної держави.

Основний державний закон, зазначав правник, повинен гарантувати невід’ємні права людини та її громадянську свободу, визнавати їхню пріоритетність. У проєкті Конституції УНР доволі детально окреслюються права та обов’язки громадян, які відповідали головним демократичним вимогам того часу.

В § 239 автор підкреслював, що особисту свободу і права громадян забезпечує Конституція. Обмеження можуть застосовуватись на основі відповідних законів Федерально-державної організації, а також окремих земель УНР з метою охорони безпеки держави і громадянства. Кожному громадянину повинно гарантуватися право вільно і відкрито висловлювати свої думки як усно, так і письмово за умови, що їхній зміст не суперечить положенням Конституції. Закон рівний для всіх, але й усі громадяни рівні перед законом незалежно від віри та національності. Громадяни УНР, підкреслює Ейхельман, зобов'язані бути вірними власній державі та шанувати її законний устрій.

Вагомого значення О.Ейхельман надавав питанню захисту національних меншин як важливої ознаки демократичності суспільства. Якщо до складу людности держави входять представники різних націй, то питання захисту національних меншин, їхньої національно-культурної автономії стає пріоритетним в державі. Це – право виховувати дітей у власних національних школах, надання статусу офіційної мови національних меншин в офіційних установах, можливість національно-культурної праці тощо. Ці принципи повинні не лише декларуватись документально, а й реалізовуватись у державотворчій практиці. У §317 проекту Конституції зазначається: “На території УНР не дозволяється робити жодних перешкод для розвитку культури національних меншин в усіх напрямках, що не загрожують державній цілісності УНР”.

Сучасники Ейхельмана характеризували його як талановитого науковця, відданого патріота українського народу, палкого “працівника” державного будівництва. “Не будучи українцем з походження, – зазначали соратники вченого, – професор Отто Ейхельман, з високого розуміння свого обов'язку перед народом, серед котрого провів свій довгий і корисний суспільству вік, рішуче приєднався до українських національних та громадських діячів і без вагань віддав на службу українському народові великий свій науковий досвід, багаті знання і почесне в науці і громадянстві ім'я”.

І сьогоднішні дослідники завважають, що суспільно-політичні погляди О.Ейхельмана щодо шляхів встановлення, а також принципів функціонування правової держави і громадянського суспільства не втратили своєї актуальності та можуть бути використані у державотворчих процесах. У сучасній Україні утверджується нова модель суспільного розвитку, основними характеристиками якої мають стати домінування правових відносин, соціально орієнтована ринкова економіка, соціально структуроване громадянське суспільство та політичний плюралізм. Працюючи над проектами державної організації, Ейхельман вірив, що його ідеї знайдуть практичне застосування у вільній та незалежній Україні, яка “має вагомі підстави і дані, які надають повне право

бути сильною, самостійною, національною державою, мати свій вільний народний уряд і власну, утворену на основі суверенної волі, демократично-республіканську конституцію”.

Закінчився земний шлях О.Ейхельмана у Празі в лютому 1943 року.

1. Осташко Т.С. Ейхельман Отто Оттович // Енциклопедія історії України. – Т. 3. – К.: Наукова думка, 2005. – С. 17-18; Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета св.Владимира (1834-1884) / Сост. и издан под ред. ордин. проф. В.С.Иконникова. – К., 1884. – С. 780-782; Спекторский Е.В. Столѣтіе Кіевскаго университета св. Владимира. – Бѣлград, 1935. – С. 35, 66; Заблоцька Л.Г. Ейхельман Отто Оттович // Юридична енциклопедія. – Т. 2. – К.: УЕ, 1999. – С. 320; Послужной список заслуженного ординарного профессора Императорского Университета Св.Владимира О.О.Эйхельмана. Державний архів м.Київ. – Ф. 16, оп. 465, спр. 4831; Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 3882, оп. 1, спр. 15.
2. Турчин Я.Б. “Київський період” життя О.Ейхельмана: становлення і розвиток суспільно-політичних позицій. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/3247-Article%20Text-6675-1-10-20150703.pdf> (дата звернення: 10.04.2026)
3. Винниченко Ігор. Німці в Києві. Біо-бібліографічний довідник. – К.: ТОВ “Геопринт”, 2025. – С.92.
4. Клунний П. Наукова діяльність О.Ейхельмана // Суспільство. – Прага, 1926. – Ч. III-IV. – С. 174-177; Історія Київського університету. 1834-1959. – К.: Вид-во Київського університету, 1959. – С.60; Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К.: Довіра; Генеза, 1996. – С. 842; Потульницький В.А. Історія української політології. – К.: Либідь, 1992. – С. 212-216; Андрейцев В. Вільний від пристрасті розум // Нариси історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К.: Наша культура і наука, 2004. – С. 301; Українська журналістика в іменах: матеріали до енциклопедичного словника. – Львів, 2006. – Вип.13. – С.140-142; Винниченко І., Винниченко Р. Німці... – С. 148-149, 151; Ковалинський В. Київські мініатюри. Книга дев'ята. – К.: Купола, 2011. – С. 293, 553, 554; Українські дипломатичні представництва в Німеччині (1918-1922): Документи і матеріали. – К.: Смолоскип, 2012. – С. 315, 421, 422, 434; Винниченко І. Німці в українському державотворенні: постаті // Німецьке національне меншинство в Україні: історія і сучасність. – Одеса: Астропринт, 2015. – С. 22; Савчук К.О. Оттон Оттонович Ейхельман – видатний представник кийівської школи міжнародного права. URL: https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=P-9-DeIAAAAJ&citation_for_view=P-9-DeIAAAAJ:9yKSN-GCB0IC (20.02.2026); <https://umoloda.kyiv.ua/number/0/196/161703> (22.02.2025); <https://uain.press/blogs/otto-ejhelman-ukrayinskyj-samosti-jnyk-iz-baltijskyh-nimtsiv-1228006> (10.03.2026)

Україністика в Німеччині: витоки, становлення, постаті

Якубова Тетяна, Матвіїшин Ярослав

КНИГИ ТЕМАТИКИ «УКРАЇНА-НІМЕЧЧИНА» В СТРИЙСЬКІЙ КОЛЕКЦІЇ Я.МАТВІЙШИНА

Історик науки, есперантист Ярослав Матвіїшин, співавтор нашої статті, працював в Інституті математики НАНУ та подорожував автостопом в 70-х роках минулого століття по НДР, жив в знайомих німецьких есперантських родинах католиків та протестантів [1, с.61-69]. Релігійний німецький письменник Том Шорт, що досліджував історію християнства в Німеччині, під час розмови з Я.Матвіїшином, зацікавився німецькими есперантськими сторінками його біографії та розпитував Ярослава Олексійовича, як очевидця подій в НДР, про те «як в НДР відносилися до релігії?». В Стрию, в Стрийській колекції Я.Матвіїшина зберігається книга *Tom Short. Fragwürdig Denkanstöße, die dein Leben verändern. – Bielefeld: CLV Christliche Literatur-Verbreitung e.V., 2012. – 95S.* з автографом німецького релігійного письменника Тома Шорта, з яким Я.Матвіїшин познайомився в Україні: «Yaroslav. June 8.2013. Might Got fill you with the love of Jesus Christ!». В Стрийській колекції Я.Матвіїшина зберігаються книги німецькою мовою. *Niklaus Kuster, Thomas Dienberg, Marianne Jungbluth (Hg.). Inspirierte Freiheit 800 Jahre Franziskus und seine Bewegung. – Freiburg, Basel, Wien, 2009.- 249S.* *Harald Gangl 2006-2008. Galerie Frey contemporary art. /Text Dr. Gabriela Koschatzky-Elias. – Wien: Herausgeber Galerie Frey, 2008.- 135S.*, з дарчим написом німецькою мовою австрійського художника Гаральда Гангла Я. Матвіїшину «für Jaroslav mit lusten Wünsken Harald Gangl [Salzburg, 2013]», («для Ярослава з найкращими побажаннями Гаральд Гангл [Зальцбург, 2013]»). Фотокопії картин Гаральда Гангла розміщено на сайті *Harald Gangl - Artworks for Sale & More - Artsy*<https://www.artsy.net/artist/harald-gangl>.

Ярослав Матвіїшин досліджував творчість українського мовознавця, бібліографа, історика Зенона Кузеля, що тривалий час жив та працював в Німеччині. Я.Матвіїшин присвятив З.Кузелі свою статтю: *Матвіїшин Я. Зенон Кузеля та Богдан Ленкий у світлі їхньої кореспонденції з Польщі, Австрії та Німеччини. // Dialog dwóch kultur. Діалог двох культур. Кременець, 1-8 вересня 2015. Річник X, зошит I. Warszawa, 2016. С. 289-305.* Зенон Францискович Кузеля (1882, с. Поручин, тоді Бережанський повіт, а нині Тернопільський район –

24.05.1952, Париж) – український мовознавець, бібліограф, фольклорист, історик, журналіст, етнограф, редактор, видавець, громадський діяч. Навчався у Бережанській гімназії (1894-1900), Львівському (1900) та Віденському університетах. З. Кузеля переїхавши у 1920 році до Берліна, працював редактором часопису «Українське Слово» та видань видавництва «Українська Накладня», *Ukrainische Kulturberichte* та «Українське Слово». Викладав українську мову в Берлінському університеті. У 1944–1952 роках З.Кузеля працював у Мюнхені головою Комісії Допомоги Українському Студентству. Продовжував працю у видавництвах, був співавтором першої частини «Енциклопедії Українознавства» (Мюнхен - Нью-Йорк, 1949).

Журнал *Україна. Українознавство і французьке культурне життя*, Ч:1, Париж, 1949 містить статті з відомостями про Т. Шевченка, зокрема про видання його творів, вшанування пам'яті про Кобзаря в Західній Європі в післявоєнні роки. (Журнал «Україна» зберігається в Стрийській колекції Я.Матвіїшина). Так, в розділі «Огляд і рецензії» надрукована невелика стаття «Тарас Шевченко. Казематні поезії. Квітень-травень 1847. Мюнхен, 1947, стор.32». Стаття надає цікаву книгознавчу інформацію про книгу *Тарас Шевченко. Казематні поезії* видану в Мюнхені в 1947р.: «Дослідний Інститут української мартирології мав щасливу думку видати окремою книжкою нескортельні «казематні поезії» Шевченка з продуманим і місцями оригінальним вступом професора Віктора Петрова. До книжки додано автопортрет поета 1843 р. і два знімки: арештування Шевченка (картина Н.Чумака) і приміщення III Відділу, де сидів поет 1847 року». В журналі «Україна», (Париж, 1950, ч:4, зберігається в Стрийській колекції Я.Матвіїшина) надрукована рецензія: Ілько *Борщак Hetman Mazepa und siene Zeit (1687-1709). Im Auftrag des ukrainischen wissenschaftlichen Institutes in Berlin. Bearbei: et vom Borys Krupnycky. Mit 3 Tafeln. Leipzig. Otto Harrassowitz. 1942. Вел.8, стор.260*. Ілько Борщак зазначив, що книга Бориса Крупницького «Гетьман Мазепа та його час» є визначною німецькомовною працею, з критичним оглядом матеріалів, які українська історіографія «скупчила після монографії Костомарова». Книга Крупницького вийшла в Німеччині під час війни та стала бібліографічною рідкістю. Від книги Б.Крупницького про І.Мазепу, як зазначив І.Борщак «віє духом поважності і солідності», а Крупницький «посідає найістотнішу чесноту історика: чесність». В фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі – НБУВ) зберігаються книги авторства Б.Крупницького видані в Німеччині. *Крупницький Борис. Теорія III Риму і шляхи російської історіографії. Церков.-археограф. Коміс. Апостол. Візитатора для українців у Західній Європі. - Мюнхен : [б. в.], 1952. - 29 с. - (Теорія Третього Риму : зб. пр. / Церков.-археогр. Ко-*

міс. Апостол. Візитатора для українців у Західній Європі). (НБУВ. Шифр: Табачник Д. В. Р9). В 300-ліття Хмельниччини (1648-1948): зб. / за ред. Бориса Крупицького. - Мюнхен : Заграва, 1948. - 168 с. - (Записки / Наукове товариство ім. Шевченка; т. 156). - Окремі ст. англ., нім. (НБУВ. Шифр ВА819088).

В Стрийській колекції Я.Матвіїшина зберігаються матеріали про друга Т.Г. Шевченка, морського офіцера О.С. Бутакова (1816 - 1869), біографія якого пов'язана з Німеччиною. Олексій Іванович Бутаков, флотський офіцер, з яким Тарас Шевченко разом досліджував Аральське море. В Аральській експедиції (1848–1849) Тарас Шевченко брав участь як художник під час заслання. О.І. Бутаков мав родичів у м. Миколаєві й бував також в Одесі. У листі від 14 листопада 1849 р. Т. Г. Шевченко писав про Бутакова: «...він був мені друг, товариш і командир». Наукові заслуги О.І. Бутакова були оцінені в Німеччині. За дослідження Аральського моря О. І. Бутаков у 1853 р. був обраний почесним членом Берлінського Географічного товариства [2, с.1-7]. В приватній бібліотеці О.І.Бутакова зберігався журнал «Морской сборник», який читав Т.Г. Шевченко, щоб мати можливість брати участь у наукових дискусіях під час Аральської експедиції. В журналі «Морской сборник» друкував свої статті і О.І. Бутаков. Зі сторінок цього журналу Т.Шевченко почерпнув історичні відомості для свого твору «Прогулка с удовольствием и не без морали». (Сведение о безвозмездном увольнении помещиками семейств раненых нижних чинов Черноморского флота. // Морской сборник. 1855. № 12. С. 198-201). В Стрийській колекції Я.Матвіїшина зберігається стаття про наукові уподобання Т.Шевченка та О.І.Бутакова та роль матеріалів журналу «Морской сборник» в творчості та біографії поета: Дрбал А. Тарас Шевченко та науки про Всесвіт і Землю. Українське небо 2. Студії над історією астрономії в Україні: збірник наукових праць. / За заг. ред. О.Петрука. Львів: Інститут прикладних проблем механіки і математики ім. Я.С. Підстригача НАН України, 2016. С.415-435. (Журнал «Морской сборник» зберігається також в фонді дореволюційної періодики, в фондах Бібліотеки римо-католицької Луцько-Житомирської семінарії в фондах Відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ).

Висновки. Тема «Україна-Німеччина» в наукових виданнях з фондів бібліотек Києва, Галичини, вітчизняних та зарубіжних бібліотек, архівів залишається науковою перспективою для книгознавства, модерного українознавства, країнознавства.

1. Якубова Т. Професор Міжнародної Академії наук в Сан-Маріно, історик науки, книгознавець Ярослав Матвіїшин: наукові праці та бібліотека. Дари. Присвята Ярославу Матвіїшину. Збірник статей. Укладник Андрій Беліченко. Київ: Інтерсервіс, 2023. С. 61-169.

2. Олексій Бутаков: дослідник і мореплавець. Енциклопедії України. С. 1-7. URL: <https://enu.org.ua/vydatny/oleksij-butakov-doslidnyk-i-moreplavets> (дата звернення: 4.04.2026).

Кривчун Віта

ОЛЕНА ЗВИЧАЙНА В ПОВОЄННІЙ НІМЕЧЧИНІ: ГОЛОС УКРАЇНИ

Ім'я Олени Звичайної тривалий час залишалося поза увагою, ніби загублене в архівах замовчуваної еміграційної літератури. Сьогодні воно повертається до нас. І повертається саме тоді, коли історія знову боляче повторюється: війна, вимушені переміщення, втрата дому. У цьому контексті життєва і творча доля письменниці сприймається вже не як віддалений досвід ХХ століття, а як тривожне відлуння сьогодення.

Друга світова війна стала переломним моментом у її житті: у 1943 році Олена Звичайна разом із чоловіком Михайлом Млаковим була вивезена на примусові роботи до Німеччини, згодом пройшла крізь таборову реальність Ді-Пі в австрійському Ляндеку, а пізніше подружжя емігрувало до США. Пережите стало не просто фактом біографії – воно вросло в її письмо, стало його нервом. Це письмо виникло як потреба сказати правду, зберегти її і передати далі.

Повоєнна Німеччина була не лише місцем руйнувань – саме тут почало формуватися українське культурне життя в еміграції. У таборах для переміщених осіб, що діяли на території Західної Німеччини, Австрії та Італії, опинилися мільйони українців. Вони жили складно, часто без елементарного – роботи, стабільності, впевненості в завтрашньому дні. Але навіть у цих умовах створювали школи, мистецькі осередки, літературні гуртки, видавництва. Українське слово допомагало втриматися – не розчинитися в чужому світі і не втратити себе.

Саме тут перебувала Олена Звичайна, проживаючи досвід, який згодом став основою її творчості. Таборове життя, постійне очікування, невизначеність – це вже не просто обставини, а внутрішній стан, який вона зуміла передати у своїх текстах.

Важливу роль у її становленні відіграли українські видавничі осередки, зокрема мюнхенське видавництво «Дніпрова хвиля», засноване 1953 року Олексом Вінтоняком. Саме тут були опубліковані її ключові твори. У перші роки діяльності видавництво стало важливим центром українського культурного життя в Європі, видавши десятки книжок, серед яких – збірка Олени Звичайної «Оглянувшись назад» (1954).

Ця збірка – єдина у творчому доробку письменниці, але надзвичайно сильна за змістом. Вона об'єднує 16 оповідань і новел, у яких зібрано весь тематичний спектр її письма – від Голодомору і репресій до глибоко особистісних трагедій людини. Кожен текст – це не просто історія, а болісний фрагмент великої історії України.

Особливо показовим у цій збірці є оповідання «Зв'язковий», написане в Австрії у червні 1952 року. У ньому відтворено повсякденність таборового життя: очікування листів, випадкові зустрічі, напружене співіснування різних людських доль. Через ці деталі постає головне – відчуття затяжної невизначеності, коли тимчасовість стає способом життя.

Творчість Олени Звичайної має виразний документальний характер. Вона не вигадує, вона говорить про те, що було. Про те, що довго замовчували. Саме тому її тексти не залишають байдужими – вони болять, бо в них правда.

Окреме місце займає нарис «Миргородський ярмарок» (1953) – твір, який можна назвати її візитівкою. Уперше опублікований у Мюнхені Лігою українських політичних в'язнів, він показує трагедію Голодомору через конкретні людські історії, коли за шматок хліба вимінювали найдорожче – родинну пам'ять. Поки що це єдиний твір авторки, який було перевидано у 2015 році завдяки зусиллям української діаспори, зокрема родини Соколиків, і за підтримки Національного університету «Острозька академія».

Попри складні умови, таборове видавниче життя було надзвичайно активним: у 1945–1950 роках з'явилося понад 500 періодичних видань. Українці створили культурний простір там, де, здавалося б, для цього не було жодних умов. І саме ці видання відкривають нам іншу Україну – ту, що існувала поза межами радянської системи.

У цьому контексті творчість Олени Звичайної – це значно більше, ніж просто книги. Це спроба не дати зникнути пережитому, не дозволити йому бути стертим. У її текстах – це те, що не могло бути сказане вголос. Вона не просто описує – вона говорить про те, що відбувалося з людиною під тиском тоталітарної системи, і говорить так, що це неможливо не почути.

Сьогодні її тексти звучать особливо гостро. В умовах війни вони читаються поруч із сучасністю – як нагадування, що історія може повторюватися, але також як доказ того, що людина здатна вистояти.

І саме тому так важливо усвідомити: шлях її слова до світу почався тут – у повоєнній Німеччині. Це не випадковий епізод, а точка, де український голос був почутий уперше. Сьогодні ми не відкриваємо Олену Звичайну заново – ми повертаємо її. Повертаємо голос, який уже звучав, але був змушений замовкнути. І цей голос – голос України.

НІМЕЧЧИНА В БІОГРАФІЇ ТА ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ. КНИГИ ПРО ФІЛОСОФА ВИДАНІ В БЕРЛІНІ, МЮНХЕНІ

Проблематику щодо ролі німецьких науково-культурних впливів в біографії та в філософській творчості Г.С. Сковороди виокремили в своїх наукових працях Ф. Кудрінський, Д. Чижевський, Л. Ушкалов. Безперечно, що на формування філософського світогляду, раціонального мислення філософа вплинув курс математики, яку він вивчав в Київській академії, подорожі в країнах Європи, зокрема в Німеччині. Для душі філософа близькими стали Німеччина, під час подорожі по Європі та «раціональний» німець з абстрактною філософією та теоретичним аналізом, критицизмом, широтою філософської думки. (*Кудрінський Ф. Філософ без системи. Киевская старина. Т.60. №1. Отд.1. 1898. С.35-63.* Фонд дореволюційної періодики Відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі – НБУВ). В філософській творчості Сковороди важливу роль відіграли творча культура читання філософа, вивчення іноземних наукових книг, здобуті під час навчання в КМА знання латини, грецької, німецької, польської мов та ґрунтовна освіта. Під впливом вивчення праць античних філософів, святоотцівської філософії, філософії німецьких містиків та курсу математики Київської академії в філософії Г.С. Сковороди з'являється символ кола, що за висловом філософа Д. Чижевського став «найцентральнішим», означаючи «Колесо Божої Вічності». Д. Чижевський в праці «Нариси з історії філософії на Україні» зазначає, що у Сковороди, з іншої сторони, символ коlobігу, колового руху, що ним користався філософ – це змій, змій, що кусає свій хвіст. «Брехливий, безумний та злий є «змій, що повзає по землі», що «виманює серця наші із блаженного саду»». Цей образ змія Г.Сковорода представив в своєму філософському творі «Діалог. Ім'я ему – Потоп зміин» (1791 р.), коли Душа запитує у Нетлінного Духа про змія та його фігуру кола. У Сковороди коло символізує також рух людського життя, зміну речей матеріальних, рух історичних подій та цей символ нагадує нам слова з Біблії, «що все проходить», а залишаються лише Віра, Надія, Любов. (*Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Нью Йорк: Накладом Ради оборони і допомоги Україні Українського конгресового комітету Америки, 1991. С.63-66.*) Чижевський в цій книзі відмітив, що «як німецькі містики, Сковорода бачить призначення людини в її обоженню», тобто вчить про те, що її головним етичним завданням є спроба дорівнятися своєму предковічному Отцеві, адже

«внутрішня людина» рівна йому «за силою та єством». Чижевський вважає, що філософські ідеї про Біблію Сковороди є близькими до східного християнства та поглядів німецьких містиків «та є не чим іншим, як поєднанням патристичної, точніше кажучи, «олександрійської» алегорези Біблії з тими методиками її тлумачення, які практикувала новочасна німецька містика». В книзі «Філософія Г. С. Сковороди» Д.Чижевський досліджує тему «Сковорода й німецька містика». Чижевський дійшов висновку, що «думки Сковороди зустрічаються найчастіше з ідеями т.зв. "німецької містики" (Екгарт, Тавлер, Сузо, Себастьян Франк, Валентин Вайгель, Якоб Беме, Ангел Сілезій)». Д.Чижевський розвинув тему про Г.Сковороду та німецьких містиків в своїх працях: «Філософія Г. С. Сковороди», «Г. С. Сковорода та німецька містика» (1929), «Сковорода й Ангел Сілезій» (1930), «Сковорода та Валентин Вайгель» (1935). (*Філософія Г.С. Сковороди /Дмитро Чижевський ; [підготовка тексту та переднє слово Леоніда Ушкалова]. Харків: Прапор, 2004. 269, [1] с. : іл. (ЛННБУ. Читальна зала № 1.Колекція Галерея. Шифр: 2062445; 1(477)(092) С44). Чижевський Дмитро Іванович. Філософія Г. С. Сковороди. Варшава: [З друк. НТШ у Львові], 1934. 221, [3] с. : іл. (Праці Українського наукового інституту. Серія філософічна ; т. 24, кн. 1). Книга зберігається в фондах Електронна бібліотека "Україніка" electronic library "Ukrainica" НБУВ та в декількох колекціях в фондах ЛННБУ ім. В. Стефаника. (ЛННБУ. (Осн.кн.фонд(рід.кн.). Колекція М. Возняк. Шифр: В-4929, ЛННБУ. Осн.кн.фонд(рід.кн.).Колекція Володимир Ярема. Шифр:Яр-4608).*

Л.Ушкалов зазначив, що між Григорієм Сковородою та німецькими містиками Чижевський «добачає силу-силенну всіляких доктринальних збіжностей» [1,с.1-30]. Багато схожого Чижевський відмітив у творах Сковороди й Валентина Вайгеля (1533-1588), що єднають дотичні філософські ідеї: «дві природи» людини та Божого світу; об'явлення Бога в «трьох світах» (великому, малому та символічному); ідея самопізнання (твір Вайгеля «Пізнай себе»); ідея «смерті для світу»; ідеї філософії серця Сковороди та філософські погляди Вайгеля про серце; ідеї про Софію-Премудрість Божу, алегоричності, символізм Святого Письма. Через сорок років після появи «Філософії Г. С. Сковороди» Чижевський, готував до друку німецьку версію цієї книги, написавши 9 коротких приміток. Деякі західні дослідники Сковороду прямо називають козаком, при цьому згадуються подорожі Г. Сковороди в Європі та в Німеччині. Німецький історик-славист Едуард Вінтер (1896-1982) виносить слова «розумний козак» у заголовок розділу своєї публікації про Г.Сковороду. *Winter Eduard. Der weise Kosak Grigory Skovoroda (1722–1794) // Winter E. Kerzerschicksale: christliche Denker aus neun Jahrhunderten. Unter Mitarbeiten von*

Günter Mühlpfordt. Berlin: UnionVerlag, 1979. 431 S. S. 254–255. В журналі І. Борщака «Україна», (Ч.1, Париж, 1949) в розділі «Україніка» відмічене німецька монографія Д.Оляничина про Сковороду, (1928). В 1928 році в Берлінському університеті захищалась дисертація «Григорій Сковорода» (1722-1794). Український філософ XVIII ст. і його духовно-культурне оточення доктора Домета Оляничина» [2,с.129]. Книга про Г.Сковороду, видана в Берліні, авторства Домета Оляничина, зберігається в фондах ЛННБУ ім.В.Стефаніка. *Оляничин Домет, 1891-1970. Hryhorij Skovoroda, 1722-1794 :der ukrainische Philosoph des XVIII. Jahrhunderts und seine geistig-kulturelle Umwelt /von Domet Oljančyn. Berlin; Königsberg Pr. : Ost-Europa-Verlag, 1928. 168 с., [1] арк. портр. (ЛННБУ. Осн.кн.фонд(рід.кн.). Колекція М. Возняк. Шифр:В-4511).* В фондах НБУВ, ЛННБУ зберігаються книги про Г.Сковороду авторства Івана Мірчука, видані в Берліні, Мюнхені, Лейпцигу. Іван Мірчук (18 червня 1891, Стрий - 2 травня 1961, Мюнхен) - український філософ, історик культури, громадський діяч. В 1926 році Іван Мірчук став професором Українського наукового інституту, заснованого у Берліні з ініціативи колишнього гетьмана Павла Скоропадського та за фінансової підтримки німецького «Об'єднання для дослідження української культури і науки». В 1931 році професор Мірчук був призначений директором цього Інституту, разом із дружиною Марією (до шлюбу Голомбек) і донькою Іванною оселився у Берліні, став одним із лідерів Головної ради української громади міста. *Українська література / В. Петров, Д. Чижевський, М. Глобенко. Історія української культури / І. Мірчук ; Укр. вільний ун-т. Мюнхен ; Львів : Фенікс Лтд., 1994. 373, [11] с. - (Підручники ; т. 14/15). (НБУВ. Шифр: ВС30061(2). Мірчук Іван, 1891-1961. Tolstoj und Skovoroda, zwei nationale Typen. Berlin, 1929. (ЛННБУ.ОРФ). Основний книжк. фонд. Шифр: И-273663. Основний книжк. фонд. Шифр: И-283466). (Примітка Sonderabdr. aus "Abhandlungen des Ukrainisch-Wissenschaftlichen Institutes Berlin, Bd. 2, 1929). Мірчук Іван. Н. S. Skovoroda, ein ukrainischer Philosoph des XVIII. Jahrhunderts. Leipzig: Markert & Petters, 1928. (ЛННБУ. Основний книжк. фонд. Шифр: И-270719).* В фондах ЛННБУ зберігаються книги про Сковороду видані в Мюнхені. *Сковорода Григорій, 1722-1794. Ausgewahlte Werke /Hryhorij Skovoroda ; eingeleitet und übersetzt aus dem Altukrainischen von Roland Pietsch ; mit einem Vorwort von Jaroslava Mel'nyk ; Ukrainische Freie Universität. München: Ukrainische Freie Universität, 2013. (ЛННБУ.Основний книжк. фонд. Шифр:2150380). Hryhorij Savyč Skovoroda (1722-1794). München: Ukrainische Freie Universität, 1975. (ЛННБУ.Осн.кн.фонд(рід.кн.) Колекція. Святомир М. Фостун. Шифр:СМФ-1268).*

Висновки. В статті надано короткий історико-книгознавчий огляд матеріалів з фондів НБУВ, ЛННБУ ім. В. Стефаника за темою «Філософська спадщина Григорія Сковороди та Німеччина». Тема ролі Німеччини та німецьких науково-культурних впливів в біографії та філософській творчості Г.С. Сковороди є науковою перспективою книгознавства, модерного українознавства, сучасної «Сковородіани» та потребує продовження ретельних, перспективних досліджень в фондах вітчизняних бібліотек, архівів.

1. Леонід Ушкалов. Дмитро Чижевський та його книга про філософію Сковороди. Ізборник. С.1-30. URL: <http://litopys.org.ua/chysk/chysk01.htm> (дата звернення: 3.04.2026).
2. Борщак І. Україна в літературі західної Європи./ Переклад з франц; Ін-т української археографії та джерелознавства ім.М.Грушевського. НАН України. К., 2000. С.129.

Костюк Михайло

ФОНДИ АРХІВУ УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ МЮНХЕНА ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ІСТОРІЇ ВОЛИНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

*Автор висловлює щирю вдячність
Українсько-німецькій історичній комісії,
завдяки стипендіальній підтримці якої
була надана можливість дослідницької роботи
в архівах та бібліотеках ФРН*

З поміж українознавчих наукових установ Німеччини особливе місце займає Український Вільний Університет (УВУ) у Мюнхені. І не лише своєю більш ніж столітньою історією, але й унікальною науковою спадщиною. В архіві університету зберігається біля двохсот фондів, які містять подекуди унікальну і недосліджену інформацію різноманітного тематичного спрямування.

В цій короткій розвідці буде зроблено стислий джерелознавчий огляд фонду під назвою «Товариство «Волинь», який міститься в окремії папці. На жаль, документи і матеріали, зібрані тут, не мають опису, не систематизовані ні за хронологічним, ні за тематичним принципом і не об'єднані в архівні справи. Відсутня й нумерація аркушів. Це створює певну складність у роботі з документами і можливість робити точні бібліографічні посилання. Фонд налічує більше 80 документів. Хронологічно вони охоплюють 1952–1987 рр., хоча переважна їх кількість датована 1973–1981 рр. Всі документи і матеріали фонду є паперовими. Переважна більшість із них є офіційними документами, створеними машинописним способом, зрідка – поліграфічним, зустрічається також рукописне листування.

За тематичним спрямуванням документи і матеріали фонду можна поділити на кілька груп. Нижче зробимо стислий опис кожної з них.

1. Матеріали про діяльність Товариства «Волинь» у ФРН, створеного в 1974 р. у Мюнхені. Вони охоплюють період 70–80-х років ХХ ст. Переважно це установчі та організаційно-розпорядчі документи: повідомлення про скликання та протоколи проведених загальних зборів Товариства, засідань членів Управи, Контрольної комісії і Товариського Суду, проект Статуту і його кінцева редакція, а також переписка щодо обговорення його змісту, внесення правок, перекладу на німецьку мову для реєстрації у судовому реєстрі товариств, згідно німецького законодавства, бланки вступних заяв, а також два фото членів Товариства «Волинь», що взяли участь у роботі його перших загальних зборів 12 січня 1974 р.

Окремо слід вказати й на наявність частини документів, що висвітлюють діяльність цієї громадської організації. Це переважно листування ініціатора створення, співзасновника і голови Товариства протоієрея Миколи Гаюка з членами Управи та різними українськими установами у ФРН, переписка між членами Управи. З поміж документів цієї групи можна виокремити матеріали про створення і діяльність бібліотеки Товариства. Ініціатором такої ідеї був М. Гаюк. Він же й взяв на себе обов'язки втілення її в життя і добровільно став виконувати обов'язки бібліотекара. Серед документів є лист М. Гаюка до членів Товариства з пропозицією створення книгозбірні і закликом пожертвувати для неї книги, листи подяки тим українським видавництвам, які подарували свої видання, заклики-рекомендації щодо читання окремих книг, а також їх список. На кінець хочеться виділити ще одну групу документів Товариства «Волинь», які містять матеріали про підготовку і проведення I-го з'їзду волиняків 17-18 травня 1975 р. в місті Ессен, ініціатором та організатором якого воно й було. Серед них є заявки на участь, прохання до членів організації допомогти фінансовими пожертвуваннями, запрошення з програмою з'їзду і короткий звіт про його проведення.

2. Матеріали щодо діяльності Інституту дослідів Волині і Товариства «Волинь» у Вінніпезі (Канада). Ця група документів не є чисельною у порівнянні з попередньою і менш різноманітна за тематикою. Серед них увагу привертає запрошення Управи Товариства «Волинь» у Торонто до учасників збройної боротьби долучитися до участі у збірнику «Волинь на шляху Києва і Львова», приуроченого до 30-ліття Української Повстанської Армії (УПА) на Волині (1942-1972). Причому, в запрошенні містився не лише заклик до участі у підготовці збірника, але й було вміщено питальник із 15-ти пунктів, які мали

на меті допомогти потенційним авторам, націлюючи їх на відповідну тематику їхніх статей, дописів і заміток.

Що ж до інших документів, то вони стосуються переважно сфери книговидавничої діяльності згаданих вище волинознавчих установ у Канаді. Зокрема, можемо ознайомитись з каталогом книжок Товариства «Волинь» і Інституту дослідів Волині у Вінніпезі за 1970 р. У ньому вміщено перелік із 48 книг видавництва «Віра й культура» митрополита Іларіона та 27 видань Інституту дослідів Волині і Товариства «Волинь» у Вінніпезі. Міститься також заклик Інституту дослідів Волині у Вінніпезі до любителів якісної книги щодо передплати двох енциклопедичних видань: 1) «Географічно-історичного Словника Волині» проф. О. Цинкаловського та 2) «Етимологічно-семантичного словника української мови» митрополита Іларіона (проф. д-ра І. Огієнка). Окрім цього, є листування управи Інституту дослідів Волині і Товариства «Волинь» у Вінніпезі з окремими передплатниками їхніх друкованих видань. Ще один окремий документ містить інформацію про загальні збори Т-ва «Волинь у Вінніпезі, що відбулися 31. 12.1961 р. в будинку Голови Т-ва І. Онуфрійчука.

3. Матеріали щодо діяльності Осередку бібліографії Волині (Блумінгтон, Індіана, США). Значну частину документів цієї тематичної групи складає листування голови Осередку Максима Бойка. Особливий інтерес представляє переписка М. Бойка з курінним отаманом УПА Максимом Скорупським, особистий архівний фонд якого також зберігається в архіві УВУ. Її домінуючою тематикою є підготовка до написання і публікації видань про збройну визвольну боротьбу на Волині в роки Другої світової війни (насамперед, про діяльність таких збройних формувань як Поліська Січ, УПА та Український легіон самооборони). Логічним доповненням саме до цієї тематики листування є ще два окремі документи: 1) Довірочна записка М. Бойка від 28 жовтня 1973 р. щодо *«складання плану дослідів над збройною боротьбою Волині у другій світовій війні»* та 2) Проект складання комісії опрацювання довідників збройної боротьби на Волині (Друга світова війна 1939-1945). Окрім цих документів дослідники можуть ознайомитись зі списками видань Осередку та повідомленнями про нові бібліографічні надходження.

Слід зауважити, що кількісно документи перших трьох тематичних груп архівного фонду складають його левову частку.

4. До четвертої групи слід віднести всі інші документи і матеріали, які не пов'язані з діяльністю вказаних вище громадських та наукових інституцій волинської діаспори в Західній Німеччині, Канаді та США. Їх всього кілька. Зпоміж них привертає увагу друковане звернення Степана Левицького до колишніх волинських повстанців різних політичних переконань, з проханням напи-

сати спомини про перебування в рядах УПА, щоб опублікувати їх на сторінках «Літопису УПА». Опубліковане воно було в одному з періодичних (скоріше всього англomовних) канадських видань у серпні 1979 р. Цікавим документом є й Великодня листівка, віддрукована на замовлення Генерального Церковного Управління Української автокефальної Православної Церкви у Великій Британії, а також перші дві сторінки україномовної газети «Канадійський ранок» від 15 травня 1952 р., на одній з яких опубліковано фрагмент воєнних споминів Панаса Хуртовини «Під небом Волині».

Підсумовуючи наш короткий огляд, слід зазначити, що документи архівного фонду «Товариство «Волинь» УВУ у Мюнхені практично ще не упорядковані, не досліджені і не використані в наукових публікаціях. Вони представляють науковий інтерес, потребують подальшого детального опрацювання, вивчення та аналізу, що стане важливим доповненням до історії волинської діаспори.

Германістика в Україні: історія, наукові центри, особистості

Келер Олексій

“ЗАЧИСТКА” ОДЕЩИНИ ВІД ЕТНІЧНИХ НІМЦІВ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1944 – 1946 РОКАХ

Хронологія виселень етнічних німців з Одещини відрізняється від інших, більш східних областей. Головна причина в тому, що в той час, коли радянське керівництво почало виселяти німців на схід, Одеса вже була оточена германськими військами, а більшість німецьких поселень вже були на окупованій території. Тому в 1941 році на Одещині не було масової депортації, а мали місце арешти найбільш ненадійних, з погляду органів НКВС, представників етносу.

З осені 1941 року і до кінця 1943 – початку 1944 року німецьке населення жило своїм життям. Так, вони мали особливий статус Фольксдойче, і більшість німців і членів їхніх родин отримали відповідні документи (аусвайс).

Радикальні зміни почалися наприкінці 1943 року, коли германські війська відступали і фронт наблизився до території області. Чим східніші були райони, тим раніше німецьке населення за наказом германського командування формувалося в колони починало евакуацію на захід. Одними з останніх це зробили мешканці Зельцьських колоній, що знаходились на лівому березі річки Дністер (це мешканці колишніх колоній Страсбург, Баден, Зельц, Кандель та деяких сусідніх хуторів).

Для того, щоб оминати цю перешкоду чотири сформовані колони рушили на південь, до села Маяки, де мали перетнути річку через переправу. Але сталися непередбачені події. Армія генерала Плієва, яка форсувала річку Південний Буг і швидко просунулась на захід, захопила територію навколо Маяк, чим унеможливила переправу. Через це дві колони німецьких мешканців, що вийшли раніше, переправились на захід, а ще дві були повернуті назад.

Поруч ще йшли бої, червона армія брала в оточення Одесу, а до колишніх німецьких поселень вже прибули загони НКВС. Вони не дозволили місцевому населенню надовго осісти в своїх поселеннях. Вже через кілька днів всі німці, що не встигли евакуюватися, були зігнані до спеціальних резервацій на території того ж Роздільнянського району, та були піддані військово-польовому суду. За даними репресивних справ опису 2 фонду Р-8065 Державного архіву Одеської області (далі – ДАОО) процес винесення вироків відбувався з травня 1944 по серпень 1945 року [1]. Першими здебільшого були голови сімей.

Переважаюча більшість вироків була по 54 статті КК УРСР (з варіаціями), часто з формулюванням “за зраду батьківщини” за те що поміняли радянський

паспорт на німецький аусвайс. Хоча цей документ і не давав німцям, де юре, громадянства Німеччини, але у вироках часто писали “за отримання германського громадянства”. Майже всі, хто отримав вирок на спецпоселення, були відправлені до Новосибірської області, яка ще з другої половини 1930-х років була “базовою” для Одеської області.

На 8 лютого 1945 року був затверджений “План проведення операції по виселенню членів сімей «фольксдойч» по Роздільнянському району Одеської області”, згідно з яким мали бути виселені всі, хто отримав цей статус [2].

Вже в перші дні після завершення 2-ї світової війни в Європі органи НКВС почали виявляти німців по всій території області. Про це свідчать вказівка Одеського обласного Управління НКВС № 14/4907 від 29.05.1945 року та його ж директива № 12/1115/1 від 06.06.1945 року. У відповідь на це районні відділення НКВС передавали до обласного управління списки німців [3]. Згідно Директиви № 67 НКВС УРСР від 02.08.1945 року німці направлялись на спецпоселення до тієї ж Новосибірської області [4].

Але крім як до Новосибірської області, в той же час німців відправляли й до Комі АРСР. Про це свідчать документи про формування трьох ешелонів від 24.12.1944 року, 24.03. та 16.12.1945 року загальною кількістю більше як півтори тисячі осіб [5].

З другої половини 1945 року ситуація в області мінялась. До неї почали повертатися репатріанти. Німці, колишні громадяни СРСР, які поверталися (або яких повертали) на “батьківщину”, проходили фільтраційну перевірку ще на західному кордоні СРСР. Після цього переважна більшість перевантажувалась у “теплушки” і відправлялась, але не на попереднє місце проживання, а до Сибіру, в Казахстан, Середню Азію тощо. Про це свідчать численні картки фільтраційної перевірки, що знаходяться в ДАОО [6].

Але кордони в той час були достатньо “прозорими”, що дало можливість великій кількості німців повернутися додому, у свої, або сусідні поселення на Одещині. Реакція керівництва країни не забарилася. До Одеси були спущені розпорядження НКВС СРСР № 1/20112 від 01.10.1945 року та відповідна директива НКВС УРСР № 113 від 09.10.1945 року, згідно яким “всі німці, що прибули по репатріації, підлягають переселенню до Комі АРСР [7].

Усього в згаданому фонді № 26 управління поліції зберігаються 14 справ загальним об’ємом більше ніж 1600 аркушів (інколи великих), що містять відомості про збір даних про всіх німців, що проживають на території Одещини, численні списки по районам, а згодом – по вагонам. Є інструкції що вказують кого виселяти, а кого залишити, а також велика кількість довідок щодо конкретних сімей і осіб. Слід зазначити, що списки охоплюють тогочасні кордони Одеської області, яка включала в себе деякі райони, які зараз входять до Миколаївської, Кіровоградської та Вінницької областей.

Крім вказаних адрес щодо вислання в документах фігурують такі пункти як Княж-Погост Північно-Печорської залізниці Комі АРСР, станція Пукся Північної залізниці, станція Орськ Оренбуржської залізниці.

Серед “технічних” документів є багато з перепискою між обласним управлінням та відділками на місцях, підготовчі документи щодо формування ешелонів відповідальними особами, харчами, охороною тощо.

З важливого слід додати, що у вирії подій 1944–1946 років багато людей загинуло. Справи на спецпоселенців, що оформлювалися лише з лютого 1949 року, у цьому сенсі мають деяку прогалину. До того ж до Одеси було відправлено не більше 30% тих справ, що мали тут зберігатись [8]. Тому безумовно слід зазначити, що вказані справи про виселення, або як вказано в заголовку – про “зачистку”, значно доповнюють документальну базу щодо репресій проти німців Півдня України. А враховуючи особливості Одещини, про які було вказано на початку, додають нові, раніше невідомі факти.

1. Державний архів Одеської області. Фонд Р-8085. Архів Управління служби безпеки України в Одеській області. Опис 2. Припинені карні справи. 13.389 од. збер., 1927-2006 рр.
2. Архівний підрозділ ГУ НП в Одеській області. Фонд 26. Справа 97. Арк. 106.
3. Там само. Справа 94.
4. Там само. Справа 94. Арк. 47.
5. Там само. Справа 93.
6. ДАОО. Фонд Р-8085. Архів УСБУ України в Одеській області. Опис 1. Картотека на осіб, що проходили по фільтраційним справам та трофейним матеріалам.
7. Архівний підрозділ ГУ НП в Одеській області. Фонд 26. Справа 93.
8. Там само. Фонд 7 «Спецпоселенці».

Уліганець Сергій, Винниченко Ігор, Стешенко Леся

ОДИН ІЗ ТРЬОХ ТВОРЦІВ ГОЛОВНОЇ КНИГОЗБІРНИ УКРАЇНИ

Поміж видатних вітчизняних вчених, які брали участь у становленні Української держави та української науки, менш відома, проте не менш цікава та значима постать Веніаміна Христофора Іоанна (Веніаміна Олександровича) Кордта – шанованого фахівця в царинах історичної географії, картографії, дипломатії, бібліографа, джерелознавця, архівіста.

Народився майбутній вчений в німецькій родині гончаря Олександра Кордта та Елізи (уродженої Пердау) в естонському Дорпаті (тепер Тарту) 19 лютого 1860 року. Закінчив природничий факультет тамтешнього університету. Кандидат дипломатії, знавець шведської, данської, голландської та німецької мов, 1894 року він, на пропозицію попечителя Київської Учбової Округи, був переведений з Дорпатського університету і зарахований на вакантну посаду бібліотекаря (де-факто – завідувача бібліотеки) Імператорського університету

св.Володимира (тепер Київський національний університет імені Тараса Шевченка) та завідувача Центрального архіву давніх актів. Відтоді і до кінця життя його доля була пов'язана з Києвом. [1]

Бібліотеку Київського університету (у 1920-х рр. – Київського інституту народної освіти), у становлення та функціонування якої В.Кордт зробив значний внесок (поміж іншого, передав до неї власну книжкову колекцію), вчений очолював упродовж 34 років – до її приєднання до Всенародної бібліотеки України (нині Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського). Він запровадив нові методи роботи з каталогами, ввів нову, більш доступну читацькому загалу систему каталогізації, постійно поповнював фонди друківаними матеріалами, стародруками та рукописними книгами. Кордт також розширив комплектування фондів завдяки архівним зібранням та приватним архівам викладачів університету.

В.Х.І.Кордт
(світлина з мережі)

1909 року, під час наукового відрядження до Німеччини, вчений, зокрема, вивчав архітектуру нових бібліотечних будівель. За його ж планом, на зразок Геттінгенської університетської бібліотеки, у 1914 р. було зведено будівлю бібліотеки університету святого Володимира (нині – Філія спеціалізованих та історико-культурних фондів Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського-го).

У 1915-1916 роках В.Кордт керував евакуацією до Саратова і поверненням до Києва бібліотечного фонду університету, який становив на той час понад 700 тисяч томів. За зразкове виконання цього завдання отримав телеграму подяки від імператора Миколи II.

Приват-доцентом катедри російської історії університету святого Володимира вченого було обрано 1910 року. Від 1918 року він обіймає посади професора бібліотекознавства Археологічного Інституту в Києві, а з 1920 р. – інструктора секції академічних та державних бібліотек Губернського відділу народної освіти. Викладав у Київському інституті зовнішніх зносин та Інституті народного господарства; у весняному семестрі 1920 році – на історико-філологічному факультеті Київського університету.

Веніамін Кордт – один із трьох членів (іншими були всесвітньовідомі вчені Володимир Вернадський та Агатангел Кримський) Тимчасового комітету зі створення Всенародної бібліотеки України, утвореного 1918 р. згідно з Ука-

зом гетьмана Павла Скоропадського. 1920 року він був Головою Комітету для заснування Всенародної бібліотеки України.

Саме концепція розвитку національної книгозбірні України, запропонована вченим, була покладена в її основу. Як фахівець з бібліотечної справи з 30-річним досвідом роботи Кордт вважав, що структура Бібліотеки має складатися з шести відділів, головним з яких за значенням повинен був бути український: “На первой очереди стоит здесь, конечно, создание полной коллекции книг и брошюр, напечатанных когда-либо на украинском языке, коллекции настолько полной, что возможно было бы со временем составить на основании ее полную библиографию украинской печати”.

Другим вчений називав відділ книг, брошур, часописів, виданих поза межами Української держави, але присвячених Україні. За прикладом провідних національних бібліотек світу, він вважав за доцільне створити відділи української іконографії, музики, рукописів, рідкісних видань, іноземної літератури, картографії.

Кордт запропонував основні засади діяльності Бібліотеки: систему розміщення книг за галузями наук, створення систематичного та алфавітного каталогів, а також об'єднаного каталогу всіх наукових бібліотек України. Крім загальнотеоретичних питань бібліотечної справи, вчений переймався і практичними: саме йому належали ініціатива та реалізація передачі бібліотеки колишнього університету святого Володимира до складу ВБУ.

У 1921-1923 роках вчений очолював Тимчасовий комітет бібліотеки, укупі з іншими працював над проєктом її реорганізації за зразком провідних бібліотек світу. 1926 року він перейшов на постійну роботу до бібліотеки, працював завідувачем університетського відділу, науковим співробітником, а з 1928 р. й до кінця життя очолював створений 1923 р. з власної ініціативи картографічний відділ. На час відкриття відділу загальна кількість фонду становила близько 20 тисяч одиниць зберігання, серед яких були цінні рукописні, стародруковані та старі карти й атласи з різних державних збірок та приватних колекцій. На 1 січня 1931 р. у фондах відділу вже нараховувалось понад 27 тисяч різних картографічних матеріалів, починаючи з XVIII століття.

Плідною була праця вченого в Київській археографічній комісії, членом-співробітником якої його обрали 1911 року, та Археографічній комісії ВУАН (у 1921-1930 роках). Зокрема, картографічні дослідження в Київській археографічній комісії провадив переважно саме він. У Комісії вчений надрукував (у 1899 та 1910 роках) два випуски “Материалов по истории русской картографии” з картами України кінця XV – половини XVII століття. Про цінність цього видання свідчить те, що наприкінці XIX сторіччя оригінали багатьох карт вважа-

лися втраченими. Публікацію карт Кордт супроводжував лапідарними розвідками-вступами та історичними коментарями. Своє завдання дослідник вбачав у тому, щоб подати “обозрение последовательного развития за границей и в России картографических представлений о Русской земле”. Розташування карт в “Материалах” відбувалося за типами, що дозволило відокремити оригінальні карти від пізніших копій та запозичень.

Завдяки багаторічним пошукам і контактам зі співробітниками Публічної бібліотеки в Петербурзі, Королівської бібліотеки в Дрездені, музею Чорторійських і бібліотеки Ягелонського університету в Кракові, університетської бібліотеки в Лейдені, Королівської бібліотеки в Відні, зі шведськими вченими, Кордт видав “Материалы” на дуже високому науковому рівні, про що свідчили схвальні оцінки фахівців. Зокрема, М.С.Грушевський у відзиві на працю науковця зазначав, що ці карти можуть стати основою для підготовки історично-географічного атласу України, потреба в якому відчувалася дуже гостро. Грушевський вважав, що картографічні публікації Комісії стануть у пригоді дослідникам історії України і усієї Східньої Європи. Видання фундаментального історичного атласу України (або ж його електронного аналогу) залишається актуальним завданням сьогодення.

Визнанням авторитету вченого слід вважати й те, що 1913 року 10-й Міжнародний географічний конгрес у Римі (Італія) обрав його членом міжнародної комісії для видання старовинних карт.

Упродовж багатьох років вчений досліджував праці Гійома Левассера де Боплана, вислідом чого стала його книга “Боплан и его труды по картографии Южной России” року. Вчений детально вивчив не лише особу Боплана, а й його всевітньо відомі картографічні твори – перші карти України, карти Польщі та Дніпра.

Кордт В. Матеріали до історії картографії України. – Київ, 1931. – Ч. 1.
(світлина з мережі)

Інша його наукова розвідка – “Чужоземні подорожі по Східній Європі до 1700 р.” – отримала премію Укрголовнауки й була високо поцінована науковою спільнотою.

На початку 1933 р. Кордт брав участь в організації та діяльності картографічної виставки, присвяченої проблемі Великого Дніпра, а також у діяльності Науково-дослідчої комісії бібліотекознавства і бібліографії, де викладав іноземні мови та читав лекції з історії бібліотечної справи і бібліотекознавства. Слід

завважити, що життя вченого настільки було пов'язане з бібліотекою, що навіть проживав він в її приміщенні за адресою: бульвар Шевченка, 14 до останнього дня свого земного шляху.

За життя за свої праці в галузі картографії та історико-географічної бібліографії Кордт був відзначений премією ім. Геймбюргера Дерптського університету (двічі), Макаріївською премією Петербурзької Академії наук, медаллю ім. П.П.Семенова-Тянь-Шанського Російського географічного Товариства. Поцінуванням його наукових здобутків стало обрання членом багатьох товариств: Московського археологічного товариства, Одеського товариства історії та старожитностей, Московського товариства шанувальників природознавства, антропології й етнографії, Товариства істориків у Ризі, Історичного товариства в Утрехті.

Закінчився земний шлях Веніаміна Кордта 24 грудня 1934 року. [2]

18 лютого 2010 р. у Національній бібліотеці України імені В.І.Вернадського відбулася наукова конференція «Веніамін (Христофор Іоганн) Кордт – фундатор історичної картографії: до 150-річчя від дня народження» (на ній один із авторів цих тез виголосив доповідь «Український період у житті Веніаміна Кордта»). Оскільки усі видання вченого, які і сьогодні становлять безперечну цінність для науковців і практиків, є, на жаль, бібліографічною рідкістю, метою цього поважного наукового заходу було не тільки привернути увагу громадськості до неординарної постаті в науці, а й до проблеми перевидання та видання неопублікованих праць ученого.

Тоді ж присутній на конференції Голова Ради німців України В.Лейсле запевнив директора бібліотеки академіка О.Онищенка, що меморіальній дошці її фундатору (на будівлі книгозбірні) – бути (академік завважив, що для цього не потрібна згода міської влади, оскільки будівля – власність бібліотеки).

Попри те, що в Києві діючими є кілька громадських організацій німців, й до сьогодні загалом про непересічну постать їхнього земляка не нагадує нічого – ні назва вулиці чи провулку, ні меморіальна чи пам'ятна дошка, ні видані або перевидані праці...

1. Маркова О.Є., Степченко О.П. Кордт Веніамін // Енциклопедія історії України. – Т. 5. – К.: Наукова думка, 2008. – С. 148-149; Верба І. Кордт Веніамін Олександрович // Енциклопедія Сучасної України. – Т. 14. – К.: Інститут енциклопедичних досліджень, 2014. – С. 464;
2. Спекторский Е.В. Столітє Київського університету св.Влади-міра. – Бїлград, 1935. – С. 43; Журба О.І. Київська археографічна комісія: 1843-1921. Нариси історії і діяльності. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 9, 21, 105, 111, 113, 118, 122, 123, 130, 159, 182; Географи Київського університету. 70-річчю географічного факультету присвячується. – К.: Обрії, 2003. – С. 52-53; Українські історики ХХ століття: Біобібліографічний довідник. – К. – Львів, 2003. – Вип. 2, ч. 1. – С. 149-150; Національна Академія наук України. 1918-2008:

до 90-річчя від дня заснування. – К.: Вид-во КММ, 2008. – С. 22; Винниченко І. Фундатору головної бібліотеки країни було б 150 // День. – 2010, 25 лютого; Винниченко І. Славні справами своїми // Hoffnung. – 2010. – № 9. – С. 8; Шовкопляс Т. І., Герус А. Л. Веніамін Олександрович Кордт: сторінки життя // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського. – К., 2011. – Вип. 31. – С. 686-690; Непомнящий А.А. Профессор Николай Эрнст: страницы истории крымского краеведения. – К.: ИД “Стилос”, 2012. – С. 21, 40-42, 44, 58, 59, 63, 341, 342, 346, 387, 394; Балабушевич Т.А. Український період в житті В. Кордта // Наукові записки НаУКМА. Історичні науки. – 2013. – Т. 143. – С. 64-67; Винниченко І. Німці в українському державотворенні: постаті // Немецкое национальное меньшинство в Украине: история и современность. – Одесса: Астропринт, 2015. – С. 29, 30; Інститут Рукопису Національної б-ки України ім. В.І.Вернадського. – Ф. 33, № 3046; ф. 10, № 10354, № 10 714, № 10 722; фонди 46, 71, 184, XXIX, XXXI; <https://biblio.hiu.cas.cz/#!/record/s/a2580cb1-7e0a-4464-a057-e0b5083a2809> (1.03.2026)

Українці в ФРН після лютого 2022 року: інтеграція, стійкість, адаптація

Тодоров Ігор

ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ У ФРН (2022–2026)

Широкомасштабне вторгнення Росії в Україну у 2022 році спричинило найбільшу міграційну кризу в Європі з часів Другої світової війни. За даними міжнародних організацій, понад 5,7 млн українців стали біженцями, переважно в країнах Європейського Союзу. ФРН виявилася однею із ключових країн прийому українців. Високий рівень соціального захисту, розвинена економіка та політика відкритості сприяли формуванню значної новітньої української діаспори.

Станом на початок 2026 року в Німеччині перебуває близько 1,15 млн громадян України зі статусом тимчасового захисту. Водночас понад 471 тис. осіб залишили Німеччину (повернулися в Україну або переїхали в інші країни).

Демографічна структура біженців має специфічний характер: переважають жінки (понад 670 тис.), значна частка дітей (понад 300 тис.), обмежена кількість чоловіків призовного віку [1]. Це визначає особливості інтеграції, зокрема у сфері зайнятості та освіти.

Основою правового статусу українців у ФРН є механізм тимчасового захисту (§24 AufenthaltG), запроваджений на рівні ЄС. Основні характеристики цього статусу: швидке отримання дозволу на проживання, доступ до ринку праці, соціальні виплати та медичне страхування, доступ до освіти [2].

У 2026 році цей статус тимчасового захисту продовжено до березня 2027 року, що забезпечує відносну стабільність для біженців. Розглядаються пропозиції щодо продовження цього статусу ще на рік – до березня 2028 року.

Соціально-економічна інтеграція. Інтеграція українців на ринок праці демонструє позитивну динаміку: в 2022 році лише близько 16% працевлаштованих, а в 2025 - вже понад 51% [3]. Основні фактори успіху: проходження інтеграційних і мовних курсів, високий рівень освіти українців, попит на робочу силу в Німеччині.

Водночас проблеми залишаються, зокрема, недовикористання українських кваліфікацій, зайнятість на низькокваліфікованих посадах, мовний бар'єр.

Діти українських біженців доволі успішно інтегруються до німецької освітньої системи.

За даними поточних досліджень більшість біженців проживає в приватному житлі, мають високий рівень задоволеності умовами життя, значна частка українців обирають середні та великі міста .

Соціалізація відбувається також через місцеві громади, культурні ініціативи, українські громадські організації.

Інтеграція українців має специфіку через високу частку жінок і дітей та тимчасовий характер перебування. Водночас варто зазначити, що значна кількість біженців планує довгострокове проживання.

Варто звернути увагу на слабку інтегрованість українців пенсійного віку. Серед українських біженців у ФРН частка осіб віком 60+ є відносно значною. Це пояснюється мобілізаційними обмеженнями для чоловіків, сімейною міграцією (виїзд разом із дітьми та онуками), гуманітарними мотивами (евакуація вразливих груп). Ця група майже не має інтеграційного «економічного драйвера» (роботи). До неї доцільно застосувати концепт пасивна інтеграція: доступ до інституцій (житло, медицина, виплати), без активної участі в економіці чи суспільному житті. Така ситуація в Німеччині посилюється моделлю соціальної держави, яка забезпечує базовий добробут, але знижує стимули до активної інтеграції. Для літніх українців вивчення німецької є значно складнішим, інтеграційні курси часто не адаптовані під їхні потреби. Як наслідок залежність від родичів або соціальних працівників, обмежений доступ до інформації. На відміну від молодших груп рівень зайнятості майже нульовий, бо відсутні стимули виходу на ринок праці. Це створює структурну залежність від соціальної системи та слабкі соціальні контакти з німецьким суспільством. Можна навіть казати про певну соціальну ізоляцію. Тому сприяють проживання в межах сім'ї (обмежене коло контактів), слабка участь у громадському житті, відсутність мовної автономії. До того ж додаються психологічні фактори: травма війни, ностальгія та орієнтація на повернення, відсутність довгострокових планів. Це веде до низької мотивації інтегруватися та замикання в українському середовищі. Існують і інституційні обмеження: інтеграційні програми орієнтовані на працездатних, недостатня кількість «senior-friendly» політик, обмежена культурна медіація. Перспективи інтеграції цієї вікової групи виглядають сумнівно або збереження статус-кво, «локальної інтеграції» через громади та церкви, або найбільш імовірний для цієї групи варіант - повернення в Україну. Слабка інтегрованість літніх українців у ФРН не є провалом політики — це структурно обумовлений результат їхнього соціально-демографічного профілю. Інакше кажучи, ця група не «не інтегрується», а інтегрується інакше — пасивно, через інституції, а не через участь. Інтеграція літніх українських біженців не повинна оцінюватися через економічну активність її слід розглядати як соціальну стабілізацію

та гуманітарну інтеграцію. Ключовий висновок з цього: необхідний перехід від «ринково-орієнтованої інтеграції» до «соціально-орієнтованої інтеграції літніх біженців».

Підсумовуючи, можна визначити, що основними чинниками успішної інтеграції сучасних українських біженців в ФРН є швидкий доступ до правового статусу, соціальна підтримка держави, інтеграційні курси, активність громадянського суспільства, високий людський капітал українців.

Водночас зберігаються основні виклики інтеграції. Знання німецької мови є ключовим фактором інтеграції, особливо для працевлаштування, бюрократичні процедури (затримки з доступом до курсів), складність визнання дипломів, структурні проблеми ринку праці (невідповідність кваліфікацій, сегментація ринку праці, вікові та гендерні диспропорції).

Інтеграція українських біженців у ФРН має два основних можливих сценарії: довгострокова інтеграція значної частини у разі продовження російської агресії або повернення після перемоги України.

За експертними оцінками, певна частина українців може залишитися в ЄС, що матиме довгострокові наслідки як для Німеччини, так і для України. Інтеграція українських біженців у ФРН у 2022–2026 роках характеризується як відносно успішна, але нерівномірна.

Отже, Німеччина стала ключовою країною прийому українців у ЄС, інтеграція на ринку праці суттєво покращилась, соціальна інтеграція відбувається швидше, ніж економічна, ключовим бар'єром залишається мовний фактор. Подальша політика інтеграції може бути спрямована на: прискорення доступу до ринку праці, визнання кваліфікацій; державну та суспільну підтримку довгострокової інтеграції.

1. Німеччину залишили майже пів мільйона біженців з України. URL: www.dw.com/uk/nimeccinu-zalisili-majze-piv-miljona-bizenciv-z-ukraini/a-75937433 (дата звернення: 14.04.2026)
2. Gesetz über den Aufenthalt, die Erwerbstätigkeit und die Integration von Ausländern im Bundesgebiet 1) (Aufenthaltsgesetz – AufenthG) § 24 Aufenthaltsgewährung zum vorübergehenden Schutz. URL: www.gesetze-im-internet.de/aufenthg_2004/24.html (дата звернення: 14.04.2026)
3. Новий тренд: все більше біженців з України знаходять роботу в Німеччині. URL: https://24tv.ua/zakordon24/bizhentsi-ukrayini-skilki-ukrayintsiv-znayshli-robotu-nimechchini_n2947102 (дата звернення: 14.04.2026)

ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ У НІМЕЧЧИНІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ МІГРАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ

Початок повномасштабної агресії російської федерації проти України у лютому 2022 року спричинив безпрецедентні міграційні процеси в Європі. Одним із ключових напрямів переміщення українських громадян стала Федеративна Республіка Німеччина, яка прийняла значну кількість вимушених переселенців. У цьому контексті особливої актуальності набуває дослідження процесів інтеграції, адаптації та формування стійкості українців у приймаючому суспільстві.

Німеччина стала однією з провідних країн Європейського Союзу за кількістю прийнятих українських біженців. За даними федеральних органів статистики, станом на 2023-2024 роки в країні перебувало понад 1 млн громадян України, які отримали тимчасовий захист відповідно до Директиви ЄС про тимчасовий захист [3]. Близько 64–65% становили жінки, а майже 35% – діти та підлітки, що підтверджує специфічну демографічну структуру цієї хвилі міграції. Водночас, Німеччина входить до трійки країн Європи з найбільшою кількістю українських біженців. Такий масштабний міграційний потік поставив перед німецьким суспільством і державними інституціями нові виклики, пов'язані з інтеграцією, соціальним забезпеченням та включенням українців у ринок праці [6].

Інтеграція українців у Німеччині має специфічні особливості, які відрізняють її від попередніх міграційних хвиль. По-перше, значна частка українських біженців має високий рівень освіти та професійної кваліфікації. За даними досліджень Інституту дослідження зайнятості Німеччини, понад половина дорослих українців мають вищу освіту [2]. Це створює передумови для їх успішної інтеграції в економічне життя країни, хоча на практиці цей процес часто ускладнюється проблемами визнання дипломів, мовним бар'єром та відмінностями у професійних стандартах.

По-друге, важливим фактором є гендерна структура міграції. Більшість українських біженців становлять жінки з дітьми, що обумовлено обмеженнями на виїзд чоловіків призовного віку з України. Це, у свою чергу, впливає на характер інтеграції, оскільки значна частина жінок змушена поєднувати пошук роботи з доглядом за дітьми, що потребує розвитку інфраструктури дитячих садків, шкіл та соціальних послуг.

Адаптація українців у Німеччині відбувається у кількох ключових вимірах, а саме: соціальному, економічному та культурному. Соціальна адаптація передбачає включення у систему соціального захисту, доступ до медичних послуг, освіти та житла. Важливу роль у цьому процесі відіграє державна підтримка, зокрема надання базових соціальних виплат, що забезпечують мінімальний рівень життя.

Економічна інтеграція залишається одним із найбільш складних аспектів. Незважаючи на високий освітній рівень, рівень зайнятості українців у перші роки перебування в Німеччині залишався відносно низьким. Основними бар'єрами є недостатнє знання німецької мови, складні процедури визнання кваліфікацій та обмежений доступ до певних професій. Так, за даними Bundesagentur für Arbeit, станом на середину 2024 року понад 200 тис. українців були офіційно працевлаштовані у Німеччині, що демонструє поступове зростання рівня зайнятості порівняно з 2022 роком. Водночас, за оцінками OECD, лише близько 20-25% працездатних українських біженців змогли інтегруватися у ринок праці в перші два роки перебування [1].

Культурна адаптація є ще одним важливим компонентом інтеграційного процесу. Українці демонструють високий рівень соціальної активності, створюють громадські організації, культурні центри та освітні ініціативи. Це сприяє збереженню національної ідентичності, водночас полегшуючи інтеграцію в німецьке суспільство. Важливою особливістю є також позитивне ставлення німецького населення до українців, що значною мірою обумовлено політичною та гуманітарною підтримкою України.

Окремої уваги заслуговує питання стійкості українських мігрантів. Українці в Німеччині демонструють високий рівень стійкості, що проявляється у прагненні до самореалізації, навчання, працевлаштування та участі в суспільному житті. Водночас не можна ігнорувати існуючі проблеми. Серед них – труднощі з житлом, перевантаження соціальної інфраструктури, психологічні наслідки війни, а також ризики соціальної ізоляції окремих груп. Особливо вразливими є діти та підлітки, які змушені адаптуватися до нової освітньої системи та культурного середовища.

У довгостроковій перспективі інтеграція українців у Німеччині має потенціал стати взаємовигідним процесом. Для Німеччини це можливість частково компенсувати демографічний спад і дефіцит робочої сили, а для України – збереження людського капіталу через формування транснаціональних зв'язків, які можуть сприяти післявоєнному відновленню країни. Ефективність цього процесу залежить від узгодженої політики держави, активності громадянського суспільства та готовності самих мігрантів до адаптації.

1. Bundesagentur für Arbeit. Arbeitsmarkt für Geflüchtete aus der Ukraine. URL: www.arbeitsagentur.de
2. Institut für Arbeitsmarkt- und Berufsforschung. Geflüchtete aus der Ukraine in Deutschland. URL: www.iab.de
3. Federal Statistical Office of Germany. Ukrainian population in Germany. URL: www.destatis.de
4. European Commission. Temporary Protection Directive. URL: <https://home-affairs.ec.europa.eu>
5. OECD. Refugees from Ukraine: labour market outcomes. URL: www.oecd.org
6. UNHCR. Ukraine Refugee Situation. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

Оболенцева Лариса

АДАПТАЦІЯ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОГО ПОВЕРНЕННЯ: УКРАЇНЦІ У ФРН МІЖ «ТИМЧАСОВІСТЮ» ТА НОВОЮ НОРМАЛЬНІСТЮ

Після початку повномасштабної війни Німеччина стала однією з основних країн, що прийняли українців, змушених залишити свої домівки. Проте присутність українців у ФРН не зводиться лише до кількісних показників переміщення чи формальних індикаторів інтеграції. Йдеться про значно складніший соціальний досвід, у межах якого людина мусить облаштовувати щоденне життя в новій країні, водночас, не маючи певності, чи є це лише вимушеним етапом, чи вже початком довшого життєвого періоду.

Саме ця невизначеність значною мірою визначає характер адаптації. У класичних міграційних дослідженнях інтеграцію часто описують як послідовний рух: від прибуття та первинного облаштування до включення в ринок праці, освітнє середовище, соціальні зв'язки і, зрештою, до більш-менш стійкого вкорінення. У випадку українців у Німеччині така логіка працює не повністю. Людина може зовні досить успішно входити в нове суспільство, але внутрішньо не сприймати це як остаточний життєвий вибір. Тому адаптація тут відбувається не за умов більш-менш зрозумілого майбутнього, а в ситуації відкладеного рішення.

Статус тимчасового захисту лише загострює цю суперечність. З одного боку, він дає правові підстави для проживання, доступу до праці, освіти, медицини та соціальної підтримки. З іншого - сама його природа пов'язана з логікою тимчасового перебування, а не остаточного переселення. У червні 2025 року Європейська комісія запропонувала продовжити тимчасовий захист для осіб, які рятуються від війни в Україні, до 4 березня 2027 року [1]. Через це виникає своєрідний парадокс: людина вже змушена жити так, ніби нова країна стала простором щоденної норми, але водночас не готова сприйняти цю норму як остаточну.

Це добре видно в повсякденних і довгострокових рішеннях. Українці шукають житло, вивчають мову, проходять інтеграційні курси, оформлюють документи, влаштовують дітей до шкіл і дитячих садків. Зовні це виглядає як цілком звичний процес входження в приймаюче суспільство. Проте, за такими практиками не завжди стоїть відчуття завершеності. Нерідко йдеться про необхідність упорядкувати життя на тепер, а не про внутрішню готовність розглядати Німеччину як безсумнівний простір майбутнього.

Саме тому адаптацію українців у ФРН не варто оцінювати надто прямолінійно - як успішну або неуспішну. Багато адаптаційних кроків мають подвійний зміст. Люди входять у нові інституційні рамки, але, водночас, намагаються не втратити зв'язок з Україною, не закривати для себе можливість повернення і не ухвалювати рішень, які психологічно означали б остаточний розрив із попереднім життям.

Найвиразніше ця подвійність проявляється в освітній сфері. Діти українських родин включаються в німецьке шкільне середовище, однак чимало сімей прагнуть зберігати і зв'язок з українською освітою, зокрема, через дистанційне навчання. Навряд чи це слід пояснювати лише недовірою до нової системи або небажанням інтегруватися. У багатьох випадках таке поєднання є цілком раціональним, адже батьки намагаються втримати відкритими різні можливі траєкторії: дитина повинна мати змогу продовжити навчання в Німеччині, але не втратити й можливості повернення до українського освітнього контексту, якщо для цього з'являться умови.

Подібна логіка простежується і на ринку праці. Частина українців працює нижче рівня своєї формальної кваліфікації, погоджується на тимчасову або неповну зайнятість, відкладає тривале перенавчання або зберігає дистанційні професійні зв'язки з Україною. На перший погляд це можна було б трактувати як ознаку неповної інтегрованості. Однак таке пояснення було б занадто спрощеним. Якщо людина не має певності, де саме житиме через рік чи два, стратегія максимальної професійної переорієнтації не завжди видається їй виправданою. У такій ситуації обережність є радше способом зберегти гнучкість, ніж свідченням адаптаційної неспроможності. Такі тенденції узгоджуються з результатами дослідження IAB-BAMF-SOEP, у якому проаналізовано сімейну ситуацію українських біженців, їхні житлові умови, наміри залишатися, розвиток мовних навичок і трудову інтеграцію в Німеччині [2].

Не менш важливим є і коло соціальних контактів. Для багатьох українців головним середовищем підтримки залишаються українські спільноти, волонтерські мережі, локальні практики взаємодопомоги. Саме там легше знайти не лише практичну пораду чи конкретну допомогу, а й емоційне розуміння. Це не

означає повної ізоляції від німецького суспільства. Скоріше йдеться про те, що входження в нове середовище часто відбувається не через швидке розчинення в ньому, а через проміжні форми опори на власну мовну й культурну близькість.

Психологічний вимір у цій темі взагалі не можна відсунути на другий план. Війна для українців у Німеччині не є чимось далеким. Вона постійно присутня в щоденному житті - через новини, тривогу за рідних, переживання втрат, почуття провини перед тими, хто залишився в Україні, і неможливість внутрішньо відмежуватися від того, що там відбувається. Саме тому, навіть, зовні впорядкований побут не обов'язково означає справжнє відчуття стабільності.

Через це поняття нової нормальності в такому контексті потребує обережності. Для українців у ФРН нормальність не означає повного відновлення внутрішньої рівноваги. Швидше йдеться про часткове впорядкування життя, яке не скасовує його крихкості. Це радше форма пристосування до обставин, ніж справжнє завершення кризи на особистісному рівні.

Отже, адаптацію українців у Німеччині після лютого 2022 р. доцільно розглядати не як прямий і однозначний шлях до інтеграції в її класичному розумінні, а як тривале перебування між двома орієнтаціями - облаштуванням життя тут і збереженням внутрішньої готовності до можливого повернення. Нове дослідження, опубліковане у Demographic Research у березні 2026 року, показує, що наміри українських біженців щодо тривалішого проживання в Німеччині формуються під впливом не лише економічних, а й соціально-психологічних чинників, зокрема безпекової ситуації, зв'язків із країною походження та уявлень про майбутнє [3]. Саме тому звичні моделі інтеграції, побудовані на припущенні про відносно зрозумілий життєвий горизонт, у цьому разі потребують уточнення. Тут ідеться про досвід, у якому адаптація не заперечує можливості повернення, а співіснує з нею.

1. European Commission. Extension of temporary protection and a common European path for the future of Ukrainians in the EU, 4 June 2025. *Migration and Home Affairs*. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/news/extension-temporary-protection-and-common-european-path-future-ukrainians-eu-2025-06-04_en (дата звернення: 20.03.2026)
2. Living Conditions and Participation of Ukrainian Refugees in Germany: Findings from the IAB-BAMF-SOEP Survey of Refugees : Research Report 51 / Y. Kosyakova, N. Rother, S. Zinn (eds.). Nuremberg: Federal Office for Migration and Refugees, 2025. URL: www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/EN/Forschung/Forschungsberichte/fb51-ukr-gefluechtete.html (дата звернення: 20.03.2026)
3. Ette A., Kosyakova Y., Kothe C. Settlement intentions of Ukrainian refugees in Germany: Adhering to social status back home or restarting again abroad? *Demographic Research*. 2026. Vol. 54. Art. 16. P. 481-520. URL: www.demographic-research.org/Volumes/Vol54/16/ (дата звернення: 22.03.2026)

АДАПТАЦІЯ УКРАЇНЦІВ У НІМЕЧЧИНІ ПІСЛЯ 2022 РОКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

Повномасштабна війна, яка розпочалася у 2022 році, спричинила значні зміни у житті українського суспільства та стала причиною масової міграції населення за кордон. Однією з основних країн, що прийняли українців, стала Німеччина. Значна кількість громадян була змушена залишити свої домівки у пошуках безпеки, стабільності та можливостей для подальшого життя. У таких умовах питання адаптації українців у новому соціальному середовищі набуває особливої актуальності, оскільки від цього залежить не лише рівень їхнього життя, а й подальші перспективи інтеграції у європейське суспільство [1, с. 46; 2, с. 99].

Основними причинами виїзду українців до Німеччини стали насамперед безпекові фактори, пов'язані з воєнними діями, а також економічна нестабільність та втрата роботи. Крім того, важливу роль відіграли можливості отримання соціальної допомоги, доступ до освіти та якісної медицини. Німеччина стала привабливою країною через високий рівень соціального захисту та підтримки біженців. У результаті цього сформувався значний потік мігрантів, які потребували не лише тимчасового прихистку, а й повноцінної інтеграції у нове середовище [2, с. 100; 3, с. 113].

Адаптація українців у Німеччині є складним і багатогранним процесом, який охоплює соціальні, економічні та культурні аспекти. Вона передбачає пристосування до нових умов життя, законодавства, мови та традицій. В умовах воєнного часу цей процес ускладнюється психологічними факторами, такими як стрес, тривожність та невизначеність майбутнього. Важливо також враховувати, що значна частина українців розглядає своє перебування за кордоном як тимчасове, що впливає на рівень їхньої інтеграції у суспільство [3, с. 114].

Одним із ключових напрямів адаптації є соціальна складова. Українці отримують тимчасове житло, соціальні виплати та гуманітарну допомогу. Водночас вони стикаються з труднощами пошуку постійного житла та необхідністю адаптації до нових умов побуту. Значну роль у цьому процесі відіграють як державні структури, так і волонтерські організації, які допомагають у вирішенні щоденних проблем і сприяють інтеграції у місцеве середовище [1, с. 47; 5].

Значну роль у процесі адаптації відіграє працевлаштування. Багато українців прагнуть знайти роботу, однак стикаються з рядом перешкод, серед яких мовний бар'єр, невизнання дипломів та відсутність досвіду роботи у німецькому середовищі. Часто люди змушені працювати не за спеціальністю, що впли-

ває на їхній професійний розвиток. Попри це, поступово зростає кількість українців, які інтегруються у ринок праці та знаходять стабільну зайнятість [4, с. 62; 3, с. 115].

Освітня адаптація також відіграє важливу роль, особливо для дітей та студентів. Українські діти відвідують німецькі школи, де стикаються з мовними труднощами та необхідністю швидко адаптуватися до нової системи освіти. Студенти мають можливість продовжити навчання у закладах вищої освіти, проте процес визнання документів може бути складним і тривалим. Незважаючи на це, освітня інтеграція відкриває нові можливості для професійного розвитку та самореалізації [4, с. 68].

Окремо слід виділити мовну адаптацію, яка є основою успішної інтеграції. Знання німецької мови значно полегшує процес пошуку роботи, навчання та повсякденного спілкування. Багато українців активно відвідують мовні курси, що дозволяє швидше пристосуватися до нового середовища. Водночас процес вивчення мови потребує часу та зусиль, що може створювати додаткові труднощі [3, с. 116].

Серед основних проблем адаптації можна виділити психологічні труднощі, пов'язані з переживанням війни, розлукою з родиною та невизначеністю майбутнього. Також важливими залишаються питання працевлаштування, житла та соціальної інтеграції. Незважаючи на підтримку з боку держави та міжнародних організацій, процес адаптації залишається складним і потребує часу [2, с. 102; 5].

Водночас Німеччина забезпечує значний рівень підтримки українців, включаючи соціальні виплати, доступ до медицини, освіти та ринку праці. Важливу роль відіграють волонтерські організації, які допомагають з адаптацією, надають консультації та сприяють інтеграції у суспільство. Така підтримка значно полегшує процес пристосування та сприяє підвищенню якості життя українців за кордоном [5; 1, с. 48].

Важливим аспектом адаптації є також культурна інтеграція українців у німецьке суспільство. Вона передбачає ознайомлення з традиціями, нормами поведінки та особливостями повсякденного життя у Німеччині. Українці поступово звикають до нових правил та умов життя, водночас зберігаючи власну ідентичність. Такий процес сприяє взаєморозумінню між культурами та формуванню толерантного середовища [3, с. 116; 2, с. 103].

Не менш важливим є вплив адаптації на дітей та молодь. Молодше покоління швидше інтегрується у нове середовище завдяки навчанню та спілкуванню. Вони швидше опановують мову та пристосовуються до нових умов. Проте водночас можуть виникати емоційні труднощі, пов'язані зі зміною середовища.

Саме тому підтримка є необхідною умовою успішної адаптації [4, с. 69; 2, с. 101].

У перспективі адаптація українців у Німеччині може мати позитивні наслідки як для самих мігрантів, так і для України. Отриманий досвід, знання та навички можуть бути використані у майбутньому для відновлення країни. Частина українців інтегрується у європейське суспільство, що сприяє зміцненню міжнародних зв'язків та розвитку співпраці [4, с. 70; 2, с. 104].

Таким чином, адаптація українців у Німеччині після 2022 року є складним і багатогранним процесом, який охоплює різні сфери життя. Вона відбувається в умовах воєнного часу, що значно ускладнює інтеграцію, проте водночас відкриває нові можливості. Українці демонструють здатність пристосовуватися до нових умов, здобувати знання та реалізовувати себе у новому середовищі. У перспективі це сприятиме як особистому розвитку громадян, так і відновленню України після війни [1, с. 49; 4, с. 70].

1. Кухта М. І. Українські біженці в країнах ЄС: соціально-економічні виклики та адаптація // Економіка та держава. 2023. № 7. С. 45–50.
2. Сидоренко О. В., Гринько А. С. Міграційні процеси українців під час війни: інтеграція в європейське суспільство // Демографія та соціальна економіка. 2024. № 1. С. 98–105.
3. Мельник Л. П. Проблеми адаптації українських біженців у Німеччині // Соціально-трудова відносина: теорія та практика. 2023. № 2. С. 112–118.
4. Кравченко О. В. Інтеграція українців у країнах ЄС: освітній та трудовий аспекти. Київ : КНЕУ, 2024. 120 с.
5. Державна служба статистики України. Міграційні процеси населення України у 2022–2025 роках. Київ, 2025. URL: www.ukrstat.gov.ua.

Natalia Didenko

SPRACHE UND INTEGRATION IM KONTEXT VON FLUCHT: DAZ-UNTERRICHT MIT UKRAINISCHEN SCHÜLER: INNEN IN DEUTSCHLAND

Seit Beginn des russischen Angriffskrieges gegen die Ukraine im Jahr 2022 sind zahlreiche Kinder und Jugendliche unter extrem belastenden Bedingungen nach Deutschland geflüchtet. Die Fluchterfahrung ist häufig mit existenziellen Bedrohungen, abrupten biografischen Brüchen sowie dem Verlust vertrauter sozialer und kultureller Strukturen verbunden. Wer flüchten muss, erlebt emotional eine tiefe Erschütterung in seiner vertrauensvollen Verbindung zur Welt [5, 217]. Das Gefühl der Hilflosigkeit und der Verlust vorheriger Ziele prägen den Alltag der Geflüchteten unvermeidlich. Wenn Sprache als Kommunikationsmittel noch nicht ausreichend zur Verfügung steht, erleben sich Schüler und Schülerinnen mit

Fluchthintergrund häufig als wenig erfolgreich, nicht handlungsfähig und nicht selbstwirksam [3,77].

Viele Familien wurden getrennt, wodurch insbesondere Jugendliche in einer sensiblen Phase der Identitätsentwicklung zusätzliche Belastungen erfahren. Diese Erfahrungen wirken sich unmittelbar auf schulische Lernprozesse aus. Zahlreiche Beobachtungen zeigen, dass neu zugewanderte Schüler:innen zunächst häufig nicht lernfähig im klassischen Sinne sind. Konzentrationsprobleme, fehlende Zielorientierung sowie eine geringe emotionale Stabilität erschweren den Zugang zu schulischen Inhalten erheblich. Hinzu kommt, dass fehlende Sprachkenntnisse dazu führen, dass vorhandene kognitive Fähigkeiten nicht sichtbar werden, was wiederum zu Frustration, Rückzug oder Ablehnung schulischer Anforderungen führen kann.

Die im Beitrag dargestellten Ergebnisse basieren auf Interviews mit Schüler:innen, Eltern und Lehrkräften sowie auf eigener Unterrichtserfahrung im Landkreis Böblingen (Baden-Württemberg). Insgesamt wurden 15 Schüler:innen im Alter von 11 bis 16 Jahren befragt. Ziel war es, ein differenziertes Bild der Lernbedingungen, Herausforderungen und Ressourcen geflüchteter Jugendlicher im schulischen Kontext zu gewinnen. Die erhobenen Daten wurden im Rahmen einer qualitativen Analyse ausgewertet. Dabei standen insbesondere Aspekte wie emotionale Stabilität, Lernmotivation sowie die wahrgenommene Selbstwirksamkeit der Schüler:innen im Fokus.

Die Analyse zeigt deutlich, dass emotionale Stabilisierung eine grundlegende Voraussetzung für erfolgreichen Zweitspracherwerb darstellt. Schüler:innen benötigen zunächst sichere und verlässliche Rahmenbedingungen, bevor nachhaltige Lernprozesse einsetzen können. In diesem Zusammenhang kommt der Schule eine zentrale Rolle zu. Sie ist häufig der erste institutionelle Ort im Ankunftsland, an dem Kinder Orientierung, Struktur und soziale Einbindung erfahren.

Besonders hervorzuheben ist die Bedeutung des DaZ-Unterrichts als geschützter Raum. Dieser ermöglicht nicht nur den Erwerb sprachlicher Kompetenzen, sondern fungiert zugleich als Ort der Stabilisierung, der Begegnung und der persönlichen Entwicklung. Lehrkräfte übernehmen dabei eine erweiterte Rolle: Sie sind nicht ausschließlich Wissensvermittler:innen, sondern auch Bezugspersonen, die Vertrauen aufbauen, emotionale Sicherheit vermitteln und individuelle Entwicklungsprozesse begleiten.

Als besonders wirksam erweisen sich handlungsorientierte und sprachensible Unterrichtsansätze. Diese zeichnen sich durch klare Strukturen, transparente Erwartungen und kleine, erreichbare Lernschritte aus. Frühzeitige Erfolgserlebnisse spielen eine entscheidende Rolle, da sie das Gefühl von Selbstwirksamkeit stärken und Motivation aufbauen. Lob und positive Rückmeldungen wirken dabei als

wichtige stabilisierende Faktoren. Praxisorientierte Lernformate, insbesondere solche außerhalb des klassischen Unterrichtsraums, zeigen ein hohes Potenzial zur Förderung von Sprache und Integration. Beispiele hierfür sind Museumsbesuche, Filmprojekte oder literarische Zugänge. So kann etwa die Arbeit mit adaptierten literarischen Texten dazu beitragen, Sprachkompetenz mit kultureller Teilhabe zu verbinden. Ebenso fördern audiovisuelle Formate das Hörverstehen und senken gleichzeitig Sprachhemmungen.

Auch außerschulische Lernorte wie Museen bieten authentische Kommunikationssituationen, in denen Sprache funktional eingesetzt wird. Durch kooperative Aufgabenformate und klare Handlungsaufträge werden auch zurückhaltende Schüler:innen aktiviert und stärker in den Lernprozess einbezogen. Solche Settings fördern nicht nur sprachliche Kompetenzen, sondern auch soziale Integration und Zugehörigkeitsgefühl.

Ein weiterer zentraler Faktor ist die Zusammenarbeit mit den Eltern [2]. Viele Familien sind mit dem deutschen Bildungssystem nicht vertraut und stehen selbst unter erheblichem Druck. Eine transparente und unterstützende Kommunikation zwischen Schule und Elternhaus trägt dazu bei, Missverständnisse zu reduzieren und den Bildungsprozess der Kinder zu stabilisieren.

Die Ergebnisse zeigen, dass erfolgreiche Integration nicht allein als sprachlicher Lernprozess verstanden werden kann. Vielmehr handelt es sich um ein komplexes Zusammenspiel von emotionalen, sozialen und kognitiven Faktoren. Sprache übernimmt dabei eine zentrale Funktion als Medium der Selbstverortung, der Teilhabe und der Entwicklung von Handlungskompetenz im neuen sozialen Kontext. Abschließend lässt sich festhalten, dass Sprachförderung bei geflüchteten Schüler:innen dann besonders wirksam ist, wenn sie mit emotionaler Stabilisierung, klaren pädagogischen Strukturen und praxisorientierten Lernformaten verbunden wird. Der DaZ-Unterricht kann unter diesen Bedingungen zu einem zentralen Raum werden, in dem nicht nur Sprache gelernt wird, sondern auch Vertrauen, Selbstwirksamkeit und Zukunftsperspektiven entstehen.

1. Ahrenholz B. Deutsch als Zweitsprache. Voraussetzungen und Konzepte für die Förderung von Kindern und Jugendlichen mit Migrationshintergrund. Freiburg im Breisgau, 2008. 298 S.
2. Gogolin I., Michel U. Kooperation und Vernetzung: eine Dimension „Durchgängiger Sprachbildung“. Diskurs Kindheits- und Jugendforschung, 2010. 5(4). S. 373–384.
3. Hubertus A., Bistrizky H. Seelische Probleme von geflüchteten Kindern und Jugendlichen. Wie Schule und Kinderpsychiatrie kooperieren können. Berlin, 2017. 160 S.
4. Jeuk S. Deutsch als Zweitsprache in der Schule. Grundlagen – Diagnose – Förderung. 3., überarb. Aufl. Stuttgart, 2015. 171 S.
5. Plutzar V. Sprachenlernen im Kontext von Flucht und Migration. Mit Sprache Grenzen überwinden. Sprachenlernen und Wertebildung im Kontext von Flucht und Migration. Münster, 2019.

ІНТЕГРАЦІЯ ЯК АСИМЕТРИЧНИЙ І НЕЛІНІЙНИЙ ПРОЦЕС: ВИКЛИКИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З УКРАЇНСЬКИМИ БІЖЕНЦЯМИ У ФРН

Після початку повномасштабної російської агресії проти України у 2022 році Німеччина стала одним із головних напрямків вимушеної міграції українського населення. За даними Міграційного звіту (2024) Федерального міністерства внутрішніх справ та громадянства ФРН [1], у країні перебуває понад мільйон осіб, які отримали тимчасовий захист відповідно до Директиви ЄС 2001/55/ЄС [2]. У цих умовах інтеграція біженців набуває не лінійного, а складного асинхронного характеру, в якому різні виміри соціального включення розгортаються нерівномірно та взаємно неузгоджено.

Традиційні підходи до інтеграції, що передбачають послідовну адаптацію до приймаючого суспільства, виявляються недостатніми для опису українського міграційного кейсу після 2022 року. Натомість інтеграційний процес набуває нелінійної конфігурації, у якій правовий рівень включення, забезпечений механізмом тимчасового захисту, не автоматично конвертується в економічну, соціальну чи культурну інтеграцію. Доступ до ринку праці ускладнюється процедурами визнання кваліфікацій, мовними бар'єрами та регіональними відмінностями політики земель, тоді як доступ до житла визначається муніципальними ресурсами, що формує просторово нерівномірну модель інтеграції.

Ця нерівномірність має не випадковий, а структурний характер і пов'язана з федеративною організацією соціальної системи Німеччини. Різні рівні управління – федеральний, земельний і муніципальний – реалізують інтеграційні заходи з різною швидкістю та ресурсною забезпеченістю, унаслідок чого географія проживання безпосередньо впливає на темп соціального включення. У результаті інтеграція набуває ступінчастого характеру, коли окремі сфери життя – освіта, працевлаштування, житло та соціальні зв'язки – розвиваються асинхронно.

Яскравим прикладом такої асинхронності є розрив між високим рівнем кваліфікації українських жінок та їхньою фактичною зайнятістю на низькокваліфікованих роботах через дефіцит місць у дитячих садках (*Kita*). Проєкт «*Job-Turbo*», ініційований Федеральним міністерством праці та соціальних питань (*BMAS*) у 2024 році, намагається подолати цей розрив через прискорене працевлаштування паралельно з вивченням мови, проте він стикається з інертністю бюрократичних процедур на рівні локальних *Jobcenter*.

У цій ситуації соціальна робота у ФРН виконує функцію компенсаторного механізму, спрямованого на зменшення наслідків інституційної фрагментації. Як показують дослідження *Deutsches Jugendinstitut*, у післявоєнний період соціальні служби перейшли до моделі кризового кейс-менеджменту, що передбачає індивідуалізований супровід замість стандартних інтеграційних траєкторій [3]. Це підвищує гнучкість системи, однак водночас створює значне навантаження на соціальних працівників і збільшує ризики професійного вигорання.

Особливого значення набуває спеціалізована підтримка вразливих груп. Наприклад, мережа центрів психосоціальної допомоги для біженців і жертв катувань (*BAfF e.V.*) реалізує проекти, де соціальна робота поєднується з кризовою терапією. Така форма супроводу актуальна для українських мігрантів, чий «горизонт планування» залишається розмитим через ситуацію вдома, що робить класичну модель «інтеграції назавжди» нерелевантною.

Паралельно з формальними інституціями інтеграції формуються неформальні мережі підтримки, які відіграють масштабну роль у первинній адаптації. За даними *International Organization for Migration*, значна частина українських біженців отримує первинну інформаційну, житлову та соціальну підтримку через волонтерські структури, діаспорні мережі та цифрові спільноти [4]. Це формує гібридну модель інтеграції, у якій офіційні інституції та неформальні канали функціонують паралельно, іноді взаємно компенсуючи, а іноді дублюючи функції одна одної.

Цифрова інфраструктура підтримки, така як платформа «*Handbook Germany: Together*», стала ключовим медіатором між біженцями та державою, надаючи верифіковану інформацію на запит користувача в реальному часі. Окрім того, проекти на кшталт «*Crisis Chat*», що надають психологічну допомогу через месенджери, демонструють перехід соціальної роботи у віртуальний простір, де швидкість доступу до допомоги є вирішальним фактором.

У межах такої конфігурації поступово змінюється сама логіка суб'єктності мігрантів: вони виступають не лише об'єктами соціальної політики, але й активними агентами формування інфраструктури підтримки. Водночас структурна асиметрія не зникає, оскільки доступ до ресурсів і швидкість інтеграції залишаються залежними від інституційних можливостей приймаючої системи. Згідно з аналітичними даними *OECD*, українські біженці мають високий потенціал довгострокової інтеграції на ринку праці ЄС, однак його реалізація визначається ефективністю інституційного посередництва та швидкістю адміністративних процедур [5].

Важливим чинником стає соціальна згуртованість на локальному рівні. Програми на кшталт «*Menschen stärken Menschen*» (Люди зміцнюють людей)

від Федерального міністерства у справах сім'ї (*BMFSFJ*) залучають громадян Німеччини як наставників для українських родин, що створює «горизонтальні» зв'язки, які часто виявляються ефективнішими за офіційні інтеграційні курси.

Соціальна робота в цих умовах стикається з низкою системних викликів, серед яких інституційна фрагментація між рівнями управління, дефіцит кадрових ресурсів, перевантаження кейс-менеджменту та необхідність роботи з травматизованими клієнтами в умовах обмежених ресурсів. Це трансформує саму професійну практику соціальної роботи, зміщуючи її від стабільних процедур до гнучких кризових моделей, орієнтованих на швидке реагування та міжсекторальну координацію.

Професійна спільнота соціальних працівників у Німеччині (*DBSH*) наголошує на необхідності структурної реформи, яка б дозволила перейти від логіки «тимчасового управління кризою» до сталих інтеграційних стратегій, що враховують можливість тривалого перебування біженців без втрати їхньої ідентичності та зв'язків з Україною.

Таким чином, інтеграція українських біженців у ФРН після 2022 року виступає як асиметричний і нелінійний процес соціального включення, у якому різні сфери життя розгортаються з різною швидкістю та під впливом різних інституційних логік. Соціальна робота в цій системі виконує подвійну роль: з одного боку, вона є інструментом реалізації соціальної політики, а з іншого – механізмом компенсації структурних розривів, що виникають унаслідок нерівномірності інтеграційних процесів. Інтеграційний кейс українських біженців у ФРН демонструє необхідність переходу від жорстких нормативних алгоритмів до гнучких людиноцентрованих стратегій, де соціальна робота стає визначальним медіатором у подоланні розривів між правовим статусом особи та її реальною спроможністю до повноцінного функціонування в новому соціокультурному просторі.

1. Bundesministerium des Innern und für Heimat (BMI). Migrationsbericht 2024. Berlin: BMI, 2024. URL: www.bmi.bund.de (дата звернення: 10.04.2026).
2. European Union. Council Directive 2001/55/EC on Temporary Protection. Official Journal of the European Communities, 2001. URL: <https://eur-lex.europa.eu> (дата звернення: 10.04.2026).
3. Deutsches Jugendinstitut (DJI). Fluchtmigration aus der Ukraine: Unterstützungsstrukturen und soziale Dienste in Deutschland. München: DJI, 2023. URL: www.dji.de (дата звернення: 10.04.2026).
4. International Organization for Migration (IOM). Ukraine Response Situation Report. Berlin: IOM Germany, 2023. URL: www.iom.int (дата звернення: 10.04.2026).
5. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). Indicators of Immigrant Integration 2024: Settling In. Paris: OECD Publishing, 2024. URL: www.oecd.org (дата звернення: 10.04.2026).

УКРАЇНЦІ В НІМЕЧЧИНІ: ВІД СИСТЕМИ ТИМЧАСОВОГО ЗАХИСТУ ДО ІНТЕГРАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ

Повномасштабне російське вторгнення у 2022 р. активізувало виняткові за своїм характером міграційні процеси. Мільйони українців були змушені залишити власні домівки та переміститися в інші регіони країни або за її межі. Вимушена міграція стала викликом як для України, так і для країн Європи, що прийняли найбільшу кількість втікачів від війни. Вона призвела до ряду негативних наслідків у соціальній та безпековій сферах, гуманітарних криз, але водночас визначила позитивні стратегії та кейси інтеграції біженців [1, с. 5-7].

Станом на початок 2026 р. у світі було зареєстровано 5,6 – 5,9 млн українських біженців. Причому за межами України, за різними сценаріями, після війни можуть залишитися від 2,1 до 3 млн. Згідно з даними Eurostat, майже 4,4 млн українців перебувають під тимчасовим захистом у державах Європейського Союзу, найбільше – у Німеччині (28,8% від загальної кількості населення ЄС), Польщі (22%) та Чехії (9,1%). Серед них дорослі жінки становлять 43,5%, чоловіки – 26,3%, неповнолітні – 30,2%. Протягом 2025 р. країни ЄС ухвалили 683 395 нових рішень про надання тимчасового захисту громадянам України, що на 14% менше, ніж у 2024 р. Втім наприкінці лютого порівняно з січнем 2026 р. кількість українців з таким статусом зросла на 22 415 (0,5%). Їх чисельність збільшилася у 24 країнах ЄС, але особливо помітно в Німеччині (+7 245; 0,6%). 15 липня 2025 р. Європейська Рада ухвалила остаточне рішення про продовження тимчасового захисту до 4 березня 2027 р. [5, с. 5,10; 10].

Українці в Німеччині формують одну з найдинамічніших й найчисельніших спільнот у Європі, де історичні хвилі еміграції переплітаються з сучасними потоками біженців, створюючи потужну діаспору, яка активно впливає на німецьке суспільство. Від політичних мігрантів міжвоєнного періоду до мільйонів людей, які шукають прихисток після 24 лютого 2022 р., ця спільнота поєднує глибокі традиції з багатовимірною практичною адаптацією – вивченням мови, працевлаштуванням та культурним обміном [2].

Українська громада в Німеччині неоднорідна. Одна її частина формувалася роками – люди, які свідомо обрали цю країну, будували кар'єру й поступово інтегрувалися. Інша – нова хвиля вимушених переселенців, які опинилися тут під час великої війни. Німеччина надала широкий пакет підтримки біженцям: житло, медичне страхування, соціальну допомогу. Але логіка цієї підтримки будувалася на класичній міграційній моделі, тоді як українці виїхали через війну – і це впливає і на мотивацію, і на темпи адаптації. Частина людей планує повер-

нення після завершення бойових дій, інші вже будують довгострокове життя, вивчають мову і шукають роботу. Відкриття Центру єдності в Берліні, яке відбулося 15 квітня 2026 р., стало черговим символом того, що українська громада в Німеччині поступово переходить від етапу «виживання» до етапу «структурування» [6].

Цей перехід підкріплюється зростанням чисельності українців та соціально-економічною динамікою. Станом на 9 березня 2026 р. в Німеччині перебувало загалом 1 340 362 особи, які опинилися на її території у зв'язку з війною в Україні. За даними Федерального статистичного відомства, близько 1,15 млн біженців користуються тимчасовим захистом (§24 AufenthG). Більшість прибула в перші місяці російської агресії, але потік досі не зупинився: щотижня реєструються нові родини, особливо з регіонів, де тривають бойові дії. Повернення теж вражає: майже 471 тис. людей залишили Німеччину, шукаючи стабільності вдома чи в інших країнах [2; 8].

Демографія українських біженців змінюється стрімко. Якщо на початку війни чоловіків віком від 18 до 63 років було лише 26-28%, то наразі їх частка сягнула 41% (жінок – 59%). Суттєво примножився приплив після того, як у серпні 2025 р. українська влада дозволила виїжджати з країни юнакам віком 18-22 років (обсяг заяв від цієї категорії збільшилася майже вдесятеро). Однак кількість працевлаштованих українців також поступово зростала: якщо у січні 2022 р. їх було біля 65 тис., то в листопаді 2025 р. ця цифра сягнула понад 373 тис. (включаючи осіб, котрі не є біженцями). В січні 2026 р. близько 523 тис. громадян України були зареєстровані як працездатні у місцевих центрах зайнятості. Наразі 321 тис. українців в Німеччині працюють та сплачують внески до фонду соціального страхування. Багато хто приїжджає з вищою освітою, що прискорює інтеграцію. Проте країна висуває суворі вимоги до визнання дипломів, рівня знання мови та відповідності конкретної роботи освітній кваліфікації, тож працевлаштуватися українським біженцям тут непросто. Крім того, згідно з опитуваннями, жінки з України мають менше шансів повноцінно долучитися до ринку праці, ніж чоловіки [4; 8].

Позиція громадськості ФРН стосовно війни в Україні та підтримки нашої держави не є однозначною. У настроях німців спостерігається певна втома від української тематики, посилюються побоювання, пов'язані зі скороченням соціальних стандартів. Як засвідчило соціологічне опитування, проведене Інститутом дослідження громадської думки INSA в жовтні 2025 р., дві третини німців (66%) виступають проти продовження виплат Bürgergeld українським біженцям. Приблизно стільки ж (62%) підтримують ідею повернення працездатних чоловіків призовного віку назад на Батьківщину. Втім, за даними іншого дослі-

дження початку 2026 р., 52% громадян Німеччини вважають, що Захід повинен надати більше допомоги Україні під час війни [7; 9].

Незважаючи на продовження тимчасового захисту, німецький уряд почав вживати низку кроків, які обмежують та поступово скорочують можливості українських біженців (виплати для новоприбулих, доступ до інтеграційних курсів, місця для проживання тощо). Влада країни вже зараз заохочує українців самостійно шукати варіанти переходу з «біженського» статусу на інші довгострокові (робочі візи, навчання, Blue Card, возз'єднання сім'ї) [4].

Отже, сьогодні українці не просто виживають, а будують нове життя, збагачуючи Німеччину своєю енергією та креативністю. Відповіддю на сучасні виклики, на думку фахівців, може стати вироблення конструктивного ставлення до інтеграції: мова як база, праця як основа незалежності, відкритість як шлях до прийняття. Така модель не лише знижує залежність від соціальної системи, а й створює стійкі довготривалі можливості. Водночас останнім часом намітилася зміна підходів європейських лідерів до проблеми українських біженців: від простого надання притулку до активної допомоги Україні в поверненні людей для оборони та відбудови [3]. Це також є сигналом для українських громадян у Німеччині, що питання їх повернення стане однією з пріоритетних тем міжнародного діалогу в найближчій перспективі.

1. Вимушена міграція українського населення в умовах російської збройної агресії: тренди, виклики, перспективи. Київ: Ліра-К, 2026. 248 с.
2. Давиденко М. Українці в Німеччині: історія, життя та інтеграція в 2026 році. *Engage*. 2026. 19 березня. URL: <https://engage.org.ua/ukrayinczi-v-nimechchyni-istoriya-zhyttya-ta-integracziya-v-2026-roczni/>
3. Несчетна С. Повернення чоловіків до України: Мерц зробив важливу заяву. *TCH*. 2026. 14 квітня. URL: <https://tsn.ua/politika/povernennia-cholovikiv-do-ukrayiny-z-nimechchyny-merts-zrobuv-vazlyvu-zaiavu-3061712.html>
4. Тимчасовий захист можуть скасувати через рік: що чекає на 1,2 українців у Німеччині, де вже хочуть скоротити виплати біженцям. *NV*. 2026. 5 березня. URL: <https://nv.ua/ukr/world/countries/ukrajinci-v-nimechchini-2026-chi-bude-timchasoviy-zahist-yaki-pilgi-i-viplati-zalish-at-shche-na-rik-50586822.html>
5. Українські біженці. П'ята хвиля дослідження / кер. проєкту Г. Вишлінський. Київ: Центр економічної стратегії, 2026. 99 с.
6. Українці Німеччини: від присутності до впливу. *СКУ*. 2026. 17 квітня. URL: www.ukrainianworldcongress.org/ua/ukrayinci-nimechchny-vid-prysutnosti-do-vplyvu/
7. Худякова О. Опитування: 52% німців виступають за більшу допомогу Україні. *DW*. 2026. 8 лютого. URL: www.dw.com/uk/opituvanna-ponad-polovina-nimciv-vistupaut-za-bilsu-pidtrimku-ukraini/a-75861341
8. Breyton R., Woldin P., „Wehrfähige junge Männer gehören nicht ins deutsche Sozialleistungssystem“. *WELT*. 2026. 18. März. URL: www.welt.de/politik/deutschland/article69b2ef0c6da168ad8c076a94/wehrfaehige-junge-maenner-gehoren-nicht-ins-deutsche-sozialleistungssystem.html

9. Schumann J. Deutsche lehnen Bürgergeld für Ukrainer ab. Wehrfähige Männer sollen zurück in ihre Heimat. *Bild.* 2025. 18. Oktober. URL: www.bild.de/politik/inland/buergergeld-neue-umfrage-deutsche-lehnen-stuetze-fuer-ukrainer-ab-68f257f778596728f433ba57
10. Temporary protection for persons fleeing Ukraine - monthly statistics. *Eurostat.* 2026. 7 April. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Temporary_protection_for_persons_fleeing_Ukraine_-_monthly_statistics

Німці в Україні: інтеграція соціальна, економічна, мовна

Петренко Ірина

ВІД МАЙСТРІВ-ТКАЧІВ ДО ПОВАЖНИХ МІСТЯН: ШЛЯХ ПОЛТАВСЬКИХ НІМЦІВ

Дослідження історії заснування колоній на Полтавщині відкриває нові горизонти для розуміння трансформаційних процесів, що відбувалися на теренах України в епоху, коли взаємодія різних культур і традицій стала визначальним фактором у формуванні її сучасного обличчя.

За вимогою першого полтавського губернатора О. Куракіна про те, що всі будівлі мають бути зведені з якісної цегли, почалося влаштування міських цегельних заводів. Для виготовлення цегли запросили з Поволжя вісьмох німців-колоністів [1, с. 31-33].

Німці також емігрували до Полтави, щоб сприяти розвитку її текстильної промисловості. Потрібні були ткачі та в'язальниці для виготовлення тканин для військової форми. Щоб прискорити це, 20 червня 1808 року Олександр I запросив ремісників-колоністів з Богемії, Моравії (обидві на території сучасної Чехії), Ельзасу (сучасна Франція) і Саксонії (держави у східній Німеччині, яка нині межує з Чехією та Польщею).

Їм пропонували свободу віросповідання, звільнення від усіх податків і зборів терміном на 10 років, звільнення від обов'язкової військової служби, свобода продажу своїх ремісничих виробів по всій країні. Також було забезпечено житло усім колоністам, які оселилися в містах.

У листопаді 1808 року до Полтави прибуло шість сімей колоністів, суконних і шерстяних справ майстрів. Для колоністів було виділено землю біля цегельних заводів у Задихальному яру, де збудували будинки [2, с. 19]. Для них будували будинки по вулицях Фабрикантській (нині вул. Семена Антонця) та Колоністській (тепер вул. Г. Сковороди).

Будинки, надані в цих містах, були державними, малими, поганої якості, тонкими, як папір, стінами. Вся родина жила і працювала вдома, а ткацькі верстати були частиною їхніх житлових приміщень. Всі колоністи були бідними людьми, вихідцями із селян і ткачами за професією [3, с. 211].

У 1816 році було призначено нового полтавського генерал-губернатора, який більш прихильно ставився до умов праці в німецьких колоніях у губернії. Відзначаючи ці умови, він подав доповідну записку до уряду. У відповідь Олександр I скасував всі борги колоністів перед скарбницею; надав кожній родині майно з наділами землі та сіножатями; надав кожній сім'ї позику по 100 рублів

на три роки; дозволив колоніям створювати суди та інші органи самоврядування, як інші німецькі колонії в Росії; дав кожному колоністу можливість займатися власним ремеслом за бажанням, фактично стати вільним майстром.

Зі скасуванням обов'язкових квот і більшої автономії німецькі колоністи відразу заснували кілька невеликих промислових підприємств, які сприяли виробництву тканин, шкіри та виробів з них (шкарпеток, панчох, взуття тощо).

У Німецькій колонії діяли початкові школи, де діти вивчали Закон Божий, читання та письмо. У 1808 році у Німецькій колонії було створено інспекцію у складі інспектора і трьох його помічників для управління. Колоністи розробили правила у 1815 році, за якими жили. Колоністи повністю залежали від адміністрації, за винятком кримінальних справ, коли вони підлягали розгляду в суді. Без згоди приказу не можна було залишати колонію, одружуватися. За непослух приказові був штраф – 2 рублі. Приказ видавав паспорт на період відпустки (3 місяці) [5].

До обов'язків старости (шульца) належали: привчати колоністів дотримуватися морально-етичних норм, виховувати у молоді повагу до старших, батькам показувати дітям приклади працелюбства, чесності та порядності, судити, але в справах, які не перевищують цінність 25 рублів, доповідати Малоросійському військовому губернатору про кількість народжених, померлих і одружених. Стежити за тим, щоб колоністи щонеділі та у святкові дні відвідували церкву; не сварилися між собою і не зводили наклепи (інакше мали сплачувати штраф у сумі 2 рублів, а тих, хто не міг його сплатити, саджали на хліб і воду на тиждень під арешт); з метою запобігання пожежам не ходили вночі зі свічками й запаленими люльками; не ходили після 22:00 в непристойному вигляді.

Фактично старости виконували поліційні обов'язки. Старости мали стежити, щоб колоністи вели тверезе і спокійне життя. Ім'я недбайливих колоністів старости зобов'язані були заносити в списки для генерал-губернатора, щоб можна було виявити добропорядних і непорядних та щоб трудолюбиві могли мати переваги та довіру.

Адміністрація Німецької колонії мала право втручатися в сімейні справи та призначала покарання за порушення шлюбних норм, коли колоністи зверталися до неї [6].

У 1841 році в Полтаві було створено комітет для покращення управління Німецькою колонією. Таких справ про втручання адміністрації у приватне життя колоністів було багато. Ніхто з колоністів у жодному разі не мав права здавати або продавати своє майно іншим колоністам. Допускалося це лише у разі, коли в колоніста не було дітей і спадкоємців, а хвороби й старість не давали змоги вести господарство. Операції купівлі-продажу відбувалися лише з дозволу генерал-губернатора. Часто передання будинків іншим колоністам було умовою утримання їх до смерті. Найчастіше таке передання відбувалося бездітні-

ми колоністами, які не мали спадкоємців і не могли вже працювати через старість і немічність [7, с. 78-79].

У Німецькій колонії було благодійне товариство, яке піклувалося про вдів і сиріт. Вдову намагалися швидше видати заміж за іншого колоніста, щоб матеріально забезпечити її і сиріт і щоб не простоював ткацький верстат. Круглих сиріт віддавали на виховання колоністам.

1867 року було опубліковано закон про ліквідацію Німецької колонії в Полтаві. Із генезою буржуазних відносин у Російській імперії, будівництвом великих фабрик зі значними капіталами та машинами для виготовлення сукон домашнє, ручне виробництво німецьких ткачів поселенців уже було не на часі. Вони тяжко працювали, але ця робота вже не приносила бажаних прибутків і не давала можливості добре жити.

Німецькі поселенці в Полтаві становили собою окрему корпорацію, наділену правами. Шлюбно-сімейні відносини колоністів перебували під контролем адміністрації Німецької колонії: інспекції, приказу, комітету. Для шлюбно-сімейних відносин німецьких поселенців були характерними замкнутість, суворе регламентація, дотримання порядку, дотримання букви закону. Такі особливості приводили до бажаних результатів, адже серед німецьких поселенців майже не було конфліктів, порушень шлюбно-сімейних приписів, сварок і непорозумінь.

Підсумовуючи, варто зазначити, що Німецька колонія на Полтавщині стала важливим елементом української історії, привносячи нові економічні технології, культурні традиції та соціальні зміни, що суттєво вплинули на життя місцевого населення.

1. Жук В. Долею пов'язані з Україною. Нариси з історії німецьких колоністів на Полтавщині, про долю їх нащадків і відродження німецьких товариств у краї. – Полтава: Дивосвіт, 2016. – 330 с.
2. Биков В. Ю. Інноваційний розвиток засобів і технологій систем відкритої освіти // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. – 2018. – Вип. 29. – С. 32-40.
3. Коваленко О. Про створення німецької колонії у Полтаві. Німецькі поселенці на українських землях: історичні та актуальні проблеми і перспективи: тези міжнародної конференції. – Полтава, 2013. – С. 211-214.
4. Петренко І., Лоцихін О. Німецькі колонії на Полтавщині. Східноєвропейський історичний вісник / головний редактор В. Ільницький. – Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика» 2019. – Вип. 11. – С. 78-88.
5. Німецька колонія в Полтаві. Полтава історична. URL: http://poltavahistory.inf.ua/history11_u.html (дата звернення: 15.09.2024).
6. Згурський О. Німецький острівець у Полтаві. URL: <https://poltava.to/news/7646> (дата звернення: 19.02.2026).
7. Петренко І.М. Шлюбно-сімейні відносини німецьких колоністів у Полтаві в першій половині XIX ст. // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки. – 2020. – Т. 31 (70) № 3. – С. 71-76.

ПРОМИСЛОВА АРХІТЕКТУРА ТА МЕЦЕНАТСТВО У СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ІСТОРИЧНОМУ ПРОСТОРИ ФАСТІВЩИНИ: ПРИЗМА НІМЕЦЬКОГО ВПЛИВУ

Сучасна парадигма розвитку територіальних громад вимагає переосмислення простору не лише як сукупності економічних показників, а як цілісної екосистеми, де просторова справедливість виступає фундаментом сталого зростання. У цьому контексті рівний доступ до культурного ресурсу та інтеграція «втраченої спадщини» у життєдіяльність громади стають ключовими індикаторами соціокультурного благополуччя. Особливе місце в архітектурно-урбаністичному ландшафті України посідає німецький слід - унікальний пласт матеріальної культури, що втілює принципи раціонального планування, технологічного меценатства та високої естетики «цегляного стилю». Актуалізація цієї спадщини, від монументальних руїн сакральних споруд до функціональних об'єктів промислової архітектури, дозволяє реалізувати стратегію ревіталізації територій через розвиток інноваційних туристичних дестинацій. Формування туристичного кластера на базі німецької спадщини не лише стимулює економічну активність, а й відновлює історичну пам'ять, перетворюючи занедбані локації на потужні центри тяжіння. Таким чином, гармонізація просторової структури громади із її глибинним соціокультурним змістом створює підґрунтя для формування нового бренду територій, де історична автентичність стає драйвером сучасної модернізації та соціальної інклюзії.

Формування архітектурного обличчя Фастівщини у другій половині XIX століття було нерозривно пов'язане з будівництвом Києво-Балтської залізниці (1860–1870-ті рр.). Саме цей інженерний проєкт залучив значні іноземні інвестиції та фахівців, серед яких вагому частку складали вихідці з німецьких земель [1; 4]. Залізнична станція «Фастів», відкрита у 1870 році, стала вузловим центром, навколо якого почала формуватися специфічна «цегляна» промислова забудова, що було простимульовано припливом європейських інженерів.

Науковий інтерес становить не лише функціональне призначення споруд, а й їхня естетика. Використання відкритої цегляної кладки, характерної для німецького «цегляного стилю» (Backsteingotik або Rundbogenstil), дозволяло створювати довговічні та архітектурно виразні об'єкти без додаткового тинькування. Це було проявом раціоналізму, властивого німецькій інженерній школі, де надійність конструкції поєднувалася з лаконічною декоративністю карнизів, пілястр та віконних арок. Корисним є кейс Фастівської броварні, у якому відбувається поєднання технології та меценатства. Одним із найбільш репрезентативних прикладів німецької присутності в економіці регіону є історія заснування пивоварного заводу у Фастові [1; 2]. У 1906 році німецькі підприємці (зокрема

Юліус Зіберт та його партнери) заклали фундамент підприємства, яке стало взірцем європейського підходу до промислового будівництва. Діяльність Зібєрта сприяла перетворенню Фастова з аграрного містечка на потужний індустриальний центр [2; 4]. Підприємство вирізнялось архітектурними особливостями. Заводський комплекс був зведений із використанням місцевої вогнетривкої цегли, при цьому проєкт передбачав глибокі підвальні приміщення з системою природної вентиляції та склепінчастими перекриттями, що є типовим для центральноевропейських броварень того часу. Відомо, що станом на 1910 рік завод виробляв значні для регіону обсяги продукції, забезпечуючи робочими місцями місцеве населення та впроваджуючи нові стандарти якості. Ключова роль при цьому належить також явищу меценатства. Родина Зібертів та інші представники німецької громади активно долучалися до благоустрою навколишніх територій. Це виявлялося у фінансуванні початкових шкіл для дітей робітників та підтримці місцевих медичних пунктів. Такий підхід трансформувал «сухий» промисловий об'єкт у соціально значущий центр громади.

В той же час, Київщина, як аграрний край, потребувала потужних переробних підприємств. Річка Унава - це головна водна артерія Фастівщини, яка відіграє ключову роль у формуванні розселення та господарського профілю регіону. Вздовж її течії в межах Фастівського району розташовані громади, де історично перетиналися аграрні традиції та індустриальні інновації, зокрема, «німецькі технологічні впливи». У громадах нинішнього Фастівського району (зокрема, в селах вздовж річки Унава) наприкінці ХІХ століття з'являються млини та цукрові заводи, до проєктування яких залучалися інженерні бюро з німецьким капіталом. Промислові споруди часто ставали містобудівними акцентами. Наприклад, п'ятиповерхові цегляні млини домінували над одноповерховою сільською забудовою, формуючи новий вертикальний силует поселень. Постать Юліуса Зібєрта сьогодні трансформувалася з суто історичної фігури на стратегічний актив територіального брендингу Фастова. Сучасна «Пивоварня Зібєрта» успішно конвертує німецьку спадкоємність у маркер високої якості та автентичності продукту, підсилюючи економічну стійкість громади [1; 2]. Збережена промислова архітектура заводу початку ХХ століття слугує фундаментом для розвитку пізнавального туризму, маркуючи місто на мапі європейських культурних маршрутів. Контакт із нащадками родини відкриває можливості «м'якої дипломатії», сприяючи міжнародній інтеграції Фастівщини та залученню іноземних соціокультурних інвестицій. Через меморіалізацію діяльності німецьких підприємців громада відновлює історичну справедливість, актуалізуючи цінності трудової етики та меценатства. Таким чином, спадщина Зібєртів стає дієвим інструментом ревіталізації територій, де минуле працює на капіталізацію майбутнього громади [1; 4].

В аспекті промислової архітектури цікавим є кейс Кожанки: Кожанський цукровий завод, заснований у 1859 році, але суттєво модернізований на межі століть, демонструє еволюцію промислової архітектури. І хоч тут засновником є родина Браницьких (польських магнатів), однак, обладнання для Кожанського заводу часто замовлялося у провідних німецьких або австрійських машинобудівних заводів. Тут німецьке обладнання вимагало специфічних просторових рішень: високих стель, посилених міжповерхових перекриттів та великих світлових прорізів. Це створювало особливий «індустріальний ритм» фасаду.

Німецький слід на Фастівщині не обмежується лише заводами. Археологічні та краєзнавчі розвідки виявляють фрагменти некрополів, де поховані інженери, лікарі та управителі маєтків німецького походження. (Фастів, селище Кожанка, село Триліси, напрямом до Бишева, села Веприк та Дідівщина). Надгробки, виготовлені з лабрадориту або граніту з лапідарними написами, є важливим джерелом для встановлення генеалогічних зв'язків та підтвердження інтеграції німецької інтелігенції у структуру українського суспільства.

Питання втраченої спадщини є актуальним для багатьох громад Фастівського району. Зокрема, більшість кірх (лютеранських храмів), які зазвичай супроводжували німецькі поселення, були зруйновані у 1930-х роках. Нині вони існують лише у вигляді фундаментів / археологічних об'єктів або архівних креслень, що потребують подальшої систематизації.

Висновки та перспективи ревіталізації. Промислова спадщина Фастівського району, створена за участі німецьких майстрів, є невід'ємною частиною культурного коду Київщини. Об'єктивна наукова оцінка цих пам'яток дозволяє:

1. Актуалізувати поняття «промисловий туризм»: залишки броварень, млинів та залізничних депо можуть стати основою для створення транскордонних культурних маршрутів.
2. Обґрунтувати стратегію консервації: висока якість цегляного мурування ХІХ століття дозволяє проводити ревіталізацію об'єктів із мінімальними втратами автентичності.
3. Зміцнити міжнародний імідж громад: популяризація спільної українсько-німецької історії сприяє залученню європейських грантів на відновлення культурної спадщини. Лінія Кожанка - Триліси - Веприк - Дідівщина формує ідеальний територіальний профіль для доліджень: промисловий вузол: Кожанка та Триліси (цукрова галузь). Аграрно-культурний вузол: Веприк та Дідівщина (еволюція сільськогосподарського ландшафту та панських маєтків). Отже, німецький внесок у розвиток Фастівщини є прикладом успішного трансферу технологій попередніх часів та культурних цінностей. Вони заклали фундамент для підвищення рівня просторової справедливості в аспекті соціокультурної та туристичної тяглості потенціалу промислової та «культурної» архітектури з метою економічного процвітання регіону на роки вперед.

1. Німецькі колонії в Україні: етнокультурні та господарські аспекти (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.): зб. наук. пр. Київ: Інститут історії України, 2019. 312 с.

2. Перерва В. В. Історія Фастівщини в обличчях та об'єктах: від промислових магнатів до архітектурних домінант. Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2018. 240 с.
3. Німці в Україні // Енциклопедія історії України3. URL: <http://resource.history.org.ua> (дата звернення: 20.04.2026)
4. Фастівська броварня: від німецьких технологій Ю. Зібєрта до сучасного бренду // Локальна історія: мультимедійний онлайн-часопис. 2022. URL: <https://localhistory.org.ua> (дата звернення: 20.04.2026).
5. Маленков Р.В. Промислова архітектура Фастівщини: німецький слід та потенціал ревіталізації. Україна Інкогніта. 2023. URL: <https://ukrainaincognita.com/kyivska-oblast/fastivskyi-raion> (дата звернення: 20.04.2026)

Стародубець Галина

ВОЛИНСЬКІ НІМЦІ В ЛЕЩАТАХ СТАЛІНСЬКОГО ТЕРОРУ: ЖЕРТВИ ТА ЇХНІ КАТИ

Тема репресій сталінського режиму проти населення радянської України час від часу актуалізується у зв'язку з відзначенням на державному рівні дат трагічних подій – Голодомор 1933, розгортання Великого терору тощо. Поза тим ця проблема є предметом наукових пошуків низки українських дослідників. Серед учених, увага вчених зосереджена на темі політичних репресій проти радянських громадян, представників німецької етнічної спільноти, можна виокремити Б.Чирка, В.Євтуха, В.Ченцова, О.Рубльова, В.Нікольського, М.Костюка, С.Бобильової, А.Савіна, А.Кудряченка та ін. З-поміж праць, присвячених висвітленню становища національних меншин, зокрема, німців, які мешкали на теренах Волині-Житомирщини в період сталінських репресій, виділяються роботи Л.Копійченко та Є.Тіміряєва [1], О.Бажана [2], Г.Стародубець [3] та ін.

Мета нашого дослідження – на підставі архівних документів, які стосуються репресій проти учасників так званої «Німецької фашистської військовоповстанської організації», яка нібито діяла в 1937-1938 роках на території Ємільчинського району Житомирщини, проаналізувати портретні характеристики суб'єктів процесу сталінського терору: жертв і їх катів.

У міжвоєнний період територія Житомирщини була прикордонною між СРСР та Польщею. Традиційно її населення виділялося своїм етнічним багатоманіттям. У середині 1920-х років у рамках реалізації більшовицької політики коренізації тут було сформовано два культурно-національні райони з компакним проживанням представників польської (Мархлевський район) та німецької (Пулинський район) національностей. Ці два чинники стали важливою детермінантою реалізації у 1930-х роках репресивної політики сталінського режиму проти місцевого населення, «підґрунтям для «викриття» шпигунів іноземних розвідок, різноманітних антирадянських, контрреволюційних і шпигунських організацій як серед військовослужбовців різних рангів, так і цивільного населення» [1, с.222].

Однією із так званих контрреволюційних організацій, яка нібито діяла на території Житомирської області й мала розгалужену мережу штурмових загонів була «Німецька фашистська військово-повстанська організація», ядром і основною соціальною опорою якої нібито виступали представники місцевої німецької національної меншини [3, с.122].

На початку 1938 року хвиля масових арештів накрила німецькі громади Ємільчинського району Житомирської області. За нашими підрахунками тільки впродовж лютого-липня 1938 року уповноваженими районного відділу Ємільчинського УНКВС Житомирської області було заарештовано щонайменше 191 особу. Підстави для арешту кожного з них були доволі трафаретними: «організатор і керівник фашистського воєнного штурмового загону по селу» [4, арк.6], «в минулому отримував «гітлерівську допомогу» як вороже налаштований проти радянської влади, проводив серед населення контрреволюційну агітацію, спрямовану проти заходів партії та радянської влади» [4, арк.7], «штурмовик загону німецької фашистської військово-повстанської організації» [5, арк.607].

На підставі аналізу 105 анкет заарештованих впродовж лютого-червня 1938 року радянських німців, мешканців Ємільчинського району, нами змодельовано узагальнений портрет жертви репресій [4]. Загалом це чоловіки, здебільшого малограмотні, віком 30-40 років. Наймолодшому з них на час арешту було 23 роки (1915 р.н.), а найстаршому – 74 (1864 р.н.). За соціальним походженням майже усі, за дуже незначними винятками, є селянами. У багатьох анкетах уточнюється, що особа походить з середняків. Судячи з того, що часто ця інформація розходиться з даними, які містяться в інших документах справи (наприклад, у Постанові прокурора про арешт), межа між класифікацією статусу «середняк» чи «куркуль» була дуже розмитою і залежала від думки автора документу. Фактично усі обвинувачувані, за винятком трьох вчителів, працювали в колгоспі, членами якого стали, здебільшого, в 1934 році. Судячи з матеріалів справи, Ємільчинським районом прокотилося дві хвилі арештів, різних за інтенсивністю. Перша – впродовж 15-27 лютого, а друга, наймасовіша – з 1 до 25 червня, причому пік арештів припадає на 10 і 23-25 червня.

Зауважимо, що в Анкеті обвинувачуваного окремим пунктом зазначалося, чи не піддавався раніше репресіям. Позитивна відповідь, як правило, посилювала ступінь відповідальності, та, відповідно, вирок. Для прикладу, селянин Каль Вільгельм Вільгельмович рішенням Особливої наради при колегії ДПУ-УРСР у квітні 1933 року був позбавлений права проживати у своєму селі строком на 4 роки [6, арк.17], а 22 вересня 1938 року Трійка при Житомирському облуправлінні НКВС щодо нього і ще 174 його земляків винесла вирок – «розстріляти» [7, арк.3].

Щодо портретної характеристики тих, чиїми руками сталінський режим чинив репресії, варто підкреслити, що вони були віддзеркаленням цієї системи.

У 1939 році влада ініціювала низку судових процесів над різного рівня керівниками УНКДБ Житомирської області, в тому числі й сумно відомого його очільника – Вяткіна Григорія, яких традиційно звинуватили у контрреволюційній діяльності. Їх свідчення чудово ілюструють типовий портрет сталінського НКД-Бістського сатрапа. Насамперед, ці люди були відданими «бійцями партії», які беззаперечно виконували усі вказівки влади, навіть якщо вони були відверто злочинними. Мотивація підлеглих з боку керівництва на «правильне» виконання завдань підсилювалася словами на кшталт: «Якщо будете мудрити, від нас не сховаєтеся. Взнаємо, посадимо, розстріляємо» [8, арк.75]. Власне, з одного боку, «страх за власну шкуру», а з іншого – почуття вседозволеності, безкарності штовхали службовців силових структур на свідоме виконання злочинних наказів. Виховані в умовах абсолютного підпорядкування силі влади, свою внутрішню потребу вивищитися над слабшим, вони реалізовували шляхом вчинення фізичного та морального насильства над заарештованими. Для прикладу, тих, хто не хотів давати потрібних доказів, слідчі «піддавали побиттю, або поміщали в камери із по звирячому побитими заарештованими» [8, арк.72]. Ще одним бонусом за службове завзяття були «обіцянки тримати нагороди і турбота про побутові зручності (безплатне триразове харчування, одноразова допомога), для чого відпускалися великі кошти» [8, арк.74].

Отже, в період 1930-х років німецька меншина населення Житомирщини піддавалася масовим політичним репресіям, підґрунтям для яких слугувала нібито участь її членів у «фейковій» «Німецькій фашистській військовоповстанській організації». Обидві сторони державного терору: жертви та їх кати, були породженням антигуманної тоталітарної системи. Їхня поведінка в умовах цього режиму значною мірою корелювалася відчуттям страху. Різниця полягала в тому, що кати у формі службовців НКДБ, свідомо і добровільно служили системі, тоді як їхні жертви потрапили в жорна терору виключно через запит комуно-більшовицької влади на «ворогів народу».

1. Копійченко Л., Тіміряєв Є. Особливості «Великого терору» на Житомирщині. Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр. : дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (15 березня 2012 р., м. Київ). Київ : Інститут історії України, 2013. С. 222–250.
2. Бажан О. «Національні» операції НКВС на Київщині у 1937–1938 рр. : механізми реалізації та статистика . З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. 2020. № 1. С. 5–48.
3. Стародубець Г. Репресивні практики сталінського режиму в 1930-х роках стосовно німецької національної меншини (за документами Державного архіву Житомирської області). *Архіви України*. 2025. №1 С.118-133.
4. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО, ф. Р-5013, оп.2, спр.3994, арк.6.
5. ДАЖО, ф.Р-5013, оп.2, спр.990, арк.607
6. ДАЖО, ф.Р-5013, оп.2, спр. 11446, арк.17
7. ДАЖО, ф.Р-5013, оп.2, спр. 993, арк.3
8. ДАЖО, ф.Р-5013, оп.2, спр. 994, арк.75

«НІМЕЦЬКА ОПЕРАЦІЯ НКВС» У ПОСТАТТЯХ БИКІВНЯНСЬОГО МАРТИРОЛОГА (ФРІДРІХ БЕХЕРТ ТА ОЛЕКСАНДРИНА ШТЕНДЕР)

СРСР у період Великого терору 1937-1938 років провів низку національних операцій НКВС. Адже комуністичний режим масово знищував своїх же громадян не лише за політичними поглядами чи соціальним походженням, а й за національним корінням. Першим в цьому переліку репресій за «національними лініями» є прийнятий 25 липня 1937 року оперативний наказ НКВС СРСР № 00439, який проголошував «знищення шпигунсько-диверсійної агентури німецького генштабу і гестапо», а фактично був спрямований на негайний арешт, незалежно від місця роботи, так званих *«німецьких агентів-шпигунів, диверсантів та терористів, як з-поміж радянських громадян, так і підданих інших країн»* [1, арк. 2]. Реалізуючи цей наказ, радянські спецслужби звинувачували громадян СРСР німецького походження, переважно безпідставно й бездоказово, у так званій «фашистській» агітації та пропаганді, зв'язках із Німеччиною, зокрема й родинних, та «шпигунстві на користь фашистської Німеччини».

Під дію цього оперативного наказу потрапило чимало етнічних німців України, зокрема і хлібороб с. Мусійки Розважівського (нині Іванківського) району Фрідріх Іванович Бехерт, якого звинуватили у контрреволюційній фашистській агітації та пропаганді.

Народився Фрідріх Іванович 9 лютого 1885 року в родині звичайних селян. Був одружений на Фрозині Юлісівні та виховував двох синів і двох доньок. На момент арешту вважався без визначеного постійного заняття.

Слід зазначити, що обшук, який нічого не виявив, був проведений 3 листопада 1937 року, у той же час бачимо, що постанова про початок попереднього слідства датована 9 листопадом [2, арк. 1]. Перший допит відбувся вже 10 листопада 1937 року, на якому чоловіка розпитували, де він народився та як потрапив у Розважівський район. Фрідріх Бехерт зазначив, що оселився у с. Мусійки у 1910 році після одруження. Маючи 15 га землі й різну кількість худоби, він не витримав покладеного експертного оподаткування під час організації колгоспів, а тому розпродав своє майно у 1933 році і виїхав на певний час із села [2, арк. 9].

Як свідчить довідка-характеристика сільської ради від 4 листопада 1937 року, Фрідріх Бехерт «висловлювався проти вступу до колгоспу і вихваляв німецький уряд», тому слідчих НКВС зацікавили не факти т. зв. «злочину», а коло знайомств заарештованого [2, арк. 7]. Водночас, як вказував і сам Фрідріх

Іванович під час допиту, він мав бажання виїхати до Німеччини під впливом розповідей знайомої. За версією НКВС, Фрідріх Бехерт активно проводив серед колгоспників антирадянські бесіди, про що сам заарештований не пам'ятав.

Проведення антирадянської агітації і пропаганди «підтверджували» свідки, зокрема Овсій Остапенко та Андрій Машипа, вказували, що Бехерт *«веде листування з родичами, які мешкають у фашистській Німеччині»*, а серед колгоспників розповідає, що *«... німці молодці. Вони незабаром доберуться і до СРСР, тоді радянській владі кінець»* [2, арк. 12зв., 14]. Це «підтверджував» і свідок Никифор Ярмоленко, додаючи, що Бехерт нібито говорив: *«Я все віддам, але до Німеччини обов'язково поїду, ми тут усі загинемо з голоду в цьому Радянському Союзі, а в Німеччині усі без винятку живуть гарно»* [2, арк. 16зв.].

11 листопада 1937 року між Фрідріхом Івановичем і свідками були проведені очні ставки, під час яких Бехерт майже все заперечував. Та це не завадило органам НКВС звинуватити заарештованого за статтею 54-10 КК УРСР у тому, що він *«різко антирадянськи налаштований систематично проводив фашистську агітацію серед колгоспників протягом низки років»* [2, арк. 21].

Згідно з рішенням двійки (наркома СРСР і прокурора СРСР) від 29 листопада 1937 року в порядку виконання наказу № 00439 Фрідріх Бехерт був зашкідений до розстрілу, який був виконаний 9 грудня 1937 року в одній із в'язниць міста Києва [2, арк. 22]. У 1991 році Фрідріх Іванович Бехерт був реабілітований.

Водночас реалізуючи репресивні заходи слідчі НКВС щодо німців застосовували найчастіше звинувачення у шпигунстві на користь Німеччини. Що ми і бачимо щодо німкені, пенсіонерки Олександріни Рудольфовни Штендер.

Народилася Олександріна Рудольфівна у Кельні (Німеччина) 29 жовтня 1873 року в родині німецького актора. Її чоловіком Павло Штендер був секретарем німецького консульства у Ризі за часів царату, та у 1906 році помер і з цього часу життя 33-річної жінки пов'язана з Києвом, куди вона переїжджає. Головним джерелом існування, як на допиті вказувала Олександріна Штендер, була пенсія чоловіка, яку отримувала у німецькому консульстві у Києві [3, арк. 22].

Головним акцентом у звинуваченні Олександріни Штендер було саме шпигунська діяльність. Так, у другому протоколі, що зберігається у справі від 17 грудня, на питання про «завдання шпигунського характеру» жінка «свідчала» про те, що *«у 1937 році під час відвідування німецького консульства для отримання пенсії у процесі бесіди із секретарем консульства Гагемаєром скаржилася на погане життя у радянському союзі, розповідаючи про те, що існують нібито великі черги за мануфактурою, що народ ходить нібито обірва-*

ним та босим і ніде купити взуття і мануфактури» [3, арк. 25]. І саме в цій бесіді їй було запропоновано інформувати німецьке консульство про настрої мас до радянської влади.

У той же час під час допита Олександріна Рудольфівна вказувала, що вона практично за завданням секретаря консульства ні чого не зробила. Та під тиском слідчого далі вказувала, що вона «збирала відомості про настрої приїжджають селян, а також серед мешканців Києва і ці відомості передавала секретарю німецького консульства» [3, арк. 27].

Ці свідчення і стали основою для звинувачувального висновку від 20 грудня 1937 року, де її звинуватили за статтею 54-6 Карного кодексу УРСР в тому, що вона була «інформаторкою Київського німецького консульства» [3, арк. 30].

У той же час, вивчаючи справу ми бачимо, що і хоча жінка була заарештована 14 грудня 1937 року, під час обшуку було вилучено паспорт й облигації на 1835 рублів та як свідчить запис у протоколі «більше нічого» [3, арк. 6], аж 11 січня 1938 року виникла «потреба» у повторному обшуку, для вилучення речей, які мають «пряме відношення до пред'явленому їй звинуваченню» [3, арк. 12]. І вже згідно протоколу нового обшуку було вилучено окрім різних документів та фотокарток і різне листування, квитанції, а також «план міста Київ», «патрони до револьверу системи Браунінг», посуд та коштовності [3, арк. 13].

Все ці маленькі дрібниці свідчать нам про фальсифікацію справи проти неї з боку слідчих НКВС.

Рішенням «двійки» від 19 січня 1938 року Олександріна Рудольфівна Штендер в порядку оперативного наказу НКВС № 00439 від 25 липня 1937 року була засуджена до розстрілу. Вирок був виконаний в одній із в'язниць міста Києва 29 січня 1938 року [3, арк. 33]. Імовірним місцем поховання є колишня спецділянка НКВС у Биківнянському лісі. Реабілітована Олександріна Штендер була лише у квітні 1989 року.

Таким чином, приведені приклади демонструють нам на практику фальсифікації з боку співробітників НКВС та розгортання політичних репресій і за національними ознаками, що яскраво демонструє нам «німецька операція НКВС» у 1937-1938 роках.

1. ГДА СБУ. Фонд 9, справа 81-сп
2. ЦДАГОУ. Фонд 263, опис 1, справа 64047фп
3. ЦДАГОУ. Фонд 263, опис 1, справа 59224фп

ШТЕЙНГЕЛЬ ФЕДІР РУДОЛЬФОВИЧ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ (1870-1946)

Сьогодні історія має безліч прикладів державних, громадських діячів, котрі зробили свій посильний внесок у процвітання своєї Батьківщини. До цього має відношення родина Штейнгелів, яка з'явилася на теренах України в XVIII ст.

Барон Федір (Теодор) Рудольфович Штейнгель (Теодор фон Штайнгайл, нім. Theodor von Steinheil), народився 9 грудня 1870 р. в родині відомого інженера, статського радника Рудольфа Васильовича Штейнгеля, вихідця з Остзейського краю (Балтія). Мати українка Марія Федорівна Камінська [1, арк.1зв].

У 1877 р. з м. Ревель у Київ переїжджає родина Штейнгелів. У цьому році Рудольф Штейнгель придбав двоповерхову садибу-кам'яницю для своєї родини в Києві по вулиці Бульварно-Кудрявській № 25 (зараз № 27) [2, с.329-330]. У 1878 р. Р. Штейнгель придбав маєток у с. Городок Рівненської області, де він з родиною мешкав у літню пору року, а взимку, як це було прийнято в більшості заможних родин, переїжджав до зазначеної вище Київської садиби.

Під час свого навчання у Польщі Ф. Штейнгель ближче зблизився з М. Ф. Біляшівським завідувачем архівами колекції Фінансового управління Царства Польського в Варшаві [1, арк.21-22]. Він став другом, помічником в його помислах збирання рідкісних книг, стародруків, рукописів і спогадів. У 1895 р. М. Біляшівський приїхав до маєтку барона і разом з ним здійснив подорож по Волині.

25 листопада 1896 р. Ф. Штейнгель реалізував свій давній задум – заснував перший на теренах Правобережної України приватний світський музей змішаного спрямування. Відомий був рукописний відділ, який складався з метричних, інвентарних, родових, сімейних, судових книг, дипломів про дворянство, та ін. Важливими серед них були: «Євангеліє» (Вільно, 1644 р.), «Трефологій» (Львів, 1632 р.), «Апостол» (Львів, 1654 р.), «Мінея» (Київ, 1676 р.) та ін. [4, с.78].

Крім цього, у своєму маєтку в с. Городок на Волині Ф. Штейнгель побудував школу в два поверхи, де селянські діти отримували безкоштовно освіту, побудував та утримував своїм коштом лікарню св. Бориса, заснував сільський хор, віддав для загального вжитку велику власну бібліотеку, відкрив для селян чайну, лазню, заклав овочеву теплицю.

Також, М. Біляшівський і Ф. Штейнгель в 1897 - 1898 рр. провели теоретичні дослідження і здійснили розкопки курганів у Ровенському повіті і побли-

зу сіл Карпилівка, Грабово, Рогачово, Студінка. Ці артефакти розкопок значно поповнили фонди антропологічного та археологічного відділів Городоцького музею. 1899 р. відбулася наступна експедиція. Де було здійснено фотографування пам'яток природи та культури, вивчались археологічні пам'ятки, збирались етнографічні матеріали та зразки народних промислів в середній та нижній течіях р. Горинь. Експедиція 1900 р. вивчала в басейні річок Случі та Уборті та обстежувала населені пункти, хутори Житомирського і Новгород Волинського повітів. Це сприяло появі нових цінних експонатів [5, с.63].

Таким чином, у сучасній історичній науці Ф. Штейнгель відомий як знайний археолог. Він проводив археологічні розкопки на території Волинської губернії. Ним була написана узагальнююча праця де величезний доробок становили фотознімки історичних пам'яток регіону. Ф. Штейнгель співпрацював з багатьма науковими організаціями і товариствами. У зв'язку з цим він був почесним членом Товариства дослідників Волині. Ф. Штейнгель займався меценатством та благодійництвом. Так, він відкрив безкоштовне сільське училище, школу, лікарню в Городку.

У 1906 р. Ф. Штейнгеля брав участь і у громадсько-політичному житті країни. Так, він був членом ЦК конституційно-демократичної партії, Товариства українських поступовців, брав участь у роботі I Державної Думи

У 1908 р. барон вступає до масонської ложі і незабаром стає венераблем (майстром стільця – керівником лоджії) київської нової ложі «Правда». На початку ХХ ст. це була друга після петербурзької місцева рада в Російській імперії, що засвідчувало високий авторитет київської масонської організації.

14 березня 1917 р. Ф. Штейнгель очолив Виконавчий комітет Ради об'єднаних громадських організацій в Києві та Київській губернії, учасник роботи Всеукраїнського національного конгресу. Очолював виконавчий комітет Київської міської думи. З 7 березня – 7 квітня 1917 р. барон також входив до першого складу Центральної Ради.

1 липня 1918 р. із Німеччиною безпосередні контакти та відносини налагоджувалися бароном Ф. Штайнгелем, який мав назву «Надзвичайний Посланник і Уповноважений Міністр Української Держави при Цісарському Правительстві в Німеччині». Головну увагу новообраний посол звернув на діяльність, спрямовану на захист територіальної цілісності та незалежності Української Держави. Це сприяло активізації діяльності українського посольства в Берліні.

Цікаво що, 8 листопада 1919 р., коли в німецькому парламенті розглядали питання про позбавлення Вільгельма II права головного командування армією, було призначено прийом українського посла для передачі імператору акредитивної грамоти. Це була остання аудієнція, яку дав Вільгельм II як імператор Ні-

меччини. Під час неофіційної розмови, яка тривала 20-25 хвилин, він спитав: «Чи ви твердо стоїте на ґрунті самостійної держави, чи думаєте про федерацію в майбутньому?». На це Федір Рудольфович відповів, що «... майбутнє народів в руках Божих і що буде колись – ми не знаємо, але тепер ми стоїмо на ґрунті самостійності і будемо самостійну українську державу» [6].

У вересні 1939 р. після приходу в Городок червоної армії радянська влада конфіскувала всі земельні володіння, все майно, яке належало барону. В цьому році він з дружиною Олександрою Вільгельмівною і сином Федором емігрував до Німеччини. Похований у м. Раденбурзі (біля Дрездена,) на кладовищі Йоханнесфрідхоф 11 лютого 1946 р.

У 1993 р. у Рівному на вулиці, названій на честь українського німця Ф. Штейнгеля, встановлений пам'ятний камінь. У Городку на будинку школи, яку він побудував, було відкрито пам'ятну дошку. Ще з 1991 р. ім'я Штейнгеля носить одна з вулиць села Городок. Його спадщина сьогодні має наукову цінність для істориків, краєзнавців не тільки України.

1. Штейнгель М.В. Штейнгелю Ф.Р. лист від 14 серпня 1896 р. з Києва]. Ф.109. Штейнгель Федір Рудольфович (70-і роки ХІХ-1914 р.). (Спр. 428, Арк. 4). Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, Київ, Україна.
2. Друг, О.М., Малаков, Д.М. *Особняки Києва*. Київ: Кий, 2004.
3. [Біляшевський Микола [Федотович] [Автобіографія] 11 липня 1923. Київ. Ф. ХХХІ. Арх. Біляшевського (Спр. 8, Арк. 21-22). Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, Київ, Україна.
4. Баженов, Л. *Історичне краєзнавство Правобережної України ХІХ — початку ХХ ст.: становлення. історіографія, бібліографія*. Хмельницький: Доля, 1995.
5. Шевчук, С. Г. Фольклорно-етнографічні студії Городоцького музею. *Наукова творчість та етнографія*. 1983, № 6, с. 60-64.
6. Дорошенко Д. *Мої спомини про недавнє-минуле: (1914-1920) / Укр. т-во. Мюнхен. 1969.*

Громадське життя українців у Німеччині та німців в Україні: спільне та відмінне

Винниченко Ігор

УКРАЇНА ТА УКРАЇНСЬКІ НІМЦІ НА ЗЛАМІ ХХ–ХХІ ст.ст.

Одним з вислідів подій, що мали місце в країнах Східної Європи в другій половині 1980-х рр. (зруйнування Берлінської стіни 9 листопада 1989 р. – одна з них), став ренесанс громадського життя національних меншин, у тому й українських німців. Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. виникають культурні та громадсько-політичні товариства в Києві, Одесі, Тернополі, Мукачевому, Ялті, Харкові, Чернівцях, створюються недільні класи, з'являються пресові видання (“Deutscher Kanal”, “Hoffnung”); 1990 р. офіційно відновлюється діяльність Євангелічно-Лютеранської Церкви [1].

Провідну німецьку організацію “Wiedergeburt” (“Відродження”) було створено на установчій конференції 15 вересня 1989 р. (1992 р. її зареєстровано як Товариство німців України “Відергебурт”). Тоді ж і пізніше утворились обласні осередки цього Товариства: 1989 р. – Запорізьке та Харківське, 1990 р. – Закарпатське [2] та Чернігівське [3], 1991 р. – Волинське. Водночас до складу Запорізького входили міські відділення: Запорізьке (утворене 1989 р.), Бердянське (1989), Токмацьке (1992), Мелітопільське (1992) [4].

У Криму євангелічні лютеранські общини постали в Сімферополі, Ялті, Судаку, Теодосії, Керчі та в Червоногвардійському районі [5].

На виконання Постанови Кабінету міністрів України Ч. 472 від 15 серпня 1992 р. при видавництві “Січ” (Дніпро) було утворено спеціалізовану редакцію для випуску літератури німецькою мовою [6].

На першому з'їзді німців Криму, який відбувся 6-8 листопада 1996 р., було обрано Фолькспарламент та його виконавчий орган (президію) – Форштанд (Vorstand). 9 квітня наступного року Верховна Рада АРК ухвалила Постанову “Про визнання представницьких та організаційних повноважень Народної Ради (Фолькспарламенту) німців Криму” [7].

21-23 листопада 1996 р. у Києві з ініціативи Товариства “Відергебурт” відбувся перший з'їзд німців України, на якому було ухвалено “Програму етнокультурного відродження німецької національної меншини в Україні” [8]. З'їзд обрав Фольксрат (Народню раду) і Форштанд (Правління) на чолі з Генріхом Гроутом [9].

На 1992 рік припадає початок повернення в Україну депортованих німців. Президент України Л.Кравчук заявив про намір прийняти 400 тис. німців і розмістити їх у південних областях [10]. Згідно з Указом Президента (Ч. 51 від 23 січня 1992 р.) при Комітеті у справах національностей при Кабінеті міністрів України було створено Українсько-німецький фонд (УНФ), завданнями якого було визначено організацію та фінансування заходів із повернення німців до місць їхнього історичного проживання, а також сприяння соціально-економічному та культурному розвитку областей, до яких вони повертались [11]. Упродовж 1992-94 рр. до Одеської області прибули 129 родин (465 осіб), яких було розміщено в Березівському, Овідіопольському, Комінтернівському та Роздільнянському районах. Станом на 1 січня 1998 р. в області проживали 796 німців [12]. До Херсонської області у 1992-95 рр. повернулись 275 німців-репатріантів, які оселились в Білоозерському, Бериславському, Великолепетиському, Горностаївському та Чаплинському районах. У 1992-95 рр. до Миколаївської області повернулись 830 осіб, однак до 1998 р. їх залишилось 89. В АР Крим наприкінці 1998 р. мешкали 1300 осіб німецької національності, на 1 січня 2000 р. – 4998 чол., у тому 2100 – репатріантів. П'ята частина усіх репатрійованих німців мешкали в Джанкойському районі [13].

2004 р. до України з колишніх підрадянських республік в'їхали 764 осіб німецької національності. Зокрема, до АРК – 156 осіб, Запорізької області – 104, Донецької – 102, Дніпропетровської – 84, Одеської – 78, м.Київ – 18 [14].

На рахунок УНФ Кабінет міністрів України упродовж 1992-93 рр. перерахував 55 млн. крб. На баланс Фонду було прийнято й майно на суму понад 50 млн. німецьких марок, що його уряд ФРН надав для потреб пере-селенців [15]. Проте, зважаючи на невиконання УНФ своєї місії, уряди України та Німеччини припинили надавати йому допомогу, а сам Фонд, на підставі Указу Президента України Ч. 1260/96 від 20 грудня 1996 р., було ліквідовано [16].

Недостатня забезпеченість депортованих житлом, об'єктами культурно-побутового призначення, невирішеність питання набуття особами німецької національності громадянства України і відсутність належної фінансової підтримки як від урядів України та ФРН, так і місцевої влади призвели до того, що німці-репатріанти, які повернулися в Україну, почали виїжджати на свою історичну батьківщину. 1991 р. до Німеччини емігрували 2144 особи німецької національності, 1992 р. – 6,5 тис. осіб [17].

Упродовж 1987-96 рр. з України до ФРН виїхали близько 30 тис. етнічних німців та членів їхніх родин [18]. Згодом потік німців-переселенців до Німеччини зменшився, оскільки Федеральний уряд суттєво обмежив іміграцію осіб, що не володіли належно німецькою мовою.

18 липня 1997 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України “Про ратифікацію Угоди між Україною та Федеративною Республікою Німеччина про співпрацю у справах осіб німецького походження, які проживають в Україні”. Цією Угодою, підписаною в Києві 3 вересня 1996 р., передбачалась, зокрема, тісна співпраця двох країн у справі розвитку та збереження національної та культурної самобутності українських німців [19].

Наприкінці 2001 р. на території України проживали 33302 осіб німецької національності, у тому в Донецькій області 13,9% усіх українських німців, Дніпропетровській – 11,3%, Закарпатській – 10,8%, Одеській – 8,6%, АР Крим – 7,6%. З усієї кількості українських німців рідною німецьку мову назвали того року лише 12,2% [20].

На початку 2009 р. в Україні діяльними були понад 150 громадських організацій німців; 120 з них входили до складу зареєстрованої міністерством юстиції України 19 червня 2001 р. Асоціації німців України [21].

1999 р. було засновано Німецько-Український Форум (НУФ), 17 лютого 2000 р. – Українсько-Німецький Форум [22]. За підтримки Посольства ФРН в Україні та інших німецьких організацій в Україні станом на 2000 р. діяли понад 40 німецьких культурних центрів. Зокрема, у Харкові – культурний центр “Дім Нюрнбергу”, в Одесі – один з найбільших у державі національно-культурних центрів – “Баварський дім”, заснований 1993 р. з ініціативи Баварського уряду та Баварської Євангелічно-Лютеранської Церкви. 2000 р. у Симферополі було створено Центр німецької мови і культури ім.Гете, 2001 р. – Центр німецької культури Львівської області. Від січня 2003 р. діяв Кримський республіканський благодійний фонд “Німці Криму” [23]. 2000 року відбулась установча конференція Всеукраїнського об’єднання “Німецька молодь в Україні” (ВО НМУ), зареєстрованого міністерством юстиції України наступного року. У 2002 р. Об’єднання стало членом Українського національного комітету молодіжних організацій (УНКМО), того ж року було розпочато видання часопису “Jugendwelt” (“Молодіжний світ”) [24].

2-4 грудня 2005 р. відбувся 3-й з’їзд німців України, на якому було ухвалено Програму етнонаціонального розвитку німецької меншини в 2005-2009 рр., а також утворено Національну Раду німців України [25].

Від 1993 р. проекти з підтримки німецької діаспори в Україні координуються та фінансуються Благодійним Фондом “Товариство Розвитку” (Одеса) (GfE), засновником якого є Німецьке Товариство з Технічного Співробітництва (GTZ) [26]. Уповодж 1994-2008 років цей Фонд сприяв діяльності майже 70 Центрів зустрічей по всій країні, які, своєю чергою, надавали можливість всім зацікавленим вивчати й засвоювати німецькі культуру, мову, традиції, пропо-

нували різноманітні культурні програми, проводили молодіжні фестивалі, конференції та ін. Завдяки фінансовій підтримці з ФРН соціально незахищені етнічні німці отримували медичну і гуманітарну допомогу.

Іншими німецькими державними, громадськими та релігійними інституціями, які наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. надавали допомогу не лише своїм співвітчизникам в Україні, були Німецька Євангелічно-Лютеранська Церква України (НЄЛЦУ), Благодійний фонд “Баварський Дім, Одеса”, Фонд імені Роберта Боша, Фонд імені Ганса Зайделя, Фонд Фрідріха Науммана, Фонд імені Конрада Аденауера, Фонд імені Фрідріха Еберта [27], Фонд імені Мартіна Німеллера, Центральне Управління німецьких шкіл за кордоном (ZfA), Німецька служба академічних обмінів ДААД (DAAD), Вузловий пункт Освітньо-інформаційного центру (BIZ) в Україні [28], Німецький культурний центр “Гете-Інститут”, Бюро делегата німецької економіки [29], НУФ.

Проектом “Німецька спільнота” Гете-Інститут підтримував німецьку меншину в Україні різноманітними заходами в мовній та культурній царинах [30].

Однією з форм широкого залучення німців України до відродження етнічної самобутності стало створення мережі німецьких культурних центрів. Вони відкриті як для осіб німецької національності, так і для місцевої людності [31].

За сприяння німецької сторони в Україні впорядковуються поховання німецьких армійців. 1 вересня 1996 р. поблизу с.Віта-Поштова (Київська обл.) було врочисто відкрито цвинтар, на якому упокоїлись вояки, що загинули чи померли на українській землі під час радянсько-німецької війни 1941-45 рр. та після неї. У лютому 1998 р. такий же цвинтар було відкрито поблизу Харкова [32]. Доглядом за цими та іншими військовими некрополями опікується гуманітарна організація Volksbund (Німецька Народня Спілка догляду за військовими похованнями) [33].

При всіх обласних центрах зустрічей були створені та діяли різножанрові мистецькі колективи. Традиційними стали як участь цих колективів та солістів у всеукраїнських мистецьких заходах, які, за підтримки Української держави, організовуються для всіх національних меншин, так і у власне німецьких. Зокрема, 21-22 вересня 2003 р. в Одесі відбувся Перший міжнародній фестиваль німецької музики “Два століття з німецьким мистецтвом в Одесі”; 10 вересня 2005 р. у м.Мукачеве – перший міжнародній фестиваль німецької культури “Карпатенланд”; у проведеному 14-16 вересня 2007 р. у м.Євпаторія IV-му Всеукраїнському фестивалі німецької творчості “Sonnenstrahl-2007” взяли участь понад 40 творчих колективів (більше 400 осіб) – інструментальні колективи,

вокальні, танцювальні, вокально-хореографічні, фольклорні, естрадні ансамблі, а також солісти-інструменталісти та вокалісти [34].

Фестивалі німецької культури посідали особливе місце в житті німців Криму [35]. Перший відбувся 1993 р., наступного року – у Ялті, 1995 р. – в Євпаторії, 1996 р. – у Симферополі, 1997 р. – у Теодосії, 1999 р. – у Красногвардійському, 2001 р. – у Симферополі. Проведений у жовтні 2004 р. фестиваль було присвячено 200-річчю поселення німців на півострові [36].

2002 р. у Чернігові започатковано фестиваль німецької культури імені Германа Пфайфера [37]. 2006 р. у Запоріжжі відбувся XI міжнародній конкурс молодих виконавців Міхаеля Стріхаржа [38].

Німецькі недільні школи діяли в Волинській, Запорізькій (міста Бердянськ та Мелітопіль), Івано-Франківській, Луганській, Львівській, Миколаївській, Одеській (міста Південне та Ізмаїл, с.Доброолександрівка), Полтавській, Сумській, Тернопільській, Харківській, Херсонській, Черкаській областях, містах Київ та Севастопіль [39].

Німецьку редакцію мала Закарпатська обласна державна ТРК (мовлення 40 годин на рік, інформаційна телепрограма “Подобиці”, телерадіопрограма “Німецькі звуки”); державна ТРК “Крим” для німецької людності півострова готувала щотижневу 15-хвилинну телепередачу “Hoffnung” (“Надія”) [40]. Від 1995 р. видавалась щомісячна газета “Deutsche Kanal” (наклад 1000 прим.), від 1993 р. – щомісячна газета “Hoffnung” (наклад – 1000 прим.) [41].

У вересні 2007 р. в Україні перебував Уповноважений Федерального уряду Німеччини у справах переселенців д-р К.Бергнер, який зазначив, що в “обходженні з нацменшинами <...> Українська держава може бути зразком для більшості країн світу” [42].

У столиці держави після розпаду ссср виникали організації, які ставили як політичні, так і гуманітарні цілі: “Wiedergeburt” (Голова – В.Ганерт), “Widerstrahl” (“Віддзеркалення”; перший Голова – Л.Мариненко-Герман), Дитячий національно-культурний німецький фонд “Kinderstimmen” (“Дитячі голоси”; Голова – Н.Недопака-Никитенко), “Дойчтум” (“Німецькість”; Голова – В.Тутік), “Катаріненшуле” (“Школа св.Катерини”; Голова – А.Фольборт), Земляцтво німців Києва (Голова – Г.Адлер) та ін.

7-8 жовтня 2006 р. у Києві, в приміщенні Національної музичної академії ім.П.І.Чайковського, відбувся 5-й Всеукраїнський фестиваль німецької культури “Київфест”. Його організували та провели ЦНК “Відерштраль” та Німецький молодіжний культурний центр “Німецьке джерело” за підтримки Благодійного Фонду “Товариство Розвитку”, міністерства культури і туризму України та Державного комітету України у справах національностей та міграції [43].

Від початку створення в Києві містились бюро Асоціації німців України, Ради німців України та ВО НМУ [44]. На початку 2009 р. у столиці діяли Центр німецької культури “Widerstrahl” (керівник – Л.Коваленко-Шнайдер), Товариство “Wiedergeburt” (Голова – Л.Цельсдорф), Німецький молодіжний культурний центр “Deutsche Quelle” (“Німецьке джерело”; керівник – С.Цех), Київське німецьке товариство (Голова – А.Фольборт) [45].

НМКЦ “Deutsche Quelle” (Київ, 2007)
(світлив І.Винниченко)

АНУ від квітня 2003 р. видавала часопис “Deutsche Zentrale Zeitung” (“Центральна німецька газета”).

Наприкінці 2001 р. у місті проживали 1123 осіб німецької національності, з яких 125 (11,1 %) назвали німецьку мову рідною [46].

У Києві регулярно провадяться різноманітні заходи, що знайомлять з добробком мистців з Німеччини [47]. У вересні 2008 р. у місті розпочала свою діяльність єдина в Україні офіційна німецька школа – Німецька школа в м.Київ (Deutsche Schule Kyjiw) [48].

Центром релігійного життя київських німців є кірха св.Катерини. Керівниками німецької євангелічно-лютеранської общини міста були пастори Х.Негельсбах (у 1992 р.), д-р А.Райс (від 1992 р.) [49], Г.Коч (від 1996 р.), П.Захі (від 2000 р.) [50], Р.Хаска (від середини 2009 р.).

У місті також діяв Німецький центр, який був спільним проектом німецьких та українських підприємців [51].

Минувшину та сьогодення київських (і українських) німців студіювали науковці НАН України, столичних закладів вищої освіти (передовсім КНУ імені Тараса Шевченка), Інституту досліджень діаспори [52].

1. Лойко Л.І. Громадські організації національних меншин України: природа, легітимність, діяльність: Монографія. – К.: ПЦ “Фоліант”, 2005. – С. 324.
2. Куля Ф., Петрище П. Закарпатське обласне товариство німців “Відродження” // Етнічна історія народів Європи. Вип. 16. Німці в етнокультурному просторі України. – К.: Універс, 2004. – С. 81.
3. “Відергебурт” – німецькою “відродження” // Чернігівські відомості. – 1993, 18 червня.
4. Лойко Л.І. Громадські... – С. 324.
5. Гусарова С. Возвращение. Современное положение // Немцы в Крыму. Очерки истории и культуры. – Симферополь: Таврия-Плюс, 2000. – С. 139; Рожен Е. ...И первое богослужение // Независимость. – 1996, 3 сентября.
6. Табачник Д.В., Попов Г.Д., Пилипенко Т.І. Національні меншини України: етнокультурний вимір. – К.: Етнос, 2007. – С. 15, 16.

7. Гусарова С. Возвращение... – С. 141; Хоменко В. Німецький фолькспарламент у Криму // Голос України. – 2004, 10 червня.
8. История немцев Украины в годы Великой Отечественной войны: Сб. док. и материа-лов. – Донецк: ТОВ “Апекс”, 2005. – С. 5. Лойко Л. завважує, що на з’їзді було затверджено Концепцію програми етнонаціонального відродження і розвитку національної меншини, ключовою умовою реалізації якої “визначалося створення органів самоорганізації німців” (див.: Лойко Л.І. Громадські... – С. 325)
9. Лойко Л.І. Громадські... – С. 325.
10. Что сказал Кравчук // Комсомольська правда. – 1992, 7 февраля; Кудряченко А., Котигоренко В. Німецька національна меншина в сучасній Україні // Діалог. Історія, політика, економіка. Україна і Німеччина. – 2000. - № 1. – С. 162; Воротнюк Г., Калиниченко І. Німці в степах України // Голос України. – 1992, 11 липня.
11. Кудряченко А.І, Грабарчук Г.О. Україна і Німеччина – двосторонні відносини на початку 90-х років. – К., 1994. – С. 39; Етнополітика в Україні. Документи і матеріали. – К., 1998. – С. 163-164; Депортовані кримські татари, болгари, вірмени, греки, німці: Зб. документів (1941-1998). – К.: Абрис, 1999. – С. 88-92; Фонд розширюється // Урядовий кур’єр. – 2004, 26 березня.
12. Зінич В. Повернення, розселення та облаштування народів, які були депортовані // Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність. – К.: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2001. – С. 194.
13. Наулко В.І. Динаміка етнічного складу населення України в ХХ ст. // Етнонаціональні процеси... – С. 53; Зінич В. Повернення, розселення та облаштування народів, які були депортовані // Етнонаціональні процеси... – С. 195, 196.
14. Архів автора (далі – АА)
15. Упродовж 1992-97 рр. допомога Федерального міністерства внутрішніх справ ФРН німецькій меншині в Україні становила 55 млн. марок (Німці вимагають від Києва виконання свого “чесного піонерського” // Україна молода. – 1997, 24 травня.
16. Етнополітика в Україні. Документи і матеріали. – К.,1998. – С. 164-165; Зінич В. Повернення, розселення та облаштування народів, які були депортовані // Етнонаціональні процеси... – С. 197.
17. Шлепаков А.М., Малиновська О.А., Пінчук О.М. Еміграція населення України: соціально-економічні аспекти та можливі наслідки. – К., 1993. – С. 21, 30. 1996 р. з України виїхали 3460 німців (Німці вимагають від Києва виконання свого “чесного піонерсько-го” // Україна молода. – 1997, 24 травня)
18. Deutscher Kanal: Спеціальний випуск. – 1996. – С. 7.
19. Етнополітика в Україні. Документи і матеріали. – К.,1998. – С. 164-165.
20. Національні меншини в Україні: Інформаційно-бібліографічний покажчик. – К.: ВД “Стилос”, 2003 – С. 12, 31.
21. Установча конференція АНУ відбулась 29-30.06.2000 р. (Ткаченко Т. Студенти університета изучают культуру немецкой диаспоры // DZZ. – 2004. - № 2. – С. 2). Основні завдання АНУ: сприяння відродженню й поширенню німецької культури і духовності, народніх традицій, звичаїв і обрядів, вивчення історії німців в Україні; сприяння розробці проєкту Закону про реабілітацію репресованих за “національною ознакою” та депортованих німців України; сприяння у встановленні економічних і культурних відносин між областями України і федеральними землями Німеччини з участю уповноважених організацій України; сприяння підготовці спеціалістів та їхній участі в розробці і здійсненні спільних українсько-німецьких програм; оздоровлення та відпочинок людей похилого віку; робота з молоддю (АА)
22. Німці і німецька культура в Україні. – К., 2003. – С. 136; Німецько-Український Форум: насичений роботою травень // Німецько-український огляд. – 2003. - № 3. – С. 7-9. УНФ – громадська організація, що має на меті “сприяти кращому взаєморозумінню та поглиб-

- ленню відносин між Україною і Німеччиною, здійснювати в рамках народньої дипломатії широке коло різноманітних заходів, спрямованих на практичне втілення офіційних політичних курсів урядів України та Німеччини” (АА)
23. Лойко Л.І. Громадські... – С. 326, 330; Хоменко В. Готуються німці Криму // *Голос України*. – 2005, 11 лютого.
  24. Метою діяльності ВО НМУ визначено: представляти і захищати інтереси німецької молоді, зокрема, членів Об’єднання; зберігати і поширювати німецьку мову, культуру і традиції; розвивати німецький молодіжний рух в Україні; брати участь у міжнародніх студентських і молодіжних обмінах; сприяти інтеграції Україні до європейської спільноти тощо (АА)
  25. Лойко Л.І. Громадські... – С. 313-332. Від грудня 2007 р. “Відергебурт” очолює Володимир Пінковський. 1.04.2009 р. під керівництвом Ради німців України розпочало діяльність Бюро німецьких громадських організацій в Україні, яке міститься в Києві в офісі АНУ по вул.Гончара, 44 (АА)
  26. Германия – немцам Украины // *DZZ*. – 2003, квітень. – С. 3; Поддержка немецкого меньшинства в России, Украине и Средней Азии. Украина. – Эшборн, 2006. – С. 1, 2; Німці і німецька культура в Україні. – К., 2003. – С. 139. Зокрема, Благодійний фонд “Товариство розвитку” уможливило відпочинок сеньйорів (Штольц П. Відпочинок сеньйорів на Десні // *DZZ*. – 2003. - № 4. – С. 1, 7; Горобец Т. Полтава рада гостям... // *Ibid.* – С. 7; Новикова Н., Бондаренко А., Крупка З. Удивительное лето // *Ibid.*; Мертц С. Мы уходим... // *DZZ*. – 2004. - № 5. – С. 7), проведення заходів для німецької юні (Дынгес Ю. Німецький – с удовольствием! // *DZZ*. – 2003, травень. – С. 6; Трухан О. Турнир в Славутиче // *DZZ*. – 2003. - № 4. – С. 8; Дынгес Л. Проект моей карьеры // *DZZ*. – 2005. - № 1. – С. 6; Лето – время отдыха // *DZZ*. – 2005. - № 4. – С. 2; Лейсле В., Чудинова Е. Проект “Наша история” // *DZZ*. – 2003. - № 5. – С. 7; Маленькая страна // *DZZ*. – 2003. - № 5. – С. 2). GTZ, серед іншого, надавав допомогу місцевим органам влади у вирішенні соціально-економічних питань (Назарчук Д. Німці проведуть уроки ощадливості // *Голос України*. – 2009, 4 червня)
  27. Метою діяльності Фонду (представництва якого функціонують більш ніж у 100 країнах) є сприяння демократичним перетворенням та інтеграції України в європейські структури (АА; Писанська В. До демократії – разом // *Голос України*. – 2004, 8 червня; На шляху забезпечення відкритості роботи Верховної Ради України // *Голос України*. – 2008, 31 травня)
  28. Основними завданнями Вузлового пункту BIZ в Україні є: підтримка структури Центрів зустрічей та інших організацій етнічних німців України, координація освітньої та інформаційної роботи, підвищення кваліфікації та супровід роботи мультиплікаторів-тренерів, розробка та розповсюдження відповідних матеріалів для Центрів зустрічей. Вузловим пунктом BIZ в Україні від 2008 р. був ЦНК “Відерштраль” (Київ), координатором – Тетяна Радченко (АА)
  29. Королюк В. Інвестиції в майбутнє // *Голос України*. – 2005, 12 травня.
  30. Німецький культурний центр Гете-Інститут в Україні. Вивчаємо німецьку мову та знайомимося з німецькою культурою разом з офіційним німецьким культурним центром // *DZZ*. – 2007. – № 2. – С. 8; Самонова А. Гете-Інститут: интенсивный курс немецкого языка для молодежи // *Ibid.* – С. 5.
  31. Зінич В. Повернення, розселення та облаштування народів, які були депортовані // *Етнологічні процеси...* – С. 199; Лойко Л.І. Громадські... – С. 331; Німці Одещини. Два століття на теренах Причорномор’я. – Одеса, 2003. – С. 8; Зоц Н. Донецьк говоритиме мовою Гете // *Молодь України*. – 2000, 18 січня.
  32. Німці і німецька культура в Україні. – К., 2003. – С. 139; Геч Л. Цивілізоване переповнення // *Робітничая газета*. – 2004, 22 липня; Вінок полеглим // *Українське слово* (Київ). – 1995, 11 січня.

33. www.volksbund.de; Чижевський В. Хто догляне солдатські могили на чужині? // Урядовий кур'єр. – 2004, 7 липня. На початку 2008 р. у Львівській обл. розпочалась акція з пошуку невідомих поховань німецьких вояків (відомо про 73 таких поховання), останки яких мають бути перепоховані на братському цвинтарі у с.Потелич Жовківського р-ну (Юркова О. Шукають невідомі могили вояків, щоб перепоховати їх на братському кладовищі // Голос України. – 2008, 17 травня). У Західній Україні відомо про 5,5 тисяч поховань німецьких вояків, останки яких, після ідентифікації, мають бути перепоховані в с.Потелич (на ньому вже спочивають майже 8 тис. вояків вермахту, 240 українців з дивізії “Галичина” та біля 200 росіян з Російської Визвольної Армії (РОА). У травні 2003 р. у впорядкуванні збірного цвинтаря німецьких військовополонених у Донецьку брали участь вояки Бундесверу (Дермайнер А.Г. Солдатские могилы – великие проповедники мира // DZZ. – 2003. - № 3. – С. 6.)
34. Мы творим, а значит, мы живем! // DZZ. – 2007. – № 2. – С. 2; Фотофакт // Голос України. – 2009, 11 лютого; Пилипенко-Шварц С. Фестиваль “Карпатенланд” // DZZ. – 2005. – № 5. – С. 5; Кирей В. “Цузаммен” означає “разом” // Урядовий кур'єр. – 2009, 21 лютого; Гусарова-Шмидт ...Когда пироги печёт пирожник // DZZ. – 2003. – № 6. – С. 5.
35. Лойко Л.І. Громадські... – С. 329.
36. Кулик О. 200 років разом // Урядовий кур'єр. – 2004, 16 жовтня.
37. Авер'янова Н. Фестиваль єврейської культури у Чернігові // Урядовий кур'єр. – 2005, 30 березня.
38. Скрипаль Стріхарж – професор Гамбурзької академії музики (Фотофакт // Урядовий кур'єр. – 2006, 17 лютого.
39. Табачник Д.В., Попов Г.Д., Пилипенко Т.І. Національні меншини України: етнокультурний вимір. – К.: Етнос, 2007. – С. 55-57.
40. Ibid. – С. 73, 74, 75.
41. Лойко Л.І. Громадські... – С. 329.
42. Цит. за: Градоблянська Т. У ставленні до нацменшин наша країна може бути зразком // Голос України. – 2007, 5 вересня.
43. Фестиваль // Урядовий кур'єр. – 2006, 11 жовтня.
44. На початку – у будинку Ч. 29 по вул. Льва Толстого (тепер Гетьмана Павла Скоропадського), від 2008 р. – по вул. Гончара, 44.
45. Товариство німців Києва “Відергебурт”, засноване 16.09.1989 р., за мету діяльності визначило: відродження рідної мови та німецької культури, вивчення минувшини, розвиток духовних, культурних та громадсько-політичних потреб громадян України. Найважливішими напрямками діяльності благодійної громадської організації ЦНК “Відерштраль”, створеної з ініціативи німецької інтелігенції столиці України, були: проведення виставок німецьких художників, свят, концертів та Днів німецького фолкльору; проведення літературних і тематичних вечорів; здійснення навчального та культурного обміну молоді та дітей між Німеччиною та Україною; організація та планування занять з німецької мови та країнознавства учбового німецького центру “Аугуст”; проведення гурткової роботи (психологія спілкування, хорова студія, театральна студія, гурток перекладачів, відеоклуб та ін.); проведення щомісячних екскурсій німецькою мовою в музеї Києва та по місту; співпраця з танцювальним колективом “Калинонька”. Завданнями “Німецького джерела” були визначені: “розповсюдження німецької мови та містечтва німецького народу, у тому фолкльорних пісень та танців, з метою підтримки й задоволення культурних потреб етнічних німців, що мешкають в Україні; участь в різноманітних фестивалях, форумах, культурних акціях, конкурсах, святах; організація участі німецьких колективів у заходах, що проводяться в Україні; участь в різних українсько-німецьких культурних проєктах” (“Відерштраль” пригласает // Deutscher Kanal. – 1992. – № 2. – С. 6; Олиферчук І. “Відерштраль” – центр немецкой культуры в Киеве // DZZ. – 2004. – № 2. – С. 5)
46. АА

47. Це, зокрема, виставка світлин Штефана Мозеса (Вернісаж // Урядовий кур'єр. – 2006, 25 травня)
48. Засновником школи була громадська організація “Німецьке шкільне об'єднання в Києві”; школа працювала за концепцією навчання Головного управління ФРН з питань законної освіти. Викладали в ній німецькі та українські вчителі, а свідоцтва про освіту визнавали в Україні та ФРН. Усі видатки на утримання вчителів взяли на себе уряди Німеччини та Австрії. Містилась в Києві в пров. Платонівському, 3 (Школа – “як у Німеччині” // Голос України. – 2009, 21 лютого. – С. 5; Німці та українці – за однією партою // Урядовий кур'єр. – 2008, 4 вересня; АА)
49. Пастор киевской кирхи св.Екатерины // Deutscher Kanal. – 1993. - № 5. – С. 1.
50. Киев. Церковь Св.Екатерины. – Киев – Мюнхен, 2000. – С. 92.
51. Центр, який співпрацював із ЦНК “Відерштраль”, надавав послуги з легалізації та апостилізації, перекладів, заповнення анкет, страхування, допомоги в отриманні документів із країн СНД, кур'єрської доставки документів DHL, правових консультацій, реєстрації фірм та ін.
52. Зокрема, історичний та економічний факультети КНУ (разом з Інститутом досліджень діаспори та Асоціацією німців України) у травні 2004 р. організували та провели міжнародну наукову конференцію “Німці в історії України” (Винниченко І. З нагоди 170-річчя Київського університету // Урядовий кур'єр. – 2004, 9 червня); економічний факультет (у спілці з Інститутом досліджень діаспори, Асоціацією німців України, Гете-Інститутом та Центром німецької культури “Відерштраль”) у травні наступного року – міжнародну наукову конференцію “Микола Християнович Бунге – вчений, педагог, державний діяч” (Бунгівські читання) (Базилевич В., Винниченко І. Один з когорти славних співвітчизників // Урядовий кур'єр. – 2005, 12 травня; Винниченко І. Вчений, педагог, державник // Моя Батьківщина. Моя Родина. – 2005. - № 15. – С. 8; Винниченко І. Тричі ректор університету, почесний громадянин Києва. І не лише // Столиця. – 2005. - № 20. – С. 28; Винниченко І. Скромність не завадила йому бути велетом // DZZ. – 2005. - № 4. – С. 4), одним із заходів якої стала презентація в Посольстві ФРН в Україні монографії “М.Бунге: сучасний дискурс” (Винниченко І. Економісти минулого – сьогоднішню // Урядовий кур'єр. – 2005, 30 червня; Винниченко І. “Микола Бунге: сучасний дискурс” // Моя Батьківщина. Моя Родина. – 2005. - № 19. – С. 5). У 2004 р. у столичній “Галерії-36” (Андріївський узвіз, 36) демонструвалась виставка світлин Ігора Винниченка “Архітектурні пам'ятки Києва, створені німцями”. У вересні 2007 р. в будівлі Посольства ФРН в Україні відбулась виставка світлин Ігора та Родіона Винниченків “Німці Києва: від 1765-го...” (П'ятериков С. Нащадки готів на київських пагорбах // Дзеркало тижня. – 2007, 6 жовтня; Мазорчук В. Про історію німецької громади у Києві розповідають фотографії // Голос України. – 2007, 2 жовтня; Мазорчук В. Повернути українським німцям їхню історичну пам'ять – наш обов'язок // Моя Батьківщина. Моя Родина. – 2007. – 1-20 октября. – С. 9), яка від жовтня того ж року знаходиться в євангелічно-лютеранській церкві св.Катерини (вул. Лютеранська, 22). У листопаді 2007 р. у Посольстві ФРН в Україні мала місце виставка світлин І.Винниченка “Пам'ятки культури Києва, створені німцями” (Фесенко Л. Лучшие здания в Киеве построили немцы? // Комсомольская правда в Украине. – 2007, 8-15 ноября; Миколук О. Немцы в Киеве. Именно им наша столица обязана созданием более 200 памятников архитектуры. Сумеет ли сберечь? // День. – 2007, 9 ноября)

Мацука Вікторія

МІГРАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНЦІВ І НІМЦІВ: РОЛЬ ЛОКАЛЬНОГО РИНКУ ПРАЦІ В ПРОЦЕСІ ІНТЕГРАЦІЇ

Успішна інтеграція мігрантів у новому суспільстві завжди залежить від багатьох чинників – від соціальних до економічних. Однак локальний ринок праці стає одним з ключових факторів, що впливає на процес адаптації, незалежно від причин, які спонукали людину мігрувати. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну у лютому 2022 року призвело до найбільшого переміщення населення в Європі з часів Другої світової війни. Воно суттєво змінило соціально-економічні пріоритети та стратегії як самих мігрантів, так і приймаючих країн [1;2].

У цьому контексті важливо розглянути міграційні стратегії українців у Німеччині та німців в Україні з особливою увагою до ролі локального ринку праці в інтеграційних процесах.

Після початку повномасштабної війни 2022 року мільйони українців були змушені тікати за кордон. Серед країн приймачів Bundesagentur für Arbeit (Federal Employment Agency) (Німеччина) стала однією з найголовніших: понад 1,15 мільйона українців мали тимчасовий захист у Німеччині станом на початок 2026 року [3].

У перші роки після початку війни інтеграція українців у німецький ринок праці була повільною, але поступово прискорилаься:

- У літку 2022 року лише близько 16% українських біженців мали роботу [4].
- До четвертого кварталу 2024 року частка працевлаштованих українців зросла до 43 %, а влітку 2025 року – до 51 % серед осіб віком 20-64 років [5].
- Навіть близько 296-300 тис. українців працювали у Німеччині станом на листопад 2024 – початок 2025 року, що значно перевищує дані до війни [6].

Ці дані свідчать про істотне зростання інтеграції українців на німецькому ринку праці за три роки, що зумовлено як мотивами економічної стабілізації, так і політичними умовами отримання статусу тимчасового захисту, що дозволяє працювати без тривалого очікування дозволів.

Ринок праці Німеччини став одним із головних чинників адаптації українських мігрантів:

- Робота забезпечує економічну стабільність, що особливо важливо для сімей біженців.
- Мовні курси та інтеграційні програми часто пов'язані з доступом до працевлаштування, що сприяє отриманню професійних навичок та підвищенню рівня життя.

- Українці, які вже мали трудовий досвід або професійні навички, частіше знаходять роботу у сферах виробництва, торгівлі, охорони здоров'я, будівництва та послуг [6].

Важливо зазначити, що хоча українці демонструють прискорену інтеграцію, рівень зайнятості серед них все ще нижчий, ніж серед населення ФРН загалом, і залишається викликом для політики інтеграції.

Історично німці в Україні утворювали значну етнічну спільноту, особливо у ХІХ-ХХ століттях, але після радянських репресій та воєнних подій їх чисельність значно скоротилася. За даними до початку ХХІ століття, в Україні проживало понад 33 000 осіб німецької спільноти, які зберігають свою культуру, мову та організації [7].

На відміну від українців у Німеччині, німці в Україні не є великою мігрантською групою за останні десятиліття, але у мирний час вони беруть участь у локальному економічному житті:

- Німці в Україні працюють у різних галузях, які не пов'язані з масштабною трудовою міграцією, а скоріше з підприємництвом, культурними проектами чи бізнес ініціативами.

- Їхня участь у ринку праці здебільшого орієнтована на спеціалізовані сектори, де вони можуть використати професійні навички та міжнародні контакти, включно з ІТ, освітою, послугами бізнес консалтингу чи управлінських структур.

- Додавальну роль відіграють міжнародні програми, мовні центри та культурні обміни, які сприяють підтримці активності спільноти та її участі на локальному ринку праці.

У сучасних умовах війни 2022 року частина німців, які проживали або працювали в Україні, стикалася з економічними викликами та змінами ринку праці: скорочення економічної активності у певних регіонах, зміна попиту на кваліфікації та зростання невизначеності в бізнес середовищі сприяли адаптації та розвитку нових стратегій [8].

Війна 2022 року стала критичним чинником, який змінив траєкторії міграції: якщо до 2022 року частина українців у Німеччині приїжджали переважно за економічними мотивами, то після 2022 року більшість прибули як біженці, шукаючи безпеку і захист. Це вплинуло і на їхні стратегії працевлаштування. Завдяки правовому статусу тимчасового захисту вони отримали можливість більш швидко виходити на ринок праці, що сприяло більшій інтеграції у суспільство [5].

Для українців у Німеччині локальний ринок праці став базою для економічної стабільності, незалежності та соціальної адаптації – це передумова, що

дозволяє їм будувати довгострокові плани та життєві перспективи. Вони працюють, вивчають мову, проходять курси підвищення кваліфікації, що значно підвищує їхню самооцінку та можливості інтеграції.

У випадку німців в Україні ринок праці не має такого масштабу впливу (через порівняно меншу чисельність та інші мотиваційні фактори), але все ж сприяє інтеграції і активній участі в економічному та культурному житті країни.

Міграційні стратегії українців у Німеччині та німців в Україні показують, що локальний ринок праці є критичним чинником інтеграції незалежно від контексту міграції. Для українців у Німеччині ринок праці став ключовим механізмом адаптації після війни, що дозволило численній групі швидко знайти економічну опору та соціальну стабільність. Німці в Україні, хоч і мають іншу міграційну динаміку, також використовують ринок праці для підтримки своєї активності та участі у суспільному житті.

Ці процеси підтверджують, що економічна інтеграція через зайнятість залишається фундаментальною умовою успішної адаптації мігрантів, незалежно від їхнього походження, причин міграції чи соціальних умов приймаючої країни.

1. Мацука В. Основні тенденції міграції українців за кордон через війну. Закордонне українство: від дослідження історії до прогнозу розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 26 квітня 2024 р.). К.: ТОВ «Геопринт», 2024. С.290-292. URL: <https://geo.knu.ua/wp-content/uploads/2024/05/zakordonne-ukrayinstvo.pdf> (дата звернення: 07.04.2026).
2. Верительник С. М., Мацука В. М., Єлетенко В. В., Набокова В. В. Внутрішня міграція та цифрова трансформація: нові виклики державного управління в Україні. Проблеми економіки. 2025. №4. С. 49–57. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2025-4-49-57> (дата звернення: 07.04.2026).
3. Скільки українців перебувають у Німеччині: статистика МВС. 2026. URL: https://nenka.info/skilky-ukrayincziv-perebuvayut-u-nimechchini-statystyka-mvs/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 07.04.2026).
4. Вчені підраховали, скільки українських біженців працевлаштовані в Німеччині — дослідження. 2025. URL: <https://nv.ua/ukr/world/countries/ukrajinci-v-nimechchini-seryoznezrostannya-rivnya-pracevlashtuvannya-bizhenciv-doslidzhennya-50558079.html> (дата звернення: 07.04.2026).
5. Українські шукачі притулку в Німеччині: Інтеграція на ринку праці продовжує прогресувати. 2025. URL: www.bib.bund.de/EN/Service/Press/2025/2025-02-24-Ukrainian-asylum-seekers-in-Germany-Integration-into-the-labour-market-continues-to-progress.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 07.04.2026).
6. Майже 300000 українців працюють у Німеччині. 2025. URL: www.arbeitsagentur.de/en/press/2025-07-nearly-300000-people-from-ukraine-are-working-in-germany?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 07.04.2026).
7. Німці в Україні. URL: https://deutsche.in.ua/ua/page/nemcy_v_ukraine?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 07.04.2026).

8. Matsuka V., Horbashevska M. Digitalization and management of migration flows. Розвиток ринку праці в умовах глобалізаційних зрушень: виклики для України: Збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 24 квітня 2025 року) / за заг. ред. С.П. Калініної. Київ: МДУ. С. 91-93

Гедін Максим

НОСТАЛЬГІЧНИЙ ТУРИЗМ УКРАЇНЦІВ В НІМЕЧЧИНІ

Як відомо, ностальгічний туризм приносить значну економічну користь місцевим громадам, які його просувають. Відновлення та збереження історичних пам'яток, а також пропозиція автентичних вражень, пов'язаних із минулим, приваблюють туристів, зацікавлених у зануренні в збагачуючий досвід. Також важливим аспектом є позитивний емоційний вплив, який він справляє на людей; завдяки відтворенню спогадів та особливих моментів ностальгічний туризм може викликати почуття емоційного зв'язку, благополуччя та вдячності. Цей зв'язок із минулим може мати терапевтичний ефект для багатьох людей, надаючи їм відчуття приналежності, ідентичності та культурної вкоріненості, що сприяє їхньому емоційному спокою [1, с.238-239].

Ностальгічний туризм суттєво сприяє розвитку критичного мислення завдяки своїй рефлексивній та особистісній природі. Повертаючись до минулих вражень та стикаючись зі спогадами, ностальгічні туристи занурюються не лише у власні емоції та спогади, а й в історичний та культурний контекст тих подій. Цей процес передбачає критичну оцінку того, як обставини та місця змінювалися з плином часу, сприяючи тим самим глибшому розумінню соціальних, економічних та культурних змін. Крім того, порівнюючи минуле з сьогоденням, ностальгічні мандрівники можуть ретельно вивчати та аналізувати історичні наративи та політику збереження культурної спадщини, розвиваючи підвищену критичну свідомість щодо важливості збереження як колективної, так і особистої пам'яті.

Останніми десятиліттями ностальгічний туризм зазнав значної еволюції, яка характеризується зростанням наукового інтересу та диверсифікацією дослідницьких підходів. Зокрема, передбачається, що останні дослідження розширили розуміння мотивації та досвіду ностальгічних мандрівників, врахувавши міждисциплінарні перспективи з психології, соціології та культурології. Крім того, висувається гіпотеза, що література виявить тенденцію до цінування автентичних та персоналізованих вражень, що відображає зростаючий попит ностальгічних туристів на емоційний зв'язок із місцями та подіями минулого. Ця гіпотеза передбачає, що ностальгічний туризм не лише сприяє збереженню куль-

турної спадщини, а й відіграє вирішальну роль у формуванні ідентичності та соціальної згуртованості в умовах глобалізації.

Фактично, цей вид туризму має на меті згадати та осмислити події, що залишили глибокий слід в історії людства, незалежно від того, позитивний він чи негативний [2, с.13-14]. Крім того, ностальгічний туризм охоплює широке коло тем: від вшанування трагедій, таких як Голокост або геноциди, до відзначення культурних та політичних досягнень, наприклад боротьби за громадянські права. Таким чином, він може включати відвідування музеїв, пам'ятників, місць боїв, історичних пам'яток та місць, що мають культурне значення.

Цей вид туризму звертається як до особистої, так і до колективної пам'яті, даючи відвідувачам змогу знову з'єднатися з важливими моментами своєї особистої чи сімейної історії. Хоча ностальгічний туризм також сприяє розумінню історії місця та збереженню його традицій, його головна відмінність полягає в емоційній мотивації мандрівника. Наприклад, відвідування будинків дитинства, старих шкіл або місць, що символізують важливі особисті події — такі як весілля чи сімейні свята — є характерними для ностальгічного туризму. На відміну від цього, культурний туризм зазвичай передбачає відвідування музеїв, історичних пам'яток, фестивалів та інших культурних заходів без обов'язкової попередньої емоційної прив'язаності до місця.

Для українців в Німеччині в плані розвитку ностальгічного туризму можна виділити ряд місць.

Насамперед, Берлінська стіна. Берлінська стіна (1961–1989) для українців є символом радянської окупації, розділеної Європи та злочинів комуністичного режиму. Вона уособлювала «залізну завісу», що відрізала Україну від європейського демократичного простору, розділяючи німецьку націю та народи загалом. Падіння стіни 9 листопада 1989 року стало провісником розпаду СРСР та здобуття незалежності України. Стіна була головним елементом протистояння СРСР та Заходу, в якому Україна була змушена брати участь як частина радянської системи. Сьогодні Берлінська стіна для українців — це історичний урок про недовговічність тиранії та важливість єдності з Європою[3].

Важливим містом також є Кельн. Історичні квартали, музеї світового рівня, затишні пивні та сучасні галереї — тут вистачить вражень на кілька подорожей. Тут, як правило відвідують Кельнський собор, Римсько-германський музей, Музей Людвіга, Старе місто (Altstadt) та Бельгійський квартал. В місті Ерфурт українці, як правило, відвідують Ерфуртський собор (Marienkirche): Величний готичний собор, відомий своїми чудовими вітражами та унікальною архітектурою. У соборі зберігається дзвін Глорія (Gloriosa), який є одним із найбільших у світі.

Кремербрюке (Krämerbrücke): Міст із житловими будинками, один із символів міста та унікальний історичний об'єкт. Міст Кремербрюке є найдовшим збереженим житловим мостом у Європі. На мосту розташовано 32 будинки, в яких зараз розташовуються магазини, кафе і музеї. З мосту відкривається гарний вид на річку Гера. А крім того, монастир Святого Августина (Augustinerkloster): Монастир, де жив і навчався Мартін Лютер, значуще місце для вивчення історії Реформації. У музеї можна побачити келію Лютера, бібліотеку та інші історичні експонати [4].

Загалом, Ностальгичний туризм українців у Німеччині дозволяє відчувати поєднання соціальної пам'яті та культурної ідентичності, занурюючись у минуле.

7. Kim, S.S.; Kim, S.S.; King, B. Nostalgia Film Tourism and Its Potential for Destination Development. *J. Travel Tour. Mark.* 2019. № 36. С. 236-252.
8. Gomez, E.; Mora, F.; Salgado, M.; Bohorquez, P. Armero: A Multimedia Tour through History and Memory. *Sosquua.* 2023. №5. С.1-12.
9. Чому для українців актуальна берлінська стіна (2014, 12 березня). www.volynnews.com/news/culture/chomu-dlia-ukrayintsiv-aktualna-berlinska-stina/
10. Нелюбін М. (2023, 18 вересня). Стародавні пам'ятки і Ерфурті. www.dw.com/uk/starodavni-pamatki-evrejskogo-zitta-v-erfurti/g-66844012

Сірук Вадим

РОЛЬ НІМЕЧЧИНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ІНКЛЮЗИВНОГО ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ УКРАЇНИ (2022–2026 рр.)

З початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року Німеччина посідає місце найбільшого після Сполучених Штатів Америки донора підтримки України. Загальний обсяг як військової, так і цивільної допомоги перевищив 94 млрд євро, з яких близько 39 млрд припадає на невійськовий – гуманітарний, фінансовий та соціальний – вимір [1]. Саме цей вимір визначає довгострокову стійкість українського суспільства і є предметом окремої уваги в рамках двосторонньої співпраці.

Центральним напрямом гуманітарної підтримки є забезпечення прав та інклюзії осіб з інвалідністю й інших вразливих груп. Повномасштабна війна непропорційно вдарила по руйнуванню інфраструктури, вимушеному переміщенню, дефіциту реабілітаційних послуг і психологічній травматизації, що перетворило людей з інвалідністю, літніх людей і мешканців прифронтових зон на осіб з найвищим рівнем потреб і найменшим доступом до допомоги. Подолання цієї асиметрії стало ключовим завданням низки спільних ініціатив.

Одним із найпомітніших прикладів є проєкт “Empower Ukraine”, реалізований за фінансування Федерального міністерства закордонних справ Німеччини (GFFO) у партнерстві з Christian Blind Mission (CBM). Фінансування проєкту було продовжено до кінця 2025 року з виділенням додаткових 2,1 млн євро з охопленням шести регіонів України, зокрема прифронтових територій. Ініціатива реалізується за трьома взаємопов'язаними напрямками: забезпечення доступу до інклюзивних послуг первинної медичної допомоги та реабілітації; розбудова інклюзивної системи психосоціальної підтримки на рівні громад; підвищення обізнаності суспільства щодо прав осіб з інвалідністю та нарощування спроможності місцевих партнерських організацій [2].

За результатами діяльності проєкту ресурси у сфері психічного здоров'я отримали 7 221 особа, у тому числі 1 103 медичні працівники пройшли навчання з питань інклюзивної психіатричної допомоги; 6 593 особи отримали транспортне забезпечення для доступу до медичних закладів; 1 528 засобів реабілітації, зокрема ходунки, крісла колісні, слухові апарати та протезно-ортопедичні вироби. Принципово важливо, що проєкт не обмежується разовими подіями, а формує сталу інфраструктуру місцевої інклюзії, здатну функціонувати в умовах тривалого конфлікту [2].

Водночас, Німецьке товариство міжнародного співробітництва реалізує комплекс програм, спрямованих на відновлення громад та реабілітацію на системному рівні. Проєкт охоплює 12 областей України, зокрема прифронтові регіони та деокуповані території, де через бойові дії значно пошкоджено інфраструктуру, відчувається дефіцит кадрів та зростає кількість вразливих груп населення: внутрішньо переміщених осіб, ветеранів, дітей та людей з фізичними чи психологічними травмами.

Завдяки роботі проєкту у Львові було створено найбільший в Україні центр протезування та ортезування “Unbroken”. Він дозволяє виготовляти до 1 200 реабілітаційних засобів на рік і одночасно навчати 60 фахівців за міжнародними стандартами. Понад 2 400 осіб отримали допомогу в подоланні травм, а 6 000 школярів користуються новими зонами відпочинку та навчання, де передбачено психологічну підтримку. Проєкт також активно інвестує у людський капітал, проводячи комплексні тренінги для медичного та адміністративного персоналу щодо роботи з травмованими особами та новим обладнанням, а також підтримує співпрацю з неурядовими організаціями для зміцнення громадянського суспільства.

Окреслений комплекс ініціатив відображає глибше ціннісне зближення між Україною та Німеччиною. Обидві держави є сторонами Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю і взяли на себе зобов'язання щодо реалізації Цілей

сталого розвитку, центральним принципом яких є «нікого не лишати позаду». Для сторін-партнерів це означає, що відновлення без інклюзії не може вважатися повноцінним відновленням. Відтак інклюзивний розвиток розглядається не як окремий тематичний кластер, а як наскрізний принцип усіх програм підтримки поряд із безпекою та відбудовою інфраструктури [4].

Стратегічну рису українсько-німецького партнерства у гуманітарній сфері становить також акцент на локалізації: нарощування спроможності українських організацій громадянського суспільства та органів місцевого самоврядування пріоритизується над заміщенням їх міжнародними структурами. Такий підхід забезпечує сталість результатів після завершення гострої фази гуманітарної кризи і відповідає принципам глобального зобов'язання реформувати гуманітарну систему в напрямі більшої ефективності й підзвітності [5].

Таким чином, підтримка Німеччиною інклюзивного розвитку в Україні є не сукупністю ізольованих проєктів, а цілісною стратегічною лінією, що поєднує термінове гуманітарне реагування, системну розбудову послуг реабілітації та інклюзії, зміцнення місцевого потенціалу і довгострокову структурну трансформацію. Гуманітарні паралелі між двома країнами – це насамперед паралелі спільних цінностей, що у воєнний час набувають виміру конкретних дій і результатів.

1. How Germany is supporting Ukraine URL: www.bundesregierung.de/breg-en/federal-government/germany-aid-for-ukraine-2192480
2. German government announces increased investment in disability rights in Ukraine URL: www.cbm.org/news/news-articles/2024/Germany-funds-disability-rights-in-Ukraine.html
3. Supporting social cohesion, resilience and stability in Ukraine URL: www.giz.de/en/projects/special-assistance-programme
4. Convention on the Rights of Persons with Disabilities : resolution / adopted by the General Assembly, 24 January 2007, A/RES/61/106 // UN General Assembly. – 2007.
5. The Grand Bargain (Official website) URL: <https://interagencystandingcommittee.org/grand-bargain>

«Німецький» потенціал гуманітарного проєкту «Місця пам'яті на мапі України»

Бучко Жанна, Шпарага Тетяна, Винниченко Ігор

БУКОВИНСЬКИЙ НІМЕЦЬ, ЯКИЙ МІГ СТАТИ ОЧІЛЬНИКОМ ЗУНР

Майбутній генерал-чотар УГА Антін Кравс прийшов у цей світ 23 листопада 1871 р. у містечку Берегомет-над-Сіретом (тепер селище Берегомет Вишнівського району Чернівецької обл.). Його батько – німецький колоніст, управитель дібров, мати – буковинська українка. Після смерті батька хлопцем заопікувався стрий, військовик за фахом, котрий забрав його до Відня і залишив у своїй родині. Після закінчення віденських кадетської та офіцерської шкіл Антін служив у полках, дислокованих у Східній Галичині. В їхньому особовому складі переважали українці, які поважали свого командира за чуйність, вимогливість та об'єктивність.

Після проголошення ЗУНР А.Кравс перейшов на службу до щойно створеної Української Галицької Армії. 5 грудня 1918-го очолювана ним військова група 8-ї Самбірської бригади 3-го корпусу УГА в боях з поляками здобула містечко Хирів, 8 грудня – Нижанковичі. Буковинець був не «паркетним», а польовим командиром, звиклим до окопного життя. «До нас добрався противник від Перемишля, – писав цивільний староста Самбора Андрій Чайковський у споминах, – на тім відтинку з'явився підполковник Кравс... В Самборі ніхто його не бачив, бо він ... сидів на фронті. Спав на лаві де-небудь в чекальні ІІІ-го класу на станції. Збирав військо, організував його частини, сидів із стрільцями в окопах, показував як і де їх копати... Стрільці від старшини до рядового дуже його любили і поважали, прозвали його кучерявим. Що той відтинок так довго держався, то в цьому заслуга підполковника Кравса...».

Водночас був вимогливим до офіцерів своїх частин, про що свідчать тексти наказів щодо їхньої поведінки і ставлення до стрільців. «Можна часто зауважити, що старшина в часі, котрі призначені на вишкіл мужви, наразі поплудні сидять по гостинах та кав'ярнях! – зазначено в наказі Кравса від 17 квітня 1919-го. – Це дуже зле впливає і деморалізує мужву. Старшина, котрий в часі муштри і занять буде ходити по місту, чи то сидіти в кав'ярні або гостині буде сей час притягнений до відповідальності».

Весною 1919 р., безпосередньо перед уведенням Диктатури ЗУНР, військовики Галицької армії пропонували призначити Диктатором саме Кравса як успішного генерала, оскільки Петрушевич не мав військової освіти.

А.Кравс
(світлина з мережі)

Дуже цінував Кравса командувач УГА М.Омелянчик-Павленко. «Треба завважити, що на нашому крайньому лівому крилі, де події (йшлося про грудень 1918 – січень 1919 років) мали надзвичайно відповідальний характер був генерал Кравс, – зазначив він у «Спогадах українського командарма», – цей надзвичайно солідний і випробуваний старшина був у повному розумінні провідником, що користувався як довір'ям Начальної Команди нового і старого складу, так теж старшин і стрільців. Хоч роду німець ... він рахував себе все і всюди українцем. У корпусі був він основною фігурою. Йому одному Начальна Команда дозволила розвинути свою бригаду в дивізію».

30 серпня 1919 р. об'єднана група військ Армії УНР та УГА під орудою А.Кравса визволила Київ від більшовиків. Після об'єднання УГА з Червоною армією в лютому 1920-го він – командир стрілецької бригади 5-ї Херсонської дивізії.

Від вересня 1920-го військові частини галичан під його командуванням були інтерновані в чехословацькому м.Ліберці (переходом на терени Чехословаччини буковинець врятував життя не одній сотні українських старшин та стрільців, оскільки УГА (перейменованої більшовиками в ЧУГА) вже не існувало. Ті ж, що перейшли на бік поляків у кінці квітня 1920 р., були поляками ж інтерновані в табори. А ті (1-ша бригада ЧУГА), які не встигли перейти і залишилися в Червоній армії, більшовиками були заарештовані й вивезені в табори углиб росії, де майже всіх їх знищили. Після звільнення з табору у 1923-му А.Кравс замешкав у родичів у Відні. Жив самотньо, надзвичайно скромно, писав спогади (видані 1937-го у Львові під назвою «За українську справу»), підтримував стосунки з вояками УГА.

Був членом УВО, делегатом скликаної з ініціативи Є.Коновальця конференції українських військових старшин (Прага, 1929), на якій першочерговим завданням визначили боротьбу з польським окупаційним режимом на західно-українських землях. Від 1941 р. він – член Української Генеральної Ради Комбатантів.

У засвіти німець з походження, український патріот за духом відійшов 13 листопада 1945 р. у лікарні Wiener Allgemeine Krankenhaus. Однією з причин смерти став моральний тиск та нехтування його хворого стану з боку СМЕРШу (підрозділ контррозвідки Народного комісаріату оборони ссср). У помешканні Кравса проводилися обшуки, а самого армієця мали намір вислати до ГУЛАГУ у Сибір (як і багатьох інших українців) за антирадянську діяльність у 1919-1920-х рр.

Останній спочинок буковинець віднайшов у родинному гробівці на цвинтарі Кальксбург побіч Відня. [1]

Скромною даниною пам'яті військовому та державному діячеві в незалежній Україні стали вулиці його імені у Львові та Чернівцях. А коли ж на малій материзні генерала-чотаря з'являться вдячні краєни? Бо і тепер складовими топоніміки Берегомета є вулиці Боженка, Гагаріна, Горького, Карбишева, Комсомольська, Котовського, Піонерська, Радянська, Робітнича, Колгоспна, Терешкової, Титова, Травнева, Фізкультурна, Хвойна, Хутірська, Чапаєва, Щорса, провулки Гагаріна (два), Заводський, Колгоспний, Щорса. [2]

1. Науменко К.Є. Кравс Антін // Енциклопедія історії України. – Т. 5. – С. 268; Науменко К.Є. Кравс Антін // Енциклопедія Сучасної України. – Т. 15. – С. 119-120; Так творилося українське військо: 10 спогадів учасників Визвольної війни 1917 – 1920-х років. – К. - Вінниця, 2008. – С. 151-152; Винниченко І., Винниченко Р. Німці... – С. 41; Винниченко І. Славні справами своїми // Hoffnung. – 2010. – № 9. – С. 8; Українські дипломатичні представництва в Німеччині (1918-1922): Документи і матеріали. – К.: Смолоскип, 2012. – С. 329; Винниченко І. Німці в українсь-кому державотворенні: постаті // Німецькое національное меньшинство в Украине: история и современность. – Одесса: Астропринт, 2015. – С. 23; <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/lystopad/23/1871-narodyvsya-antin-kravs-general-chetar-ukrayinskoyi-galyckoyi-armiyi> (2.02.2026)
2. Вулиці Берегомет. URL: <https://postindex.pp.ua/.../vyzhnytskyi/berehomet.html> (дата звернення: 10.04.2026)

Мельничук Олег, Тучинський Віталій

УКРАЇНА В ДОСЛІДЖЕННЯХ ЙОГАНА-ГЕОРГА КОЛЯ

В умовах сучасної московсько-української війни зростає інтерес до вивчення історичних джерел іноземного походження. Серед них особливе місце займають описові твори німецьких авторів, з якими можна ознайомитися із дуже цікавої, особливо актуальної сьогодні і на жаль маловідомої праці Володимира Січинського. Видання вперше побачило світ у 1942 р. в Празі, а в Україні книгу було видано невеликим накладом лише 1993 року [1]. У ній автор характеризує зміст та джерельне значення для вивчення минулого України значної кількості творів іноземних авторів – від Геродота до Проспера Меріме – француза, що досліджував в середині ХІХ ст. феномен Українського козацтва.

Серед значної кількості німецьких авторів, що писали про Україну особливе місце займає Йоган-Георг Коль – мандрівник, історик, письменник, географ та краєзнавець, основоположник антропогеографії. Й.Коль (1808-1878 рр.) народився у Бремені, вивчав право в університетах Геттінгена, Гейдельберга та Бремена. Тяга до мандрів привела його до Естонії де він працював домашнім учителем. Звідти мандрівник вирушив до України, яку проїхав у 1837-1838 роках від Харкова до Одеси та від Одеси до Перемишля. Пізніше він відвідав багато країн Європи та Північної Америки, зібрані під час подорожей матеріали було покладено в основу його книг про минуле та сьогодення різних країн та народів. Із 1858 р. і до кінця життя Й.Коль працював бібліотекарем у рідному Бремені [2, с.356-357]. Результатом його мандрівки до України, яка справила на нього особливе враження стало написання ґрунтовної тритомної праці «Подорожі до внутрішньої росії та до Польщі», яку було видано німецькою мовою у Бремені 1841 р. Наш інтерес привернув другий том праці, що має назву «Україна. Малоросія» [3]. Варто зазначити про те, що українською мовою праця не видавалася, на сьогодні маємо лише переклади окремих частин цікавого дослідження Й. Коля, зроблені відомими чернівецькими істориками Петром Брицьким та Петром Бочаном [3].

У книзі Й.Коль подає дуже багато відомостей про минуле України, економіку, етнографію, політичне становище українського суспільства у колишній гетьманській Україні. Автор з великою симпатією говорить про українську старшину, козаків та селян наголошуючи при цьому на великій різниці між українцями та московитами у рівні розвитку культури.

Й.Коль цікаво характеризує ставлення українців до московитів, яких він називає московинами. «Огида українців до московинів, їхніх гнобителів, є така велика, що її можна назвати ненавистю. Ця ненависть радше збільшується, а не зменшується. З другого боку, українці після того, як скинули польське панування, ставляться до поляків не зле. Найгірше, що скажуть про поляка - це «дурний поляк, але про московина завжди «проклятий москаль». Українці мають прислів'я: «Він людина собі нічого, але москаль. З Москалями дружи, але камінь за пазухою держи». Українці є надзвичайно кепські російські патріоти. Любов і обожнювання царя, такі властиві московинам, є цілком чужі і незрозумілі українцям. Українці коряться цареві, бо примушені силою, але його владу вони мають за чужу. Якщо ви не хочете образити українця, то не згадуйте йому про завоювання України Московщиною, бо українець є свідомий того, що Україна підписала вільний договір з Московщиною і що Московщина їх обдурила» [4, с.76-77].

Як основоположник антропогеографії Й.Коль в окремому розділі своєї роботи, що має назву «Великороси і малороси» робить порівняльну характеристику московитів та українців, зазначає території їх поселення, відмінності мови, поезії, музики та способу життя. Автор ділиться цікавими роздумами про історію України, які залишаються актуальними і сьогодні. Оцінюючи її як іноземець Й.Коль, зокрема, пише: «Ми європейці майже нічого не знаємо про неї. Російські історики Карамзін та Полевой викладають історію України як історію звичайної російської провінції» [4, с.81]. Варто також відзначити і те, що Й. Коль був добре обізнаний з «Історією Малої Росії» Д.Бантиша-Каменського та деякими іншими працями українських істориків того часу. У своїй праці німецький мандрівник та історик виклав свої міркування про Полтавську битву 1709 р. та її значення для майбутнього України, росії та Європи. Він стверджує, що перемога московщини у цій битві остаточно підпорядкувала Україну російській владі. Й.Коль порівнює наслідки цієї битви для українців з наслідками битви біля Білої гори 1620 р. для чехів. Потерпівши поразку у цій битві чехи змушені були увійти до складу Австрійської імперії [6, с.89-90].

Німецький мандрівник залишив особливо цінні записи про етнографію українського народу першої половини ХІХ століття. Він описав українські звичаї та побут містечок та сіл, які відвідував під час подорожі. Особливо цікаво та детально він описує внутрішню обстановку української селянської хати, а також господарську діяльність українських селян.

Відвідавши Харків Й.Коль провів детальний опис найбільшого міста Слобідської України, зокрема університету, адміністративних будівель, монастирів та церков. У його описах Харкова значне місце займає висвітлення стану освіти міста. Він зокрема зазначає про те, що крім державних університету і гімназії тут є багато приватних навчальних закладів, особливе місце серед них посідала духовна семінарія де викладалося багато світських предметів, зокрема історія, географія та латинська мова. Але найбільше уваги Й. Коль приділив опису великого зимового ярмарку, який кожного року відбувався у Харкові, автор описує його на 85 сторінках своєї праці.

Й.Коль залишив цінні описи й інших українських міст, які він відвідав під час своєї подорожі зокрема, в його праці йдеться про Одесу, Миколаїв, Кременчук, Севастополь, Сімферополь, Бахчисарай та ін. [5, с.51-52].

Ще у ті часи німецький мандрівник та історик помітив суттєві відмінності у діяльності православної церкви в Україні та московщині, де вона тісно поєдналася із владою. Він зокрема зазначає: «Східне християнство у росії керується імператором, ця віра силою нав'язується іншим, а тому є досить небезпечною» [4, с.82].

Підсумовуючи свою працю Й.Коль приходиться до цікавого висновку: «Нема найменшого сумніву, що одного дня величезна Московська імперія розвалиться, а Україна стане знову вільною і незалежною державою. Цей час наближається повільно, але неминуче. Українці є нацією зі своєю багатою, мелодійною мовою, зі своєю власною і дуже старою християнською культурою і з славними героїчними традиціями. Нині Україна поділена поміж сусідами, але матеріал для будови української держави є готовий. Якщо не сьогодні, то завтра з'явиться будівничий, який збудує велику і незалежну Українську Державу» [4, с.89].

Викладений у публікації матеріал дає підстави зробити короткі висновки та узагальнення. Серед джерел іноземного походження, що свідчать про минуле України праця німецького мандрівника та історика Й.Коля займає особливе місце, вона містить значний фактичний матеріал, а також цікаві судження про становище Українських земель у складі московської імперії.

1. Володимир Січинський. Чужинці про Україну. К., 1993. 325 с.
2. І.Кулинич. Коль Йоган-Георг Коль // Енциклопедія історії України у 10 т. К., 2007. Т. 4. 682 с.
3. Kohl J.G. Die Ukraine. Klainrussland. Bremen.1841. 330 s.
4. П.Брицький, П.Бочан. Німці, французи і англійці про Україну та український народ у XVII-XIX століттях. Чернівці, 2011. 306 с.
5. Брицький П. Німецькі послы та мандрівники про Україну // Пам'ять століть. 1997. №1. С.46-54.
6. Наливайко Д. Очима Заходу: рецепція України в Західній Європі IX – першій половині XIX століття. К.,1998. 129 с.

Посохов Іван

ТУРИСТИЧНИЙ ДОСВІД НІМЕЧЧИНИ ЯК ГУМАНІТАРНИЙ ОРІЄНТИР ДЛЯ ПОВОЄННОЇ УКРАЇНИ

Туристична галузь є одним із ключових драйверів економічного зростання у світі, і Німеччина є яскравим прикладом успішної побудови конкурентоспроможного туристичного сектору. Для України, економіка якої зазнала значних втрат внаслідок повномасштабної війни, вивчення німецького досвіду є надзвичайно актуальним.

Туризм у Німеччині демонструє стійке зростання, подолавши наслідки пандемії COVID-19 та адаптувавшись до нових глобальних викликів. За даними Світової ради з подорожей та туризму (WTTC), у 2025 році галузь встановила нові рекорди: внесок сектору до ВВП країни сягнув 499 млрд євро, а кількість робочих місць, підтримуваних туризмом, зросла до 6,5 мільйонів (14% національної зайнятості) [1]. Загальні витрати німців на подорожі у 2025 році досягли

рекордних 88 млрд євро, що на 5% більше, ніж у попередньому році, та на 20 млрд євро більше за показники до пандемії [2]. Незважаючи на зростання загального обсягу ночівель до 497,5 млн у 2025 році (приріст лише 0,3%), спостерігається різноспрямована динаміка: внутрішній туризм зріс на 0,7% (до 413,7 млн ночівель), тоді як міжнародний скоротився на 1,8% (до 83,8 млн ночівель) [3]. Це пояснюється відсутністю туристичних мега-подій, а також економічною невизначеністю та геополітичною напругою.

Серед ключових трендів розвитку туризму в Німеччині особливо помітним є сталий та екологічний туризм. Уряд Німеччини активно впроваджує ініціативи, спрямовані на досягнення кліматичної нейтральності до 2045 року. Зокрема, Програма зеленої туристичної трансформації стимулює попит на екологічно відповідальні подорожі, включно з використанням велосипедів, громадського транспорту та проживанням у сертифікованих «зелених» помешканнях; спостерігається зсув уподобань у бік альтернативних видів розміщення.

Не менш важливою тенденцією є цифровізація та впровадження штучного інтелекту. Цифрова трансформація визначена як один із пріоритетів національної туристичної стратегії [4]. Хоча очікування щодо ШІ є високими, його практичне застосування в управлінні дестинаціями поки що залишається обмеженим. Водночас помітний прогрес у сфері відкритих даних (Open Data) та в розробці рішень на основі ШІ для планування ділових заходів [5].

Поряд із цим суттєво змінюється і поведінка споживачів. Після пандемії туристична активність німців нормалізувалася: 58% населення здійснили відпустку у 2024 році. Набуває поширення раннє бронювання, а також зростає популярність пакетних турів. Одночасно туристи стають чутливішими до цін: 24% респондентів зазначили, що мають менше коштів на відпустку, ніж у попередньому році [6].

Війна завдала колосальних збитків українському туризму. За оцінками RDNA5, станом на кінець 2025 року прямі втрати в культурному секторі сягнули \$4,2 млрд, а загальні втрати сфери культури та туризму, включно з недоотриманими доходами, оцінюються у \$31,9 млрд [7]. Водночас, попри такі масштаби руйнувань, галузь демонструє ознаки стійкості: у 2025 році податкові надходження від туризму зросли на 31,5% [8]. Це значною мірою пояснюється структурними зрушеннями, спричиненими війною, зокрема посиленням ролі внутрішнього туризму та переорієнтацією попиту на безпечні регіони і природні локації. Більше того, довгострокові прогнози залишаються обережно оптимістичними: за оцінками WTTC, до 2035 року внесок туризму в економіку України може зрости до \$16 млрд.

У цьому контексті особливого значення набуває вивчення зарубіжного досвіду, зокрема Німеччини, який може бути корисним для відновлення та трансформації українського туризму. Передусім йдеться про інституційну спроможність і державну підтримку. Створення Національної туристичної стратегії Німеччини визначає довгострокові цілі розвитку галузі та механізми їх досягнення [4]. Такий підхід може бути адаптований в Україні з урахуванням умов воєнного стану та майбутньої повоєнної відбудови.

Не менш важливим є напрям сталого та екологічного туризму. Німецькі програми, зокрема Green Travel Transformation Program, демонструють ефективно інтеграцію екологічних цілей у туристичну політику. Для України, яка має значний природний рекреаційний потенціал, орієнтація на екотуризм може стати одним із ключових драйверів відновлення галузі.

Поряд із цим значну роль відіграє цифровізація та впровадження інновацій. Німецький досвід використання рішень на основі відкритих даних та штучного інтелекту, демонструє можливості підвищення ефективності управління туристичними DESTINATIONAMI [5]. В українських умовах ці підходи можуть бути застосовані для створення систем моніторингу безпеки, оперативного інформування туристів і більш ефективного управління туристичними потоками.

Нарешті, важливим є врахування змін у поведінці споживачів та відповідна трансформація маркетингових підходів. Німецький досвід адаптації до нових моделей споживання, таких як раннє бронювання чи зростання популярності пакетних турів, може бути використаний для формування нових туристичних продуктів в Україні. Зокрема, це стосується розвитку програм психоемоційної реабілітації та меморіального туризму, які відповідають сучасним суспільним запитам [8].

Таким чином, туристична галузь Німеччини демонструє високу стійкість та адаптивність до глобальних викликів, що виражається у рекордних економічних показниках та орієнтації на сталий розвиток і цифровізацію. Для України, яка стикається з безпрецедентними руйнуваннями туристичної інфраструктури внаслідок війни, німецький досвід є цінним джерелом практичних рішень. Ключовими напрямками імплементації цього досвіду є: розробка та впровадження національної туристичної стратегії, орієнтованої на сталий розвиток; створення сприятливих умов для розвитку екологічного туризму; активна цифровізація туристичної сфери, зокрема впровадження систем управління DESTINATIONAMI на основі відкритих даних та ШІ; а також формування нових туристичних продуктів, адаптованих до зміненої поведінки споживачів. Успішне застосування цих підходів сприятиме подальшому сталому розвитку туристичної галузі України в післявоєнний період.

1. Germany's travel and tourism sector to break all-time records in 2025 // World Travel & Tourism Council (WTTC). URL: <https://wttc.org/news/germanys-travel-and-tourism-sector-to-break-all-time-records-in-2025> (дата звернення: 13.04.2026)
2. Reiswirtschaft blickt optimistisch auf das Touristikjahr 2026 // Deutscher Reiseverband (DRV). URL: www.driv.de/en/anzeigen/txnews/reiswirtschaft-blickt-optimistisch-auf-das-touristikjahr-2026.html (дата звернення: 13.04.2026)
3. Deutschland erwartet 2026 mehr Touristen // Travelnews. URL: www.travelnews.ch/destinationen/31310-deutschland-erwartet-2026-mehr-touristen.html (дата звернення: 13.04.2026)
4. Gemeinsam für eine wettbewerbsfähige Tourismuswirtschaft: Die Nationale Tourismusstrategie der Bundesregierung // BMW. URL: www.bundeswirtschaftsministerium.de/Redaktion/DE/Schlaglichter-der-Wirtschaftspolitik/2026/02/03-nationale-tourismusstrategie.html (дата звернення: 13.04.2026)
5. Open Data meets Destinaitor // German Convention Bureau (GCB). URL: www.gcb.de/en/media/newsroom/open-data-meets-destinaitor/ (дата звернення: 13.04.2026)
6. Travel behavior: return to normality // Handwerksblatt. – 2025. URL: <https://en.handwerksblatt.de/panorama/travel-behavior-return-to-normality> (дата звернення: 13.04.2026)
7. Ukrainian Cultural Heritage Fund requires starting budget of EUR 10 mln to operate // Interfax-Україна. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/1140197-amp.html> (дата звернення: 13.04.2026)
8. National stand of Ukraine at ITB Berlin 2026 // State Agency for Tourism Development of Ukraine. URL: www.tourism.gov.ua/en/eng-blogs/national-stand-of-ukraine-at-itb-berlin-2026 (дата звернення: 13.04.2026)

Парфіненко Анатолій, Винниченко Ігор, Содікова Каміла

ХАРКІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ: НІМЕЦЬКА СКЛАДОВА ПРОФЕСОРСЬКО-ВИКЛАДАЦЬОГО СКЛАДУ

Позаминуле та початок ХХ століть – час, коли значний відсоток професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів на території теперішньої України становили іноземці. Й чи не найчисельнішою була німецька складова. Стосується це й першого (за часом заснування) на підросійській Україні університету.

Фізіолог, фармаколог, педагог, державний та громадській діяч (член 3-ї Державної Думи) Василь **Анреп** (1852-1927) від 1882 року – приват-доцент, у 1884-1887 роках – професор катедри клінічної хірургії (згодом – судової медицини) університету. Уповдовж 1899-1901 років виконував посаду попечителя Харківської учбової округи. Автор понад 50 наукових праць. [1]

Хірург, основоположник советської дитячої нейрохірургії Андрій **Арендт** (1890-1965) уповдовж 1909-1915 років навчався на медичному факультеті Харківського університету, в якому від 1915 р. працював в ординатурі факультетської хірургічної клініки. [2]

Лікар, перекладник, громадський діяч Генріх Людвіг Йоганн (Адріан Іва-

нович) **Блументаль** (1804-1881) від 1827 р. – ординарний професор кафедри акушерства університету. 1829 року науковець організував в університетській клініці палату на 4 ліжка. У 1832 р. – секретар, від 1834 р. – декан медичного факультету. Водночас (у 1834 р.) завідувач університетської терапевтичної клініки внутрішніх хвороб.

Педагог читав курс акушерства та дитячих хвороб. У 1827-1837 роках був Головою євангелічно-лютеранської церковної ради в Харкові. Науковець – автор двох збірок власних віршів (1837, 1876). [3]

Лікар, педагог, автор наукових праць Герман **Брандейс** (?-?) почав працювати в університеті 1828 р. Від 1839 р. виконував посаду професора кафедри терапії. [4]

Уродженець Риги Йоганнес (Іван Карлович) **Вагнер** (1833-1892) від 1864 р. – доцент, професор (1858 р. – екстраординарний, 1871 р. – ординарний, 1888 р. – заслужений) кафедри анатомії, завідував якою упродовж 1869-1888 років. Автор наукових праць. [5]

Академік АН УССР (1951), заслужений діяч науки УССР (1955) Антон Карлович **Вальтер** (1905-1965) відомий й тим, що 10 жовтня 1932 р. йому, укупі з трьома харківськими науковцями, другим у світі вдалося здійснити розщеплення ядра літію прискореними протонами. У 1935-1936 роках вчений очолював експериментальні та розрахунково-конструкторські роботи з розробки різних типів електростатичних генераторів, зі створення першого вітчизняного електростатичного прискорювача електронів до 2,5 МеВ (мегаелектронвольт). Упродовж 1937-1965 років працював у Харківському університеті, де з його ініціативи засновано кафедру фізики атомного ядра (1937) та кафедру експериментальної фізики (її він очолював у 1949-1965 рр.).

А.К.Вальтер
(світлина з мережі)

В університеті А.Вальтер створив школу фізиків-ядерників. У перші місяці советсько-німецької війни 1941-1945 років працював над проблемою використання внутрішньоядерної енергії в оборонних цілях, очолював районну патрульну службу, проводив заняття для народних ополченців, здійснював евакуацію устаткування Фізико-технічного інституту.

На початку 1944 р. вчений брав участь у відновленні роботи найбільших в Європі (єдиних у ССРСР) електростатичних високовольтних генераторів у Харкові.

Він – автор понад 240 наукових праць. Вільно володів англійською, німецькою, французькою, латинською мовами. Як депутат 4-х виборчих термінів Харківської міської Ради (1950-ті рр.) працював у комісії з питань освіти. На громадських засадах працював у Харківській обласній раді спортивного добровільного товариства “Наука” інструктором з плавання, лиж, гімнастики.

Одну з вулиць міського району П’ятихатки названо ім’ям Вальтера, учбовій лабораторії катедри експериментальної ядерної фізики Харківського університету присвоєно його ім’я; встановлено погруддя. Щорічно взимку в П’ятихатках проходять міські змагання лижників в пам’ять науковця та громадського діяча. [6]

Уродженець Фрейбурга Людвіг **Ванноті** (1771-1819) працював в університеті упродовж 1805-1819 років. Ординарний професор, завідувач катедри фармакології, рецептури та історії медицини, він є засновником катедри анатомії цього ж університету, анатомічного театру та анатомічного музею. У 1806-1813 рр. був секретарем медичного факультету університету. [7]

Доктор медицини, дійсний статський радник (1858) Фрідріх Вільгельм (Федір Іванович) **Ган** (1799-1880) у 1834-1859 роках виконував посади ординарного професора катедри акушерства, жіночих та дитячих хвороб університету. У 1837 та 1838 роках він – завідувач катедри терапевтичної клініки, упродовж 1837-1858 рр. – декан медичного факультету. [8]

Костянтин **Гаттенбергер** (1843-1893) у 1862-1866 роках навчався в університеті. Від листопада 1868 р. він – приват-доцент, від грудня 1870 р. доцент, від травня 1872 р. – екстраординарний професор (з квітня наступного – ординарний) університету. [9]

Професор Йоганн Сігізмунд Готфрід **Гут** (1763-?) упродовж серпня 1808 – травня 1811 рр. виконував посаду завідувача катедри прикладної математики університету. Він – перший директор заснованого 1808 року в університеті кабінету астрономії; ініціатор створення університетської обсерваторії. Вчений – автор проекту проведення астрономічних, геодезичних та метеорологічних спостережень. [10]

Першим професором фармації Харківського університету, в якому працював у 1804-1814 роках (ад’юнкт з 1804 р., екстраординарний професор – від 1805 р., ординарний – з 1811 р., завідувач катедри хемії), був уродженець пруського Шаубургу Йоганн Еммануель Фердинанд (Федір Іванович) **Ґізе** (1781-1821). Член-кореспондент Петербурзької АН (1809), він відомий тим, що визначив фізико-хемічний склад мінеральних вод України. Вчений – автор близько 50 наукових праць, у тому п’ятитомової “Всеобщей химии для учащих и учащихся” (Харків, 1813-1817), яку дослідники вважають першим підручником

з хемії, виданим в Україні.

Й.Гізе – засновник наукової школи фармацевтів Харкова, першовідкривач алкалоїду хініну (1813). [11]

Уродженець Курляндії, випускник медичного факультету Дерптського (тепер Тартуський) університету Вільгельм Сігізмунд (Вільгельм Федорович) **Ґрубе** (1827-1898) від 1859 р. виконував посади професора катедри хірургії та директора хірургічної клініки університету. Науковець – ініціатор створення і довголітній (уподовж 23 років) керівник Харківського медичного товариства. В.Ґрубе – заслужений професор Харківського університету, в якому працював уподовж 40 років. Як досвідчений практик і чудовий хірург користувався великою популярністю не лише в Росії, а й за кордоном. [12]

А.Л.Деллен
(світлина з мережі)

Ад'юнкт (1838), екстраординарний (1840), ординарний (1864) професор по катедрі римської та грецької словесности в Університеті св.Володимира (тепер Київський національний університет імені Тараса Шевченка) Александер Людвіг (Олександр Карлович) **Деллен** (1814-1882) від грудня 1867 р. виконував посаду професора катедри римської словесности Харківського університету. Був член Ради при попечителеві Харківської учбової округи (від 1868 р.).

Він – автор нарису “О харьковской протестантской общине” (1880), написаного з нагоди 50-ліття тамтешньої церкви. [13]

Академік Петербурзької АН (1842), доктор теології та філософії (1825) Йоганн Альбрехт Бернгард (Борис Андрійович) фон **Дорн** (1805-1881) 1826 року отримав пропозицію очолили катедру східних мов Харківського університету. Уподовж 1829-1835 років викладав у ньому східні мови, у тому вперше в Російській імперії – ефіопську мову. [14]

Професор катедри патології і терапії університету, в якому викладав у 1807-1819 роках (у 1813-1815 рр. – декан медичного факультету) Вільгельм **Дрейсіг** (1770–?) – автор праць “Руководство к патологии хронических болезней”, “Руководство к врачебной диагностике и клинике”. До 1814 р. мав у Харкові приватну практику. [15]

Естетик, філолог-латиніст, історик літератури, етнограф, статський радник Йоганн Християн (Іван Якович) **Кронеберг** (1788-1838) у Харківському університеті – від 1819 р.: ад'юнкт (1819), ординарний професор катедри лати-

нської словесности і старожитностей (1821), декан словесного відділення (1821, 1822-1826, 1831-1832), ректор (у 1826-1829 та 1833-1836 рр.), секретар Ради, Голова Товариства наук при університеті (1826-1828). Заснував студентську бібліотеку, піклувався про колекції та музейні фонди університету (було наведено лад в Мюнц-кабінеті, складено описи монет, систематизовано колекції старожитностей).

Читав лекції з філософії, естетики, німецької мови, викладав курси античних пам'яток. Автор багатьох праць, у тому “Латинско-российского лексикона” (Харків, 1819-1820, т. 1-2; уповдовж XIX ст. перевидавався 8 разів) та посібника “Латинская грамматика” (Харків, 1820). Опублікував кілька збірок своїх авторських матеріалів та перекладів. 1834 року представив проєкт створення при Харківському університеті педагогічного інституту. Активний член (згодом Голова) Філотехнічного товариства. З ініціативи науковця було вжито заходів до впорядкування прийому студентів та проведено необхідні реформи інституту казеннокоштных студентів. [16]

Йозеф (Йосиф) **Ланг** (1774-1820) 11 квітня 1803 р. був призначений в Харківський університет ад'юнктом філософських і математичних наук. Від 13 грудня 1810 р. він – екстраординарний, з 29 лютого 1812 р. – ординарний професор по кафедрі дипломатики і політичних наук. Також викладав політичну економію і природне право, державне право і право народів. Від 1813 р. – секретар університетської Ради та член училищного комітету. Викладав психологію у підготовчому класі університету; брав участь в організації Інституту цивільних чиновників при університеті. З 1813 р. секретар Відділення словесних наук при Харківському науковому товаристві. [17]

Саксонський підданець (згодом прийняв підданство Росії) Людвіг-Карл Адольфович **Маровський** (1831–?) уповдовж 1866-1868 років очолював катедру терапевтичної факультетської клініки при університеті. [18]

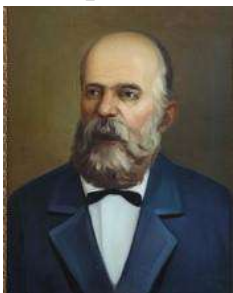
Уродженець Харкова Василь Карлович **Надлер** (1840-1894) 1862 року закінчив зі ступенем кандидата історико-філологічний факультет університету і був залишений в ньому для підготовки до професорського звання. Приват-доцент (1864), професор (1868 р. – в.о. екстраординарного, 1869 – ординарний, 1889 – заслужений) Харківського університету.

У 1869-1875 роках – секретар, уповдовж 1875-1891 рр. – декан історико-філологічного факультету, неодноразово виконував обов'язки ректора, читав курс всесвітньої історії. [19]

Першим викладачем (завідувачем) кафедри ветеринарії медичного факультету Харківського університету (попри відсутність диплому про медичну освіту) був уродженець м.Вецляр Федір **Пільгер** (1760-1828). Він – автор проє-

кту (1807) заснування в університеті особливого вищого ветеринарного училища. У 1817 році заснував перший у Російській імперії (та Україні) ветеринарний журнал “Украинский Домовод”. [20]

Анатолій Людвігович **Рейнгард** (Reinhard) (1879-1945) після закінчення з золотою медалею 3-ї харківської гімназії (1897) також із відзнакою завершив навчання на природничому відділенні (фах – географія) фізико-математичного факультету Харківського університету (1904). Був залишений в ньому для підготовки до професорського звання; від 1908 р. приват-доцент катедри географії, від 1920 р. – професор. Член Харківського товариства дослідників природи (від 1912 р.). [21]

Л.В.Рейнгард
(світлина з мережі)

Народжений у с.Войтівці (тепер Броварський район Київської обл.) Людвіг Вільгельмович (Васильович) **Рейнгард** (1847-1920) освіту отримав у 1-й київській, 3-й харківській гімназіях та відділенні природничих наук фізико-математичного факультету Харківського університету (закінчив 1871 р.). В університеті був залишений і призначений консерватором ботанічного кабінету. Від 1880 р. – магістр ботаніки. Після роботи в Новоросійському університеті (тепер Одеський національний університет імені І.І.Мечникова) у січні 1886 р. був переведений до Харківського університету в званні ординарного професора (з 1902 р. – заслужений професор). Читав курс ботаніки. Завідував ботанічним садом і ботанічним кабінетом. Уповдовж 1891-1894 років – секретар фізико-математичного факультету, з вересня 1905 р. по жовтень 1906 р. – перший виборний ректор. У вересні-жовтні 1905 р. запобіг безладдям, забезпечив перемови студентів із владою.

Більша частина наукових праць Л.Рейнгарда присвячена морфології водоростей. [22]

Уродженець м.Кассель Дітріх Хрістоф (Христофор Філіппович) **Роммель** (1781-1859) до Харкова приїхав на запрошення професора Й.Б.Шада. Він виконував посади професора Харківського університету та директора Педагогічного інституту при університеті (від 1812 р.).

За дорученням Ради університету купно з проф. Й.Б.Шадам у 1811-1813 рр. підготував і видав прозаїчну частину німецької хрестоматії для гімназій та університету. Обов'язком Роммеля було виголошення врочистих промов у дні народження імператора. При університеті він створив (і очолив) наукове товариство – т.зв. “академію наук”.

Під час роботи в університеті науковець видавав твори письменників-класиків з коментарями, хрестоматії з уривками з їхніх творів. [23]

Професор (екстраординарний з 1894 р., ординарний – від 1898 р.), декан фізико-математичного факультету університету (у 1917 р.) Густав Вільгельм Людвіг (Людвіг Оттонович) **Струве** (1858-1920) понад 20 років завідував катедрою астрономії і геодезії. Уповодж 1898 (за ін. джерелами 1894) – 1919 років – директор Харківської обсерваторії. Науковець розширив та доповнив її новими приладами, створив при ній школу-майстерню точної механіки. [24]

Правник-міжнародник, історик, державний діяч, таємний радник (1915), барон Михайло Олександрович фон **Таубе** (1869-1961) уповодж 1897-1899 років виконував посаду приват-доцента університету. Автор наукових праць, а також студій з генеалогії роду Таубе; член кількох наукових товариств. [25]

Карл Амброзіус Леонард (Карл Карлович) **Фойгт** (1808-1873) посаду ректора університету виконував у 1852-1858 роках. Був помічником попечителя (1859-1863) та попечителем Харківської учбової округи (у 1863-1866 рр.). Автор “Историко-статистических записок об Императорском Харьковском университете и его заведениях, от основания Университета до 1859 года” (Харків, 1859). [26]

Теолог та філософ Йоганн Баптист (Іван Єгорович) **Шад** (1758-1834) завдяки своїм численним працям і викладанню став важливим представником новітнього філософського напрямку, який отримав назву “німецький ідеалізм” або “німецька класична філософія”. 1 лютого 1804 р. за рекомендацією Й.В. фон Гете Й.Шада було призначено на посаду професора катедри теоретичної і практичної філософії (у латинському варіанті “Статуту Харківського університету”: Professor Philosophiae theoreticae et practicae)

Й.Б.Шад
(світлина з мережі)

Науковець – член Вченої ради університету (1804–1816), декан етико-політичного відділення (факультету) в 1805, 1806, 1808, 1809, 1812, 1814 та 1816 роках. Він – активний організатор та реформатор університетської освіти, зокрема один із засновників й активних членів “Харківського товариства наук” (1812) при університеті

У Харкові вчений написав та оприлюднив важливі праці, зокрема “Чиста та прикладна логіка” (1812), “Підручник природного права” (1814), “Про повернення Європі свободи” (1814). У “Підручнику природного права” вперше в

Україні виступив за ліберальне право людини на помилку, наголошуючи: “Навіть свобода помилки є необхідною умовою, завдяки якій ми приходимо до пізнання істини”.

Й.Шад заснував першу філософську школу в Україні, представники якої критично переосмислювали ідеї німецького ідеалізму. Його учні захистили магістерські і докторські дисертації з філософії та викладали в різних навчальних закладах.

Читав лекції (латинською мовою) на історико-філологічному факультеті, зрідка – на юридичному. Щомісяця влаштовував філософські диспути. Викладав латинську словесність, у 1810-1814 роках – німецьку словесність. За дорученням Ради університету купно з проф. Х.Ф.Роммелем у 1811-1813 рр. підготував і видав прозаїчну частину хрестоматії для гімназій та університету. Переклав латинською мову Статут університету.

У 1806, 1812 та 1814 роках виступав в університеті з промовами, які, за традицією, виголошувались на початку навчального року. Як виконавець брав участь в університетських музичних вечорах.

Рішенням ради Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна від 27 червня 2017 р. (протокол № 10) кафедрі теоретичної і практичної філософії присвоєно ім'я професора Й.Б.Шада. [27]

Фердінанд **Швейкарт** (?-?) – професор давніх прав Харківського університету, в якому викладав від 1811 р. Був деканом етико-політичного відділення, членом правління університету та членом цензурного комітету. [28]

Уродженець Харкова, світової слави філолог і мовознавець Юрій Володимирович **Шевельов** (уродж. Шнайдер) (1908-2002) 1931 року закінчив університет, який тоді мав назву Педагогічний інститут професійної освіти. 1939-го захистив кандидатську дисертацію. Працював викладачем, згодом доцентом Інституту журналістики (1933-1939) та Харківського університету (1939-1943).

Ю.В.Шевельов (Шнайдер)
(світлина з мережі)

Член багатьох наукових товариств, почесний доктор університетів: Едмонтонського (Канада), Лундського (Швеція) та Харківського національного імені В.С.Каразіна. Іноземний член НАН України.

Грошову частину Шевченківської премії передав на розбудову Української гімназії Ч. 6 у Харкові.

Меморіальну дошку Шевельову було відкрито у Харкові 3 вересня 2013

р. на будинку Ч. 17 по вул.Сумська. [29]

Візантолог, археолог, музеєзнавець, мистецтвознавець, теоретик та історик мистецтва, дійсний член ВУАН (1921) Федір-Карл-Ернст (Федір Іванович) **Шміт** (1877-1937) у 1912-1920 роках – професор, завідувач катедри теорії та історії мистецтва історико-філологічного факультету Харківського університету (від грудня 1919 р. – декан); одночасно викладав на Вищих жіночих курсах (від 1913 р. декан історико-філологічного факультету) та в Вищому образотворчому училищі, завідував Музеєм красних мистецтв при університеті.

Заснував Музей дитячої художньої творчості (1920), особливу колекцію з вивчення дитячої художньої творчості при Психоневрологічному інституті в Харкові. Влітку 1919 р. підписав колективний лист харківської інтелігенції “Звернення вчених Півдня Росії до вчених Західної Європи”, який протестував проти червоного терору.

Відділенням літератури, мови та мистецтвознавства НАНУ встановлено премію імені Шміта (“За видатні наукові роботи в галузі мистецтвознавства і культурології”). [30]

Георгій **Шульц** (1853-1908) навчався в 1-й харківській гімназії, упродовж 1870-1874 роках – на відділенні класичної філології історико-філологічного факультету Харківського університету. Від 1877 р. викладав в університеті грецьку мову (на посаді доцента). 1881 року захистив магістерську роботу, переведений на посаду штатного доцента; від 1885 р. – в.о. професора по катедрі класичної філології. 1892 року затверджений екстраординарним професором, у наступному році – ординарним.

Читав курси грецьких старожитностей, палеографію, метрику та граматику. Від 1902 р. – заслужений професор.

Завідував музеєм красних мистецтв та старожитностей (1885), був членом редколегії з видання “Записок Харьковского университета”, членом Харківського історико-філологічного товариства та ін. [31]

Економіст, філософ, педагог, член-кореспондент Петербурзької АН (1810) Людвіг Генріх (Людвіг Кіндратович) фон **Якоб** (1759-1827) до Харкова приїхав 1806 року на запрошення Й.Б.Шада. У 1807-1809 роках він – ординарний професор катедри дипломатики та політичної економії Харківського університету, в якому працював упродовж 1806-1816 років. Почесний член цього навчального закладу (1811).

Автор кількох підручників та посібників для гімназій та університетів, популярного в Російській імперії твору “Grundsätze der Polizeigesetzgebung und der Polizeianstalten” (1809; в якому виступав проти кріпацтва) та промови, виголошеної ним в університеті, – “Про вплив університетів на культуру та до-

бробут нації”. [32]

Присутність та, головно, діяльність у гуманітарному, у тому науковому і освітньому, просторі України іноземців – важлива “сторінка” вітчизняної історії. Яку, самоочевидно, варто не лише “читати”, а й осмислювати та пам`ятати. Як також шанобливо ставитись до пам`яти тих, хто свої чесноти “поклав на олтaр” служіння своїй другій батьківщині. А однією з форм такої пам`яти – окрім увічнення достойників в меморіальних дошках та назвах об`єктів – може і має стати створення туристських маршрутів, які знайомитимуть широкий (вітчизняний та іноземний) загал з цими особистостями. [33]

1. Балтийские немцы в России. Алфавитный словарь. Материалы к энциклопедии “Российские немцы”. Вып. 5. – М., 2000. – С. 5; Наши деятели по медицине. – СПб., 1910. – С. 7; Государственная дума Российской империи. 1906-1917: Энциклопедия. – М., 2008. – С. 23-24; Винниченко І. Німці в Україні. Біо-бібліографічний довідник. – К.: ТОВ “Геопринт”, 2011. – С. 20-21.
2. Винниченко І. Німці в Україні... – С. 21.
3. Балтийские немцы... – С. 19; Медицинский факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805-1905). – Харьков, 1906. – С. 187-188; Фесько Ю., Савчук В. Німецькі вчені та педагоги Харківського університету “першої хвилі” – динаміка наукової та викладацької діяльності (1804-1825) // Етнічна історія народів Європи. Вип. 16. Німці в етнокультурному просторі України. – К.: Унісерв, 2004. – С. 169; Винниченко І. Німці в Україні... – С. 43-44.
4. Фесько Ю., Савчук В. Німецькі... – С. 169; Винниченко І. Німці в Україні... – С. 48; <file:///C:/Users/Admin/Downloads/nosili-li-professora-doreformennyyh-universitetov-mundiry.pdf> (дата звернення: 14.04.2026)
5. Балтийские немцы... – С. 15; Вильгельм А.Ф., Вильгельм К.А. Немцы в истории России: люди и события. – М., 2003. – С. 510; Фесько Ю., Савчук В. Німецькі... – С. 169; Винниченко І. Німці в Україні... – С. 63.
6. Немцы Украины: Пилотный сборник. Материалы к энциклопедии „Немцы России”. Вып. 7. – М., 2002. – С. 39; Энциклопедия “Российские немцы”. Методические материалы. Вып. 3. Алфавитный словарь. – М., 1997. – С. 29; Куделко С.М., Посохов С.І. Харків: наука, освіта, культура. Короткий путівник. – Харків: Око, 1996. – С. 27; Академик Антон Карлович Вальтер: К 100-летию со дня рождения. – Харьков: Форт, 2005. – 240 с.; Винниченко І. Німці в Україні... – С. 65.
7. Медицина в Україні. Видатні лікарі. Кінець XVIII – перша половина XIX ст. Бібліографічний словник. Вип. І. – К., 1997. – С. 32, 33; Попов М.А. Первый профессор анатомии в Харьковском университете Людвиг Осипович Ванноти. – Харьков, 1900. – 29 с.; Фесько Ю., Савчук В. Німецькі... – С. 165, 166; Винниченко І. Німці в Україні... – С. 67.
8. Энциклопедия “Российские немцы”... – С. 42; Фесько Ю., Савчук В. Німецькі... – С. 169; Жизнь и деятельность немцев в Харькове (XIX – начало XX столетия). – Б.м., 2004. – С. 23; Винниченко І. Німці в Україні... – С. 89.
9. Винниченко І. Німці в Україні... – С. 93-94.
10. Левицкий Г.В. Астрономы и астрономические обсерватории Харьковского университета от 1808 по 1842 год // Записки императорского Харьковского университета. – 1893. – Кн. 3. – С. 8; Физико-математический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805-1905). – Харьков, 1908. – С. 61; Сластёнов А.И. Астрономия в Харьковском университете за 150 лет. – Харьков, 1955. – С. 7; Григорьева Т.Ф. Становление и развитие краеведения в Южной Украине в конце XVIII – первой половине XIX в.

- // Историческое краеведение в СССР: вопросы теории и практики: Сб. ст. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 86; Петров Ф.А. Формирование системы университетского образования в России. – Т. 1: Российские университеты и Устав 1804 г. – М.: Изд-во МГУ, 2002. – С. 391; Фесько Ю., Савчук В. Німецькі... – С. 168; Жизнь и деятельность... – С. 15-17; Гаташ В. Сонячна система все ще сповнена загадок // Дзеркало тижня. – 2008, 12 липня; Винниченко І., Винниченко Р. Німці в історії Київського університету (XIX – половина XX ст.). – К.: Геопринт, 2009. – С. 30; Винниченко І. Німці в Україні... – С. 110-111.
11. Энциклопедия “Российские немцы”. Методические материалы. Вып. 3. Алфавитный словарь. – Москва, 1997. – С. 53; Медицина в Україні... – С. 38, 39; Фесько Ю., Савчук В. Німецькі... – С. 165, 166; Жизнь и деятельность... – С. 17; Винниченко І., Винниченко Р. Німці... – С. 30; Винниченко І. Німці в Україні... – С. 114-115.
  12. Балтийские немцы... – С. 29; Михайлик А.Ф. Харькову 300 лет (1656-1956): Краткий историко-экономический очерк. – Харьков, 1958. – С. 34; Винниченко І. Німці в Україні... – С. 123-124
  13. Балтийские немцы... – С. 30; Шульгин В. История Университета св.Владимира. – Санктпетербург, 1860. – С. 117; Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета св.Владимира (1834-1884) / Сост. и издан под ред. ордин. проф. В.С.Иконникова. – К., 1884. – С. 175-179; Спекторский Е.В. Столітє Київського університету св.Владимира. – Бїлград, 1935. – С. 21; Історія Київського університету. 1834-1959. – К.: Вид-во Київського університету, 1959. – С.238; Тутік В. “Відродження” набуває громадянства // Радянська Україна. – 1991, 5 березня; Винниченко І., Винниченко Р. Німці... – С. 92, 126, 152; Формулярный список служащих университета за 1873 год. Державний архів м.Київ. – Ф. 16, оп. 465, спр. 4757, арк. 94зв., 96зв.-98, 100зв.-101; Винниченко І. Німці в Україні... – С. 126-127.
  14. НР-1. – С. 733-734; Энциклопедия “Российские немцы”... – С. 68; Вильгельм А.Ф., Вильгельм К.А. Немцы... – С. 537; Винниченко І., Винниченко Р. Німці... – С. 30. Винниченко І. Німці в Україні... – С. 130-131.
  15. Энциклопедия “Российские немцы”... – С. 69; Петров Ф.А. Формирование системы университетского образования в России. – Т. 1: Российские университеты и Устав 1804 г. – М.: Изд-во МГУ, 2002. – С. 391; Фесько Ю., Савчук В. Німецькі... – С. 168; Жизнь и деятельность... – С. 21; Винниченко І., Винниченко Р. Німці... – С. 30; Винниченко І. Німці в Україні... – С. 131.
  16. Усенко П.Г. Кронеберг Іван (Йоган-Християн) Якович // Енциклопедія історії України: У 10 т. К.: Наук. думка, 2008. – Т. 5. – С. 408-409; Ходанен Л.А. Кронеберг Іван Яковлевич // Русские писатели: 1800–1917. Биографический словарь. Т. 3 (К – М). – М.: Большая российская энциклопедия, 1994. – С. 159-160; Жизнь и деятельность... – С. 9; Винниченко І., Винниченко Р. Німці... – С. 30; Винниченко І. Німці в Україні... – С. 185-186.
  17. Фесько Ю., Савчук В. Німецькі... – С. 165, 166; Винниченко І., Винниченко Р. Німці... – С. 30; Винниченко І. Німці в Україні... – С. 189-190.
  18. Биографический словарь... – С. 398-401.
  19. Жизнь и деятельность... – С. 7; Винниченко І. Німці в Україні... – С. 220.
  20. Жизнь и деятельность... – С. 19, 21; Винниченко І. Німці в Україні... – С. 234.
  21. Плесская-Зебольд Э.Г. Одесские немцы. 1803-1920. – Одесса: ТЭС, 1999. – С. 291; Винниченко І. Німці в Україні... – С. 242-243.
  22. Энциклопедия “Российские немцы”... – С. 96; Плесская-Зебольд Э.Г. Одесские... – С. 291; Первые выборные ректоры высшей школы // Нива. – 1905. - № 39. – С. 778-779; Німці Одещини. Два століття на теренах Причорномор'я. – Одеса, 2003. – С. 4; Винниченко І., Винниченко Р. Німці... – С. 29, 31, 67; Винниченко І. Німці в Україні... – С. 243-244.
  23. Энциклопедия “Российские немцы”... – С. 142; Роммель К.Д. Спогади про моє життя та мій час. – Харків: Майдан, 2001. – 235 с.; Григорьева Т.Ф. Становление и развитие краеведения в Южной Украине в конце XVIII – первой половине XIX в. // Историческое кра-

- еведение в СССР: вопросы теории и практики: Сб. ст. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 85; Жизнь и деятельность... – С. 15; Винниченко І., Винниченко Р. Німці... – С. 30; Винниченко І. Німці в Україні... – С. 256-257.
24. Балтийские немцы... – С. 68; Биографический словарь профессоров и преподавателей бывшего Дерптского университета за сто лет его существования (1802-1902). Т. 2. – Юрьев, 1903; Жизнь и деятельность... – С. 17; Отто Струве присвячується // Урядовий кур'єр. – 2005, 9 квітня; Винниченко І., Винниченко Р. Німці... – С. 30; Кульчицький С. Наші Ньютони та Галілеї // День. – 2010, 26-27 лютого; Винниченко І. Німці в Україні... – С. 264.
25. Грабарь В.Э. Материалы к истории литературы международного права в России (1647-1917). – М., 1958. – С. 311-312; Пашуто В.Т. Русские историки-эмигранты в Европе. – М., 1992. – С. 174-175; Словарь поэтов русского зарубежья. – СПб., 1999. – С. 236-237; Бовкало А.А. Барон Михаил Александрович Таубе // Из истории Русского генеалогического общества. – СПб., 2001. – С. 88-93; Рыхляков В.Н. Петербуржцы – авторы работ по генеалогии и истории семей: Биобиблиографический справочник. – СПб., 2003. – С. 230-232; Державний архів Російської Федерації. – Ф. 596; Російський державний історичний архів (РДІА). – Ф. 1062; Винниченко І. Німці в Україні... – С. 267.
26. Корнейчик И.И. Краеведческая библиография на Украине. Дореволюционный период. – Харьков, 1964. – С. 17-18, 21; Винниченко І. Німці в Україні... – С. 287.
27. Абашник В.А. Основатель Харьковской университетской философии И.Е.Шад и его деятельность // Абашник В.А. Харьковская университетская философия (1804-1920): монография. – Харків: Бурун и К, 2014. – С. 57-274; Энциклопедия “Российские немцы”... – С. 169; ЕУ. – С. 3784; Вильгельм А.Ф., Вильгельм К.А. Немцы... – С. 547-548; Багалей Д.И. Удаление проф. И.Е.Шада из Харьковского университета. – Харьков, 1899. – 147 с.; Спекторский Е.В. Столѣтіє Київського університета св.Владимира. – Бѣлград, 1935. – С. 17; Багалій Д. Автобіографія // Київська старовина. – 1992. - № 5. – С. 87; Попович М.В. Нарис історії культури України. – К.: АртЕк, 1998. – С. 319; Фесько Ю., Савчук В. Німецькі... – С. 165, 167; Жизнь и деятельность... – С. 9-13; Винниченко І., Винниченко Р. Німці... – С. 30; Кононова О.В. Музична культура Харкова кінця XVIII – початку XX століття. – Х.: Основа, 2004. – С. 23; Йоганн Баптист Шад (1758–1834). URL: <https://philosophy.karazin.ua/ua/news/img/schad.pdf> (дата звернення: 13.04.2026); <https://philosophy.karazin.ua/ua/kafedra/tpf.html> (дата звернення: 14.04.2026) Винниченко І. Німці в Україні... – С. 293-294.
28. Фесько Ю., Савчук В. Німецькі... – С. 169. Винниченко І. Німці в Україні... – С. 297.
29. Маценко Г. Славенні гості Львова. – Львів: Априорі, 2010. – С. 267, 268; Галаур С. Одним махом сокири // Урядовий кур'єр. – 2013, 2 жовтня; Пономарів О. Три мови – не з однієї коліски // Урядовий кур'єр. – 2013, 17 грудня.
30. Бродович И.А. О трудах Ф.И.Шмита по истории византийского искусства. – М., 1913. – 37 с.; Банк А.В. Ф.И.Шмит: (К 90-летию со дня рождения) // Византийский временник. – 1969. – Т. 30. – С. 318-320; Шмит Федор Иванович // История Академии наук Украинской ССР. – К., 1979. – С. 741; Білокін С.І. Українська зірка вченого: [Ф.Шміт] // Пам'ятки України. – 1987. – № 1. – С. 24-26; Караванська А. Ювілей вченого: [110-річчя з дня народження Ф.І.Шміта] // Вечірній Харків. – 1987, 15 травня; Дорошенко Д.І. Історія України. В 2 т. Т. 1 (до половини XVII століття). – К.: Глобус, 1991. – С. 30; Кот С.И. Первый на Украине (К образованию Всеукраинского комитета охраны памятников искусств и старины) // Историческое краеведение в СССР: вопросы теории и практики: Сб. ст. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 264, 272; Нестуля О.О. Понад усе ставив істину // Репресоване краєзнавство (20-30-і роки). – К., 1991. – С. 37-55; Афанасьев В.А. Федор Иванович Шмит. – К.: Наукова думка, 1991. – 213 с.; Багалій Д. Автобіографія // Київська старовина. – 1992. - № 5. – С. 96; Історія української культури. У 5 т. – К.: Наукова думка, 2001. Т. 1. Історія культури давнього населення України. – С. 20; Біобібліографічний словник учених Хар-

- ківського університету. Т. 2: Історики (1905-1920, 1933-2000). – Харків: Бізнес Інформ, 2001. – С. 116-120; Харитонов С.В. Древний город Эски-Кермен: Археология, история, гипотезы. – СПб., 2004. – С. 68-80, 105-106; Українські історики ХХ століття: Біобібліографічний довідник. – К., 2003. – Вип. 2, ч. 2. – С. 349-350; Побожий С. Крымская осень Федора Шмита // Историческое наследие Крыма. – 2007. - № 17. – С. 98-101; Національна Академія наук України. 1918-2008: до 90-річчя від дня заснування. – К.: Вид-во КММ, 2008. – С. 30; Винниченко І., Винниченко Р. Німці... – С. 30, 43, 106; Винниченко І. Славні справами своїми // Hoffnung. – 2010. – № 9. – С. 8; Музейна справа на Харківщині: становлення та розвиток. Наук.-допоміж. покажчик. – Х.: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2011. – С. 14; Непомнящий А.А. Профессор Николай Эрнст: страницы истории крымского краеведения. – К.: ИД “Стилос”, 2012. – С. 227, 230, 283; Лопата П. Репресований Федір Шміт (Шмідт) // Новий шлях (Торонто, Канада). – 2012, 3 травня; Про конкурс на здобуття премій імені видатних учених України у 2012 році // Урядовий кур'єр. – 2012, 10 липня; Винниченко І. Німці в Україні... – С. 315-316; РДІА. – Ф. 1343, оп. 33. № 2200 (Справа про дворянство Шмідт); Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 14, оп. 1, спр. 4, арк. 2.
31. Профессор Г.Ф.Шульц: (К чествованию 25-летия его учёно-педагогической деятельности). – Харьков, 1899. – 23 с.; Денисов Я.А. Профессор Г.Ф.Шульц: По поводу двадцатипятилетия его учёной и педагогической деятельности // Харьковские губернские ведомости. – 1899, 21 октября; Бузескул В.П. Г.Ф.Шульц (1853-1908): Некролог // Журнал Министерства народного просвещения. Новая серия. – 1908. – Ч. 14, № 3. – С. 118-122; Древняя история и античная археология в Харьковском университете (1805-1990 гг.) // Вестник Харьковского университета. – 1991. - № 357. – С. 54; Біобібліографічний словник учених Харківського університету. Т. 2: Історики (1905-1920, 1933-2000). – Харків: Бізнес Інформ, 2001. – С. 120-122.
32. Фесько Ю., Савчук В. Німецькі... – С. 168; Жизнь и деятельность... – С. 13-15; Винниченко І. Німці в Україні... – С. 335-336.
33. Місто – космополит. Німці Харкова. URL: www.navigator-ukraine.com.ua/grupповує-туры/ekskursii-po-kharkovu-i-vokrug-kharkova/tour/1963-gorod-kosmopolit-nemtsy-kharkova.html (дата звернення: 14.04.2026)

Малиновська Оксана, Стафійчук Валентин

«НІМЕЦЬКИЙ СЛІД» В ІСТОРІЇ МЕЖИГІР'Я

Колишня резиденція президента-втікача В. Януковича в Межигір'ї, яка з липня 2023 року отримала статус «Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення «Межигір'я»» [3], може зацікавити туристів з Німеччини не лише порцеляною німецьких мануфактур «Rosenthail Group» і «Schierholz», скульптурою німецького скульптора-аніمالіста Артура Ваагена «Кабілець на зворотному шляху після полювання» та неймовірними дерев'яними різьбленнями на стелі, виконаними компанією «Brunold Interior», а й більш давніми німецькими слідами в історії цієї місцевості.

Як відомо, на цьому місці у попередні періоди існували важливий сакральний центр (Межигірський Спасо-Преображенський монастир) та одна з най-

відоміших на українських землях фабрика з виробництва порцеляни. Саме з діяльністю цієї фабрики і пов'язані перші згадки про німців у Межигір'ї.

Хоча традиція використання місцевих глин для виробництва ужиткових предметів має дуже давні витоки, Києво-Межигірська фаянсова фабрика була заснована наприкінці XVIII ст., а перші вироби почала випускати у 1801 році [1]. Її продукція мала багато специфічних особливостей, серед яких застосування техніки деколь, рельєфні візерунки (за що вироби фабрики називали «гіпюровими»), кольорові поливи, та широкий асортимент. Продукція фабрики одразу здобула популярність не лише в тодішній Російській імперії, а й далеко за її межами (до половини продукції в окремі періоди йшло на експорт, у т. ч. до Німеччини).

Біля витоків межигірського виробництва фаянсу стояли декілька німців, хоча співпрацю з ними й важко назвати позитивною. Зокрема, для розвитку виробництва з Німеччини був запрошений Йохан Краніх. Оскільки він був інженером-механіком, а не фахівцем з кераміки, то період його перебування ознаменувався браком продукції та збитками. Після звільнення Й. Краніха, на фабрику прибули досвідчені керамісти брати Віммерти. Процес виробництва налагодився, але фахівці не знайшли спільної мови з київським магістратом і змушені були виїхати з Києва.

Ще один епізод в історії Межигірської фабрики пов'язаний з іменем промисловця, мецената і діяча музейної справи Оскара-Германа Гансена. Саме він зібрав найбільшу колекцію межигірського фаянсу, а у 1911 р. опублікував науково-дослідницьку працю «Межигірські клейма» [2]. Праця стала важливим внеском у вивчення історії не лише фабрики, а й загалом українського декоративно-ужиткового мистецтва. О.-Г. Гансен також писав, що більшість виробів фабрики «втрачені саме через невігластво й безжальність власників» [1]. Після більшовицького перевороту О.-Г. Гансен змушений був емігрувати до Німеччини, де і помер у 1964 році, а його колекції були націоналізовані та стали частиною експозицій численних музеїв у Києві, Сумах, Одесі, Харкові, Москві.

У 1844 році Межигірська фабрика припинила своє існування.

Наступний взаємозв'язок між німцями та Межигір'ям, як не дивно, пов'язаний з існуванням тут дач партійних діячів. У середині 30-х років, після перенесення столиці радянської України з Харкова в Київ, найвище партійне керівництво облюбувало Межигір'я для будівництва своїх дач. Залишки монастиря та фабрики були знищені, а на їх місці збудували помпезні дачі, в яких мешкали С. Косіор, П. Постишев, Г. Петровський, В. Балицький, М. Хрущов, С. Тимошенко та інші партноменклатурники і військові діячі.

Саме у Межигір'ї розпочався злет майбутнього генерал-лейтенанта Червоної армії, героя оборони Києва і Москви, а пізніше організатора Російської визвольної армії, що воювала на боці нацистської Німеччини, А. Власова. На рубежі 30-40-х років межигірські дачі М. Хрущова та С. Тимошенка обслуговував комендантський взвод із його дивізії, а сам комдив також часто бував у Межигір'ї [5]. Пізніше набуті у Межигір'ї знайомства дали старт динамічній кар'єрі А. Власова, якого з фашистською Німеччиною пов'язує його, як і сотень інших росіян, колабораціоністська діяльність.

Під час німецької окупації, межигірські дачі використовувалися новою окупаційною владою, зокрема тут бував рейхскомісар України Е. Кох та планувалося організувати табори відпочинку для націонал-соціалістичної молоді. Але для нас більш важливим є наступний момент. Саме з документу «Партійні особняки у Києві та його околицях», створеного під час Другої світової війни співробітниками Оперативного штабу А. Розенберга й ілюстрованого фотографіями 1943 року, ми можемо дізнатися як було облаштовано самі дачі та прилеглу територію, про побут та спосіб життя їхніх мешканців і гостей [4]. Цей документ має передусім виражений антибільшовицький пропагандистський зміст, і як зазначає Н. Кашеварова «його першочергова мета – продемонструвати контраст умов життя представників партійної верхівки та середньостатистичних мешканців Києва у 1930-х рр.» [4]. Роботу було упорядковано співробітником Головної робочої групи «Україна» Г.-Й. Рудольфом на основі даних Є. Наконечного, власних досліджень та опитувань співробітників дач, які залишилися в окупації. Документ має важливу науково-просвітницьку цінність, оскільки «до наших часів збереглося мало фотодокументів, де були б зафіксовані зовнішній вигляд та інтер'єр цих особняків» [4], які після Другої світової війни були розібрані. А ще його і нині можна використовувати для розвінчування окремих міфів про період існування СРСР та докази дуже комфортного життя партійної номенклатури, яку пізніше уособив і стиль життя В. Януковича.

Отже, в історії Межигір'я ми можемо прослідкувати різний німецький спадок, подальше вивчення якого, може мати як наукову, так і практичну цінність, у т. ч. і для потенційного використання в роботі місцевих екскурсоводів та приваблення туристів з Німеччини.

1. Балерини, купальниці та Кім Ер Сен. 10 фактів про київську кераміку. Великий Київ. URL: <https://bigkyiv.com.ua/baleryny-kupalnytsi-ta-kim-er-sen-10-faktiv-pro-kyivsku-keramiku/> (дата звернення – 11.04.2026)
2. Ілінг А. В. Гансен Оскар-Герман Германович // Енциклопедія Сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-28605> (дата звернення – 12.04.2026)
3. Історія парку-пам'ятки «Межигір'я». URL: <https://mezhyhiria.mepg.gov.ua/istoriya> (дата звернення – 14.04.2026)

4. Кашеварова Н. Повсякденне життя радянської партноменклатури в 1930-х роках: межигірські дачі за даними нацистських окупантів. Україна модерна. URL: <https://uamoderna.com/shafka-dok/z-istorii-radyanskogo-povsyakdennya-drugoi-polovini-1930-x-rokiv-mezhigirski-dachi-partijnix-funkczioneriv-za-nimeczkimi-danimi-1943-g/> (дата звернення – 13.04.2026)
5. Ткач В. Кар'єра Власова розпочиналася з Межигір'я Вишгород онлайн-видання. URL: <https://vyshgorod.in.ua/novini/4240-kar-era-vlasova-rozpochinalasya-z-mezhigir-ya> (дата звернення – 14.04.2026)

Ананян Емма, Зуденкова Анна, Гринюк Діана

НІМЕЦЬКИЙ СЛІД В ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНІЙ ТА ПОБУТОВО-КУЛЬТУРНІЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНИ НА ПРИКЛАДІ СЕЛИЩА ЛИМАНСЬКОГО

Німецька колонізація Півдня України є важливою складовою історії формування культурного, господарського та архітектурного середовища регіону. Наприкінці XVIII – на початку ХХ століття німецькі переселенці заснували численні колонії, які відіграли значну роль у розвитку степових територій Причорномор'я. Одним із яскравих прикладів такого впливу є сучасне селище Лиманське, що раніше було відоме як Зельц [1].

Історія Лиманського розпочинається наприкінці XVIII століття. Селище засноване у 1808 році переселенцями з Ельзасу та Пфальцу, представляє собою унікальний об'єкт для дослідження впливу німецької колонізації на соціокультурний та архітектурний ландшафт Північного Причорномор'я. Німецький слід у цій локації простежується через три ключові домінанти: містобудівну структуру, монументальну архітектуру та специфіку господарського освоєння територій. Перші згадки, що німецькі колоністи заснували поселення зустрічаються ще у 1798 році, яке стало частиною Кучурганського колоністського округу [1]. Архітектурне планування колонії було європейським і впорядкованим: центральна частина з храмами, школами та адміністративними будівлями, а також регулярна система вулиць [4]. Це свідчить про високий рівень організації та культури колоністів. У Лиманському існувало фактично кілька історичних поселень, зокрема Зельц і Кандель. Кандель був окремою німецькою колонією, заснованою у 1808 році, яка згодом увійшла до складу сучасного Лиманського [5]. У Канделі діяв католицький храм — Собор Святої Трійці (1892 р.), що підтверджує розвинене релігійне життя німецьких колоністів [3].

Найвизначнішою архітектурною пам'яткою Лиманського є руїни католицького собору Успіння Пресвятої Богородиці, який був духовним центром Зельця [3]. Сьогодні він перебуває в напівзруйнованому стані, але залишається

важливим історичним об'єктом (Рис.1.) Ця споруда(1901 р.), зведена у стилі неоренесансу з використанням місцевого вапняку, була однією з найбільших римо-католицьких святинь півдня України. Двовежева композиція храму висотою понад 50 метрів виконувала роль не лише релігійного центру, а й висотної домінанти всього Кучурганського округу. Внутрішнє оздоблення (мармурові вівтарі, розписи за ескізами європейських майстрів) демонструє пряму трансляцію західноєвропейських канонів сакрального мистецтва на українські землі.

У сучасному Лиманському також зберігається елемент меморіальної пам'яті про німецьких колоністів. Поруч із залишками колишніх культових споруд встановлено пам'ятний знак (меморіал), присвячений німецьким поселенцям, які проживали на території Зельця та Канделя. Він символізує історичну присутність німецької громади та вшанування її внеску в розвиток регіону [3].

Рис.1. Лиманське (Зельц): найбільший католицький храм півдня, собор Успіння Пресвятої Богородиці [3; 6].

Житлові будинки німецьких колоністів XIX – початку XX століття збереглися до сьогодні. Важливо підкреслити, що частина з них не є музеями, а й досі використовується як житло — у цих будинках проживають люди. Це свідчить про високу якість будівництва, міцність матеріалів і практичність німецької архітектурної традиції [5]. Крім житлових споруд, збереглися підвали та винні погреби, яким понад 200 років. Вони використовувалися для зберігання продуктів і вина та демонструють високий рівень господарської культури колоністів. бережені будинки колоністів із характерними елементами німецької народної архітектури (товсті стіни з ракушняка, високі цоколи, специфічне облаштування льохів для виноробства).

Фрагменти старого німецького кладовища з епітафіями готичним шрифтом є цінним джерелом для антропологічних та генеалогічних досліджень, фі-

ксуючи зв'язки локальної громади з науковими та культурними центрами Німеччини XIX століття. Німецькі переселенці зробили значний внесок у розвиток економіки регіону. У XIX столітті Зельц був розвиненим господарським центром із млинами, ремісничими майстернями та виноробством [1]. Вони впроваджували нові агротехнічні методи, що підвищувало ефективність господарства [2]. У культурному житті діяли школи, лікарні та релігійні громади. Німецькі колоністи привнесли в регіон західноєвропейську модель регулярного планування. На відміну від стихійної забудови тогочасних поселень, Зельц характеризувався чітким геометризмом: широкі паралельні вулиці, центральна площа для громадських зборів та ринку, а також зонування житлових і господарських секторів. Такий підхід свідчить про високий рівень інженерної підготовки та прагнення до раціонального використання простору, що є важливим об'єктом вивчення для істориків містобудування. Німецька культура вплинула на побут, освіту та організацію життя місцевого населення. Однак у XX столітті, особливо під час Друга світова війна, німецьке населення було депортоване [2]. У 1944 році поселення отримало назву Лиманське [1]. Після цього значна частина архітектурної спадщини занепала або була зруйнована. Нині Лиманське зберігає лише частину німецької спадщини: руїни храмів, старі житлові будинки, підвали та пам'ятні місця. Попри це, ця спадщина залишається важливою частиною багатокультурної історії України. Сучасний стан пам'яток Лиманського вимагає застосування методів консервації та ревіталізації. Для дослідників територіальних громад цей об'єкт є ключовим у контексті формування брендінгу дестинацій пізнавального туризму. Використання німецького історичного контексту дозволяє не лише інтегрувати громаду в загальноєвропейський культурний простір, а й залучати міжнародний досвід для збереження пам'яток монументального мистецтва та архітектури.

Висновок. Лиманське є яскравим прикладом німецького впливу на архітектуру, побут і культуру Півдня України. Частина історичних будівель продовжує використовуватися як житло, інші перебувають у стані руйнування або мають меморіальне значення. Наявність кількох храмів, житлових колоністських будинків і пам'ятного знака підтверджує важливу роль німецької громади в історії регіону.

1. Енциклопедія сучасної України. Лиманське. URL: <https://esu.com.ua> (дата звернення: 18.04.2026)
2. Інститут історії України НАН України. Німецька колонізація Півдня України. URL: <http://resource.history.org.ua> (дата звернення: 18.04.2026)
3. Ukraine Incognita. Лиманське (Зельц) – найбільший католицький храм Півдня. URL: <https://ukrainaincognita.com> (дата звернення: 18.04.2026)
4. Landmarks.in.ua. Лиманське (Зельц): історична довідка. URL: <https://landmarks.in.ua> (дата звернення: 18.04.2026)

5. Travels.in.ua. Лиманське: історія та пам'ятки. URL: <https://travels.in.ua> (дата звернення: 18.04.2026)
6. Україна Інкогніта. Визначні місця. URL: <https://ukrainaincognita.com/odeska-oblast/rozdilnyanskyi-raion/lymanske/lymanske-zelts-naibilshyi-katolytskyi-khram-pivdnya> (дата звернення: 18.04.2026)

Ганій Ольга, Гринюк Діана

НІМЕЦЬКИЙ ВЕКТОР У ПРОСТОРИ ПОДОЛУ: ВІД ІНЖЕНЕРНИХ ІННОВАЦІЙ ДО СУЧАСНОГО ТУРИСТИЧНОГО ОБРАЗУ КИЄВА

«Києво-Поділ... має стати обов'язковим складником туристичних маршрутів та екскурсій у Києві, що є особливо актуальним в сучасних умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну»
(Ігор Смирнов)

Київ, будучи давнім і багатим на історію містом, зберігає в собі різноманітні культурні впливи. Одним із таких слідів є німецька присутність, особливо в історичному районі Поділ. Саме тут можна побачити вплив німецьких архітекторів, інженерів та ремісників, які залишили свій слід у формуванні міського ландшафту. У результаті Поділ сьогодні є не лише культурним і історичним центром, а й важливим туристичним простором Києва, який приваблює мандрівників своєю атмосферою, архітектурою та історіями.

Німецький слід на Подолі простежується передусім у міській забудові XIX - початку XX століття. Саме в цей період до Києва активно приїздили німецькі архітектори, підприємці та ремісники, які брали участь у розвитку міської інфраструктури. Вони відкривали фабрики, майстерні, аптекарські заклади, друкарні та освітні установи, що сприяло модернізації району. Раціональність планування будівель, стриманість фасадів, використання цегляної архітектури та увага до деталей стали характерними ознаками тогочасної забудови. Окрім архітектури, німецький вплив проявлявся і в міському способі життя. Німецькі громади привносили європейську культуру ведення бізнесу, розвиток ремесл і формування міського середовища. З'являлися нові громадські простори, торговельні заклади та освітні осередки, які поступово формували туристичну привабливість Подолу. Сьогодні ці історичні об'єкти можуть стати основою для тематичних туристичних маршрутів. Прогулянка «німецьким слідом» у Києві дозволяє не лише побачити архітектурні пам'ятки, а й відчутти багатокультур-

ність міста. Такі маршрути відкривають нові сенси для туристів, показують Київ як європейське місто з різноманітною культурною спадщиною [1].

Німецький слід на Подолі – не лише історія минулого, а й можливість для розвитку сучасного туризму. Поєднання архітектури, історій та культурних впливів формує унікальний туристичний образ Києва, який може зацікавити як українських, так і іноземних мандрівників.

Серед будівель Подолу з німецьким слідом виділяється Контрактовий будинок, що знаходиться на Контрактовій площі. Це одна з найвідоміших будівель, що зведена після великої пожежі 1811 року. Відбудова Подолу відбувалася за європейськими містобудівними принципами, які активно використовували німецькі та центральноєвропейські архітектурні традиції: чітка симетрія, класицистичні колони, раціональне планування площі. Будівля стала центром ділового життя Києва XIX століття - тут укладали угоди, проводили ярмарки, концерти, виставки. Сьогодні вона є важливою туристичною точкою Подолу та початком багатьох екскурсій. Це місце можна включити в маршрут "Німецький слід у Києві", як приклад європейської модернізації Подолу [2].

Фонтан "Самсон" – барокова ротонда XVIII століття, яка була частиною європейської системи водопостачання міста. Подібні архітектурні ротонди були характерними для міст Центральної Європи, зокрема німецьких. Фонтан був побудований у 1748–1749 роках як частина водогону Подолу. Сьогодні це вагомий туристичний фотоманіт Подолу і символ історичного європейського Києва.

Стара аптечна будівля Подолу більш відома як «Аптека Бунге», яка була відкрита родиною Бунге у XIX столітті. Німецька родина активно розвивала: фармацевтику, медицину, міське підприємництво. Будівля аптеки стала прикладом німецької підприємницької культури у Києві. Нині це цікавий об'єкт для тематичних екскурсій.

Будинки Андріївського узвозу (німецькі архітектори XIX–XX ст.). На Андріївському узвозі працювали архітектори німецького походження, зокрема: Карл Шиман та німецькі інженери міського будівництва. Будинкам цього періоду властива: асиметрія фасадів, декоративні елементи модерну, європейські архітектурні стилі. Саме ці будівлі формують туристичний образ Подолу сьогодні.

Будинки Андріївського узвозу кінця XIX – початку XX ст. є важливим свідченням європейського впливу на формування міського середовища Подолу [1]. У цей період забудова вулиці здійснювалася в контексті активної модернізації Києва як великого торговельно-адміністративного центру, до якої були залучені архітектори та інженери німецького походження. Одним із таких фахів-

ців був Карл Шиман, діяльність якого припадає на 1890–1910-ті роки. Він працював у Києві як архітектор і наглядач будівництва, реалізуючи проекти прибуткових будинків, зокрема на Андріївському узвозі (будинки №2-б, 2-в), що формували цілісні архітектурні ансамблі. Архітектура цих споруд відображає характерні тенденції європейської міської забудови рубежу століть. Зокрема, будинки цього періоду демонструють: поєднання стилістичних рис історизму (неоренесанс, необароко) з елементами раннього модерну; асиметричні композиції фасадів, зумовлені функціональним плануванням (виражені сходові клітки, еркери, проїзди у двір); активне застосування декоративних елементів - картушів, ліпнини, монограм власників, пластичних акцентів фасаду. Зокрема, для забудови Андріївського узвозу характерне формування щільної фронтальної лінії вулиці, де окремі будинки об'єднуються спільними стилістичними рішеннями, створюючи єдиний урбаністичний ансамбль. Це відповідає європейській традиції міського планування, поширеній у містах Центральної та Східної Європи того часу [5].

Висновки. Німецький слід на Подолі простежується не лише в історичних документах, а й у міській архітектурі, яка зберегла дух європейських традицій та ремісничої культури. Такі об'єкти, як Контрактовий будинок, фонтан Самсон, старі аптечні будівлі та забудова Андріївський узвіз, не лише виконують естетичну функцію, а й виступають важливими свідками культурного обміну між українцями та німецькою громадою в різні історичні періоди.

Ці архітектурні пам'ятки формують особливу атмосферу району, де поєднуються локальні традиції та європейські впливи, створюючи унікальний урбаністичний простір. Сьогодні вони стають потужними туристичними магнітами, приваблюючи відвідувачів не лише своєю красою, а й глибинною історією, що стоїть за кожною будівлею. Київ постає як багатокультурне місто, у якому німецькі впливи є важливою складовою історичного розвитку. Усвідомлення та збереження цієї спадщини сприяє не лише розвитку туризму, а й формуванню сучасної культурної ідентичності міста, відкритої до діалогу з європейським минулим і майбутнім.

1. Німецькі архітектори, що будували Київ: історико-краєзнавчий нарис / уклад. І.В.Рудік; б-ка № 159 ЦБС Дарницького р-ну м. Києва. Київ, 2018. 11 с. (Слава Німеччини у великих іменах).
2. Гирич І.Б. Київ: люди і будинки : [путівник]. Київ: Либідь, 2015. 431 с.
3. Історико-містобудівні дослідження Києва / за ред. В.В.Вечерського; відп. за вип. О.М.Сердюк. Київ: Фенікс, 2012. 452 с.
4. Тимофієнко В.І. Зодчі України кінця XVIII — початку XX століть: біогр. довід. / Голов. упр. містобудування та архіт. Київ. міськ. адмін. Київ: НДІТІАМ, 1999. 477 с.
5. Смирнов І. Г., Запотоцький С. П., Любіцева О. О. Гринюк Д.Ю. Церкви київського подолу як туристичний ресурс. Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конфе-

ренції «Туристичний та готельно-ресторанний бізнес в Україні: проблеми розвитку та регулювання»: 23–24 березня 2023 року, м. Черкаси. У 2-х томах / М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. – Т. 1.– Черкаси: ЧДТУ, 2023. 42-44. 175 с.

Марченко Карина, Ярмо Ганна, Винниченко Ігор

ВАРТОВИЙ УКРАЇНСЬКОЇ СПАДЩИНИ (Ф.Л.ЕРНСТ)

Теодор-Ріхард (Федір Людвігович) **Ернст** народився 1891 року у Києві в родині, де обов'язок і працю ставили понад усе. Отримавши середню освіту в Глухові, навчався в міській гімназії, яку закінчив з срібною медалею. Згодом – навчання на філософському факультеті Берлінського університету та на кафедрі історії мистецтв Київського університету, в якому 1914 року його за наукову роботу “Київська архітектури XVII-XVIII віків” (девизом до неї Ернст поставив слова “Київ мене породив”) було нагороджено золотою медалею. Ще будучи студентом, він виконує посаду завідувача Бібліотеки й галерії картин Державної Академії мистецтв. У 1913 році був співробітником журналу “Искусство Южной России”, а в 1914 р. – журналу “Україна”.

З серпня 1914 по квітень 1917 року як підданець Німеччини був висланий до Сибіру. Повернувшись із заслання одразу приступив до активної наукової й громадської роботи. Стає співробітником журналів “Шлях”, “Наше минуле”, “Куранты”, “Книгар”. У 1919 році в своїй монографії “Українське мистецтво XVII-XVIII віків” він одним із перших визначив предмет українського мистецтвознавства. Тоді ж обирається дійсним членом наукового товариства імені Шевченка, Товариства Нестора Літописця, Товариства діячів українського пластичного мистецтва. [1]

Т.-Р.Ернст
(світлина з мережі)

Від кінця 1917 року працював у галузі охорони пам'яток. У 1918 р. пише дослідження “Художественные сокровища Киева, пострадавшие в 1918 году”, котре тоді ж друкується невеличким накладом. Того ж року Ернст входить до складу Комітету з обстеження, реставрації та ремонту Софійського собору. Був членом Центрального Комітету Охорони пам'яток старовини й мистецтва.

У квітні 1918 р. його призначено на посаду Голови Секції архівно-бібліотечного відділу міністерства освіти. У березні наступного року обирається редактором відділу діячів мистецтв Біографічної комісії Всеукраїнської Академії наук, де у його картотеці налічувалось понад 5 тисяч персоналій.

Вченого обирають членом комісій з організації Лаврського музею культурів, Київської картинної галерії (тепер Київська картинна галерія; вул. Терещенківська, 9), Музею мистецтв Всеукраїнської Академії наук ВУАН (тепер Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків; вул. Терещенківська, 15-17). Від грудня 1923 року Ернст – завідувач художнього відділу Всеукраїнського історичного музею імені Шевченка, фонди якого за 10 років збільшив майже у 20 разів. Він видавав каталоги, влаштовував тематичні виставки, зокрема, 1925 року – виставку українського портрету XVII-XX століть, 1926-го – виставку творів Георгія Нарбута, 1927-го – “Тарас Шевченко на тлі його доби”, 1929-го – українського малярства XVII-XX століть, 1930 року – першу персональну виставку творів О.Кравченка.

Досвід роботи в Ернста був такий великий, а його авторитет як охоронця пам’яток стояв так високо, що 27 лютого 1926 року президія Укрнауки призначила його на посаду крайового інспектора. Очолюваній ним Київській інспектурі охорони пам’яток культури підпорядковувалися Київщина, Волинь, Поділля, Чернігівщина і частина Полтавщини. [2]

Саме Ернсту належить ідея перетворення всього комплексу будівель Софійського собору в Києві на державний заповідник. Багато часу і сил віддав дослідник переведенню Бердичівського монастиря босих кармелітів у статус історико-культурного заповідника.

1929 року Ф.Ернст одержав від ВУЦВК призначення на другого члена паритетної комісії у справі обміну культурними цінностями між РСФСР та УССР, де займався вишукуванням, дослідженням та передачею до українських музеїв культурних цінностей. Влітку 1931 року з доручення Наркомосу й Всеукраїнського товариства культурного зв’язку з закордоном він узяв участь у проведенні декади української культури в Грузії. Вчений керував організацією виставки українського мистецтва, відкритої в академічних залах національної галерії Грузії в Тифлісі, на яку було привезено кращі експонати українських музеїв.

Ернст багато викладав. До 1930 р. він керував семінаром з новітнього українського мистецтва й готуванням аспірантів при науково-дослідчій кафедрі мистецтвознавства. Читав лекції з історії українського мистецтва у Київському художньому технікумі та археологічному інституті, де 1923 року його було обрано професором. До грудня 1933 р. був професором Київського художнього

інституту. Він працював також у багатьох виставкових комітетах і журі, читав прилюдні лекції, проводив сотні екскурсій.

Заарештований 23 жовтня 1933 року. В своїх спогадах дружина Ернста Тамара Ернст говорить про це так: “Просто треба було його на час прибрати, оскільки добровільно він з Києва, звичайно, не поїхав би”. Він був з тієї когорти науковців, котрі могли захистити українські архітектурні пам’ятки від знищення радянською владою.

Вченого було засуджено на три роки і 8 серпня 1934 р. його відправили до Біломорсько-Балтійських таборів. Та Ернст і в тих умовах намагався служити науці. Він створив музей будівництва Біломорсько-Балтійського каналу в Повенці, друкував науково-популярні розвідки в газеті “Перековка”.

У 1936-1937 рр. завідував музеєм будівництва каналу Москва – Волга в Дмитрові. У 1937-1938 роках Ернст – заступник директора Казахської національної художньої галереї, з грудня 1937 р. – член Спілки радянських художників. Від липня 1938 р. працював у Башкирському художньому музеї (з травня 1940 року – заступник директора). На всіх цих посадах був активним й часто друкувався в місцевій пресі.

16 липня 1941 р. заарештований востаннє. Кваліфікувавши його “дії”, Особлива нарада при НКВС СРСР 10 жовтня 1942 р. ухвалила рішення: “Ернста Федора Людвіговича, він же Львович, за зраду батьківщини і антирадянську агітацію – РОЗСТРІЛЯТИ. Особисте майно КОНФІСКУВАТИ”. 28 жовтня 1942 року вирок було виконано...

Федір Ернст – автор монографій про Шевченка-маляра, Рєпіна й Миколу Мурашка, численних розвідок, присвячених Г.Нарбутові, Г.Гольпайну, Д.Щербаківському. На полі киевознавства – праці про надгробок П.Румянцева-Задунайського, дерев’яну Златоустівську церкву в старому місті, контрактний будинок, бурсу. Він же уклав славнозвісний провідник (путівник) “Київ”, де його авторству належать 249 ґрунтовних статей про найвизначніші пам’ятки міста.

Даниною пам’яті захисникові української спадщини стало увічнення його імені в назві вулиці в Києві (1994). [3]

1. Білокінь С.І. Ернст Федір Людвігович // Енциклопедія історії України: у 10 т. – К.: Наук. думка, 2005. – Т. 3. – С. 47; Скрипник Г.А. Етнографічні музеї України. Становлення і розвиток. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 108; Нестуля О.О. Україна стала його долею // Репресоване краєзнавство (20-30-і роки). – К.–Хмельницький, 1991. – С. 101-113;
2. Кот С.И. Первый на Украине (К образованию Всеукраинского комитета охраны памятников искусств и старины) // Историческое краеведение в СССР: вопросы теории и практики: Сб. ст. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 264; Карамаш С., Вировий С., Подобед А. Теодор Ернст // Київський університет. – 1993, 12 січня; Історія Академії наук України. 1918-1923. Документи і матеріали. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 521; Вулиці Києва: Довідник.

- К.: УЕ, 1995. – С. 73; Карамаш С., Вировий С., Підобід С. Хто такий був Федір Ернст? // Старожитності. – 1995. – Ч. 3-4. – С. 18-19; Ковалинський В. Меценаты Киева. – К.: Северин-пресс, 1995. – С. 363; Ситкарева О.В. Киевская крепость XVIII – XIX вв. – К., 1997. – С. 67; Пам'ятки Києва. Путівник (За матеріалами “Зводу пам'яток історії та культури Києва”). – К., 1998. – С. 19, 20, 60, 119; Новохатько Л. Взаємини культур на шляхах історії // Діалог. Історія, політика, економіка. Україна і Німеччина. – 2000. - № 1. – С. 172; Київський літопис ХХІ століття. Визначні імена та підприємства України. – К.: Хто є хто, 2001. – С. 243; Кудрявцев Л. Ернст відомий // Україна молода. – 2001, 22 листопада; Киркевич В. Схована культура, або Німецький вплив на Київ // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2000. - № 14-15. – С. 16; Федір Ернст // Народжені Україною. Меморіальний альманах. У 2 т. – К.: Євроімідж, 2002. – Т. 1. – С. 602-603;
3. Ковалинський В. Київські мініатюри. Книга друга. – К., 2003. – С. 89; Українські історики ХХ століття: Біобібліографічний довідник. – К. – Львів, 2003. – Вип. 2, ч. 1. – С. 111-112; Жорнова О. Федір Ернст: “Київ мене породив” // Столиця. – 2005. - № 27; Білокінь С. В обороні української спадщини: Історик мистецтва Федір Ернст. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – 355 с.; Національна Академія наук України. 1918-2008: до 90-річчя від дня заснування. – К.: Вид-во КММ, 2008. – С. 15; Білокінь С. Федір Ернст: невідома автобіографія початку 1930-х рр. // Історія України: Маловідомі імена, події, факти. (36. ст.). Вип. 35. – К.: Інститут історії України НАН України, 2008. – С. 173-196; Путівник. Київ. – К.: Богдана, 2010. – С. 334; Винниченко І., Винниченко Р. Німці в історії Київського університету (XIX – половина ХХ ст.). – К.: Геопринт, 2009. – С. 106; Ковалинський В. Київські мініатюри. Книга дев'ята. – К.: Купола, 2011. – С. 56-60, 154-156, 311, 456, 554; Непомнящий А.А. Профессор Николай Эрнст: страницы истории крымского краеведения. – К.: ИД “Стилос”, 2012. – С. 12, 19, 20, 27, 28, 39, 40, 46, 84, 85, 121, 122, 253, 254, 355; <https://web.archive.org/web/20201019153441/http://namu.kiev.ua/ua/about/history/coryphaeus/view.html?cid=6> (25.03.2026)

Сировець Сергій

КУЛЬТУРА ПАМ'ЯТІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ГУМАНІТАРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ: НІМЕЦЬКИЙ ВИМІР ПРОЄКТУ «МІСЦЯ ПАМ'ЯТІ НА МАПІ УКРАЇНИ»

У сучасних умовах російсько-української війни питання формування, збереження та популяризації історичної пам'яті набуває особливої актуальності. Одним із ключових інструментів гуманітарної політики виступає проєкт «Місця пам'яті на мапі України», спрямований на системну меморіалізацію подій війни, збереження національної ідентичності та формування колективної пам'яті суспільства.

Концептуально проєкт ґрунтується на ідеї «місць пам'яті» (*lieux de mémoire*), запропонованій французьким дослідником П'єром Нора, яка передбачає існування матеріальних і символічних об'єктів, що виконують функцію збереження історичного досвіду та ідентичності соціуму. [2] У сучасному українському контексті такими місцями виступають локації, пов'язані з подіями російсько-української війни, місця героїзму, трагедій, руйнувань і відновлення.

В Україні проєкт «Місця пам'яті» розглядається як масштабна державна та суспільна ініціатива, спрямована на збереження пам'яті про трагічні події війни, створення єдиного національного маршруту пам'яті та інтеграцію окремих локацій у цілісну систему. [5] Це дозволяє не лише фіксувати події, але й формувати освітній, туристичний та культурний простір, орієнтований на осмислення історичного досвіду.

Особливе значення у реалізації такого проєкту має міжнародний вимір, зокрема співпраця з Німеччиною. Німецький досвід роботи з історичною пам'яттю є одним із найбільш розвинених у Європі. Після Другої світової війни Німеччина сформувала комплексну політику «культури пам'яті» (Erinnerungskultur), яка передбачає системне вшанування жертв, критичне осмислення минулого та інтеграцію історичної пам'яті в освітній і суспільний дискурс.

Українсько-німецькі гуманітарні ініціативи вже демонструють ефективність такого підходу. Зокрема, проєкти на кшталт «Діалог про німецькі та українські місця пам'яті» спрямовані на спільне осмислення історії, обмін досвідом і розвиток транскордонного діалогу. [4] Важливим є також функціонування мережевих ініціатив, які займаються збереженням пам'яті про жертв нацизму, Голокосту та інших масових злочинів, формуючи локальні та міжнародні платформи співпраці.

Німецький потенціал у контексті українського проєкту «Місця пам'яті» можна розглядати у кількох ключових вимірах:

1. Методологічний вимір. Німеччина має значний досвід у розробці концепцій меморіалізації, музейних практик, роботи з травматичною пам'яттю та історичною відповідальністю. Цей досвід може бути адаптований в Україні для створення сучасних меморіальних просторів і наративів.

2. Освітній потенціал. Німецька модель інтеграції історичної пам'яті в освіту (шкільну та університетську) може бути використана для формування у молоді критичного мислення та історичної свідомості. Освітні обміни, спільні літні школи, семінари та тренінги є ефективними інструментами реалізації цього напрямку.

3. Цифровізація та інновації. Сучасні цифрові платформи, інтерактивні карти та віртуальні середовища дозволяють створювати доступні інструменти популяризації місць пам'яті. В Україні вже створюються інтерактивні мапи, що об'єднують локальні ініціативи пам'яті та дозволяють користувачам досліджувати їх у цифровому форматі. [1]

4. Інституційна підтримка. Німеччина традиційно підтримує гуманітарні проєкти через державні та недержавні організації, фонди, грантові програ-

ми. Така підтримка є важливою для масштабування українських ініціатив, зокрема створення національного маршруту пам'яті та його інтеграції у європейський культурний простір.

5. Європейський інтеграційний вимір. Спільні українсько-німецькі проекти сприяють включенню України до європейського дискурсу пам'яті, формуванню спільної історичної відповідальності та зміцненню гуманітарних зв'язків.

Водночас варто враховувати специфіку українського контексту, зокрема триваючу війну, необхідність швидкої фіксації подій та створення нових місць пам'яті, пов'язаних із сучасними героями та жертвами війни. [3] Це потребує поєднання міжнародного досвіду з національними підходами та цінностями.

Отже, німецький потенціал гуманітарного проєкту «Місця пам'яті на мапі України» є вагомим ресурсом для його розвитку. Використання досвіду Німеччини у сфері культури пам'яті, освіти, цифровізації та міжнародної співпраці дозволить підвищити ефективність проєкту, забезпечити його інтеграцію у європейський гуманітарний простір та сприяти формуванню стійкої колективної пам'яті українського суспільства.

1. ЛУН та Меморіал запустили мапу «Ініціативи пам'яті». URL: <https://3m2.ua/news/lun-ta-memorial-zapustyly-mapu-inicziatyvu-pamyati>.
2. Матяш І. Проєкт «Місця пам'яті української дипломатії» як енциклопедичне джерело. Щорічник з енциклопедистики Інституту енциклопедичних досліджень НАН України. ORCID: 0000-0002-7565-1866.
3. Меморіалізація: офіційні матеріали // Український інститут національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/memorializaciya>; Наша місця та досвід. URL: <https://www.netzwerk-erinnerung.de/uk/projects/istorychne-pidgruntya>
4. Проєкт «Культура пам'яті – згадуємо спільн(у)о історію. Діалог про німецькі та українські місця пам'яті». URL: www.d-u-forum.de/uk/erinnerungskulturen-ukr/
5. Соціальний проєкт «Місця пам'яті» масштабується на всю Україну // Укрінформ. URL: www.ukrinform.ua/rubric-society/3954336-socialnij-proekt-misca-pamati-masstabuut-na-vsukrainu.html

Smochko Nataliia

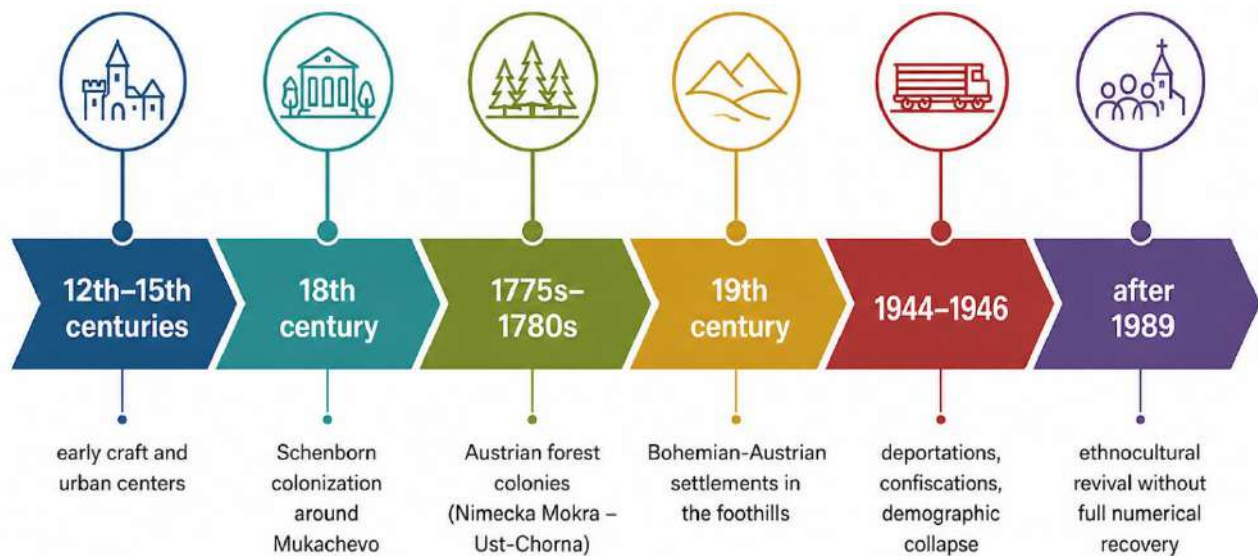
CONCEPTUAL MODEL OF GERMAN HERITAGE PRESERVATION AND CULTURAL TOURISM DEVELOPMENT IN TRANSCARPATHIA

German presence in Transcarpathia developed through several waves – from medieval craft-based settlements to the Schenborn colonization of the 18th century and later Austro-Bohemian migrations of the 19th century. The most significant contributions of the community were in forestry, crafts, agriculture, winemaking,

education, and Roman Catholic infrastructure. However, after 1944-1946, its demographic base sharply declined; the current population size after 2001 can only be estimated cautiously, as only one population census (2001) has been conducted in independent Ukraine to date [1].

The clusters around the Mukachevo-Schenborn lowland area and the Tyachiv-Teresva forestry-industrial belt were economically influential, while in the 21st century German presence persists primarily in cultural memory, local organizations, and fragments of the linguistic landscape [2].

A generalized chronological framework of colonization waves, institutional development, and post-war disruptions is presented below (Figure 1) [1].

Figure 1. Historical phases of German presence in Transcarpathia*

* author's compilation

German colonists acted as agriculturalists and skilled specialists in forestry, salt extraction, and construction, introducing new agricultural practices, crafts, and production techniques. Their specialization ensured a significant contribution to regional modernization: in lowland areas (Berehove-Vynohradiv) it was primarily craft and trade-oriented, while in mountainous regions (Nimecka Mokra, Ust-Chorna) it was forestry-based [4].

The sociocultural community relied on schools and the Roman Catholic Church as key institutions for preserving identity (26 German schools operated in 1935-1936), functioning within a multilingual environment that shaped a “situational” character of ethnic identity (Table 1) [7].

The economic and sociocultural impact of the German community on the development of Transcarpathia is summarized in Table 1 [6].

Table 1

Economic and Sociocultural Impact of the German Community on the Development of Transcarpathia*

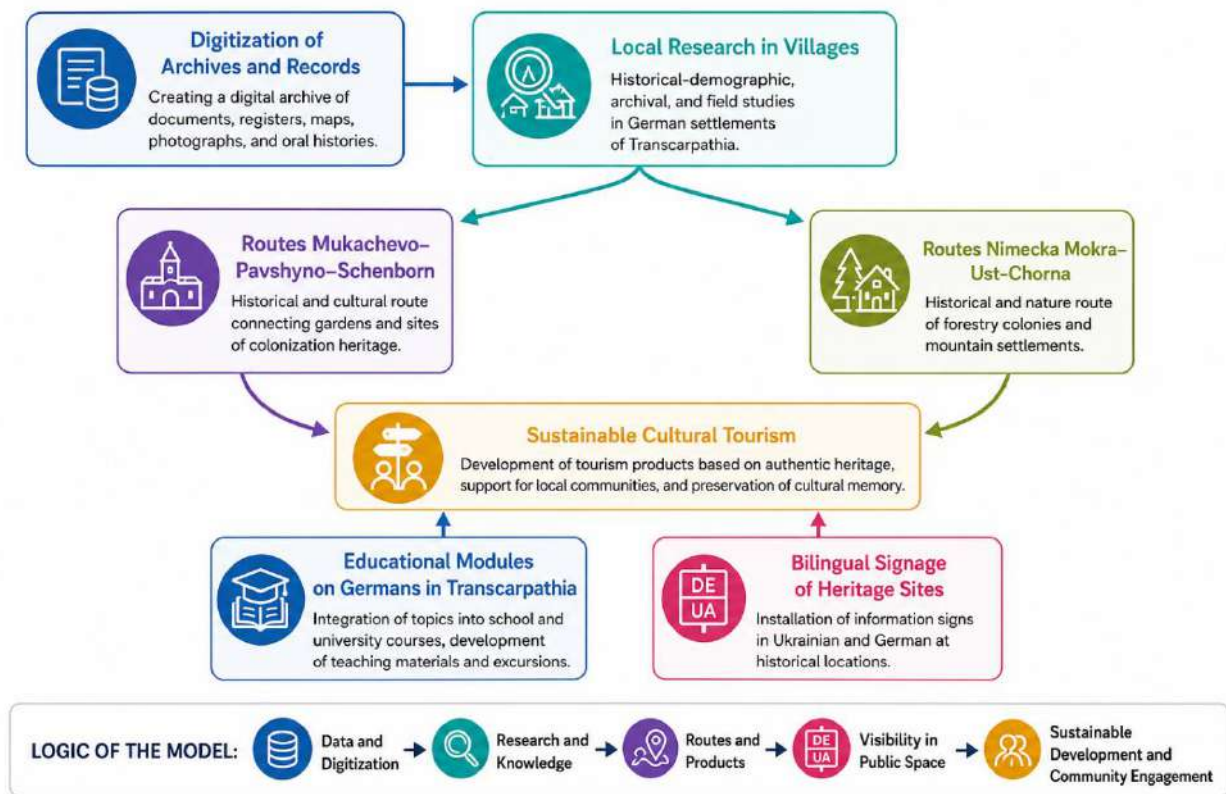
Settlement / Area	Dominant Activity	Religion	Linguistic Situation
Mukachevo – Pavshyno – Schenborn	Agriculture, crafts, urban services	Predominantly Roman Catholic	Franconian dialect area; multilingual contact
Berehove	Crafts, trade, wine-producing area	Roman Catholic	Early German presence; later strong Hungarian-German contact
Nimecka Mokra	Forestry, wood processing	Roman Catholic	South-Central Bavarian linguistic enclave
Ust-Chorna	Logging, timber rafting, related salt transportation	Roman Catholic	Remnants of Bavarian linguistic type
Vynohradiv	Wine-producing and urban center	Mixed	Assumed compact German settlement; requires further verification

* author's compilation

According to the 2001 census, 3,582 Germans were recorded in the region; of these, 50.5% identified German as their native language, 39.6% Ukrainian, and 4.2% Hungarian. This indicates that contemporary German identity in Transcarpathia often does not coincide with everyday language use. Zan and Hvozdyak (2020) interpret this as a manifestation of the “situational factor of ethnic identity” [7]. The exact population size after 2001 remains uncertain, as no new nationwide census has been conducted in Ukraine since then [5].

In the cultural landscape, German traces are unevenly preserved. P. Jordan (2025) characterizes them in Transcarpathia as “sporadic and faint”: the most visible elements include isolated toponymic doublets, the memory of linguistic enclaves, and the Schonborn palace complex near Mukachevo, while the German language is nearly absent from the contemporary linguistic landscape. Thus, Germans were not a demographic majority but a structurally influential minority, and today their heritage is shifting from a sphere of mass presence to one of archives, education, and tourism.

In light of the sources and the current state of the community, the following practical steps are proposed (Figure 2).

Figure 2. Practical framework for preserving German heritage in Transcarpathia*

*author's compilation

For further research, three directions appear most promising:

- 1) microhistorical studies of the 1944–1946 deportations;
- 2) settlement reconstruction based on villages in the Mukachevo and Tyachiv areas;
- 3) a dedicated archival study of Vynohradiv, where the scale of the German component remains an open question.

The conclusion is that Germans in Transcarpathia should not be viewed as a marginal case of a “small minority,” but rather as a key lens for understanding the region as a historically multi-layered space. German presence shaped patterns of economic specialization, the linguistic landscape, confessional institutions, educational networks, and models of local modernization. Although its demographic core was disrupted by war, deportations, and emigration, its cultural imprint has persisted.

Therefore, contemporary research on Germans in Transcarpathia should move beyond an “ethnographic add-on” toward a fully developed interdisciplinary field, encompassing archival, demographic, spatial, linguistic, and memory-policy perspectives.

1. State Statistics Committee of Ukraine. (2003). All-Ukrainian Population Census 2001: Zakarpattia Region. URL: <https://2001.ukrcensus.gov.ua/>

2. State Archive of Zakarpattia Region. (2006). Register of fonds (14th-20th centuries). URL: <https://old.archives.gov.ua/Publicat/Putivn-Zakarp.php>
3. Kulia, F., & Petryshche, P. (2000). Factors of native language preservation among Germans of Transcarpathia in a multiethnic environment. URL: <https://individualandsociety.org/storage/uploads/casopis/2000/1/faktori-zberezennya-ridnoyi-movi-nimcyami-zakarpatt/faktori-zberezennja-r-dno-movi-n-mcjami-zakarpattja-v-umovakh-nteretn-chnogo-prostoru-prozhivannja.pdf>
4. Mishchanyn, V. (2022). Deportations of the German population from Transcarpathia in 1944-1946: causes, course, and consequences. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: History*, 1(46), 54-61. URL: [https://doi.org/10.24144/2523-4498.1\(46\).2022.256790](https://doi.org/10.24144/2523-4498.1(46).2022.256790)
5. Molnár, J., Molnár, D. I. (2005). The population of Transcarpathia and its Hungarian community in the light of census and demographic data. URL: https://hodinkaintezet.uz.ua/wp-content/uploads/2016/09/Molnar_Jozsef_Molnar_D_Istvan-_Karpatalja_nepessege.pdf
6. Wildfeuer, A., Eller-Wildfeuer, N. (2021). Ukrainian German Bohemians: A Bavarian-speaking community in East Central Europe. URL: <https://opus.bibliothek.uni-augsburg.de/opus4/files/83251/Ukrainian%20German%20Bohemians.pdf>
7. Zan, M., Hvozdyak, O. (2020). Ethno-cultural renaissance and public representation of the German national minority in the Transcarpathian region after 1989. *East European Historical Bulletin*, 13, 168-178. URL: <https://doi.org/10.24919/2519-058x.13.188687>
8. Jordan, P. (2025). Traces of German settlement in the modern-day cultural landscape of the Carpathians. *Miscellanea Geographica – Regional Studies on Development*, 29(3), 127-139. URL: <https://reference-global.com/download/article/10.2478/mgrsd-2025-0013.pdf>

Відомості про авторів

- Ананян Емма – здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти першого року навчання катедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (anananemma@gmail.com)
- Архипова Людмила – д.т.н., професорка катедри екології Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (konsevich@ukr.net)
- Бодров (Редекоп) Вячеслав – Голова Земляцтва німців з України (Landsmannschaft der Deutschen aus der Ukraine e. V.) (ukrainedeutscheheimkehr@gmail.com)
- Борисова Оксана – к.г.н, доцентка катедри туризму Національного транспортного університету (mariaborysova@gmail.com)
- Бривко Микола – PhD, начальник відділу науково-освітньої, організаційної та пам'яткоохоронної роботи Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили» (niksneg425@gmail.com)
- Бучко Жанна – д.г.н., доцентка катедри географії та менеджменту туризму Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (zh.buchko@chnu.edu.ua)
- Васильчук Володимир – д.і.н., професор, завідувач катедри історії і туризму Київського національного лінгвістичного університету (vladimir_vasyl@ukr.net)
- Винниченко Ігор – к.г.н., доцент катедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка, директор Інституту досліджень діаспори (ingvar80@ukr.net)
- Гапій Ольга – здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти першого року навчання катедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (garijolga@gmail.com)
- Гапоненко Ганна – к.е.н., доцентка катедри світової політики, дипломатії та туристичного бізнесу Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна (a.i.gaponenko@karazin.ua)
- Гарашенко Альона – фахівчиня 1 категорії катедри країнознавства та туризму географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (geocompany@ukr.net)
- Гедін Максим – к.і.н., доцент катедри історії і туризму, заступник декана факультету туризму, бізнесу і психології Київського національного лінгвістичного університету (maks300011@ukr.net)

- Гринюк Діана – к.г.н., доцентка катедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (hryniukdiana@gmail.com)
- Гринюк Тетяна – к.г.н., с.н.с. відділу суспільно-географічних досліджень Інституту географії НАН України (tetyanagrinnuk@gmail.com)
- Денисик Богдан – к.г.н., доцент катедри географії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (hryhorii.denysyk@vspu.edu.ua)
- Діденко Наталя – к.філол.н., доцентка катедри німецької філології Одеського національного університету імені І.І.Мечникова (natalia.didenko.dn@gmail.com)
- Довгань Наталія – к.г.н., доцентка катедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (geo.nkoroma@gmail.com)
- Драмарецький Борис – к.і.н., доцент катедри історії світового українства Київського національного університету імені Тараса Шевченка (dddboris@gmail.com)
- Запотоцький Сергій – д.г.н., професор, декан географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (zapototsk@ukr.net)
- Зуденкова Анна – здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти першого року навчання катедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (zudenkovaanna@gmail.com)
- Ільїна Ольга – к.г.н., доцентка катедри готельно-ресторанної справи, туризму та рекреації Волинського національного університету імені Лесі Українки (olga777ilyina@gmail.com)
- Капуста Андрій – керівник туристсько-спортивних гуртків Мишковицького ліцею (kapustaandriy@gmail.com)
- Келер Олексій – директор ГО Інститут етнічних досліджень (koehler1962@gmail.com)
- Костюк Михайло – к.і.н., доцент катедри соціогуманітарних технологій Луцького національного технічного університету (clio-kmp@ukr.net)
- Кот Анастасія – студентка 2 року навчання Відокремленого структурного підрозділу «Хмельницький торговельно-економічний фаховий коледж Державного торговельно-економічного університету» (kotanastasia333@gmail.com)
- Конджарян Інна – викладачка-спеціалістка з географії Фахового коледжу при Житомирському інституті ПрАТ «ВНЗ» «МАУП» (inchik63super@gmail.com)

- Кривчун Віта – аспірантка Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (vita_nika@ukr.net)
- Кузьменко Наталія – старша викладачка катедри державно-правових дисциплін та українознавства Сумського національного аграрного університету (anata-7219@ukr.net)
- Кучменко Елеонора – д.і.н., професорка катедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
- Любіцева Ольга – д.г.н., професорка, завідувачка катедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка, дійсна членкиня НАН ВО України (loa13@ukr.net)
- Магурчак Андрій – к.і.н. (ka59@meta.ua)
- Макаренко Едуард – аспірант Центру дослідження українсько-польських відносин Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (maedvo9299@gmail.com)
- Малиновська Оксана – к.г.н., доцентка катедри спеціальних туристичних дисциплін Академії праці, соціальних відносин і туризму, екскурсовод у парку-пам'ятці «Межигір'я»
- Мальцева Ольга – д.філос.н., доцентка катедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет» (Дніпро) (maltseva_o_v@pstu.edu)
- Марченко Карина – здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти третього року навчання катедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (karynamarchenko@knu.ua)
- Матвіїшин Ярослав – к.ф.-м.н., професор Міжнародної Академії наук в Сан-Маріно (matviyishyn_jaroslav@ukr.net)
- Мацука Вікторія – к.е.н., доцентка катедри менеджменту та фінансів Маріупольського державного університету (v.matsuka@mdu.in.ua)
- Машіка Ганна – д.г.н., професорка, завідувачка катедри туризму Ужгородського національного університету (mashika.g.v@i.ua)
- Мельничук Олег – д.і.н., професор, декан факультету історії і міжнародних відносин Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (oleh.melnychuk@vspu.edu.ua)

Мотрук Світлана – к.і.н., доцентка кафедри історії Центральної та Східної Європи Київського національного університету імені Тараса Шевченка (motruksm@knu.ua)

Наровський Максим – завідувач камеральної лабораторії археологічного музею ім. Балагурі ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (narovskijmaksim93@gmail.com)

Оболентцева Лариса – д.е.н., професорка кафедри світової політики, дипломатії та туристичного бізнесу Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна (obolentseva@karazin.ua, larysa.obolentseva@gmail.com)

Оганян Армаїс – здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, в.о. Голови Співки вірменської молоді Чернігівської області (armaisoganan@gmail.com)

Парфіненко Анатолій – к.і.н., доцент, завідувач кафедри світової політики, дипломатії та туристичного бізнесу Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна (parfinenko@karazin.ua)

Петренко Ірина – д.і.н., професорка кафедри всесвітньої історії, релігієзнавства та методик їх викладання Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, відповідальна секретарка Полтавської обласної організації Національної співки краєзнавців України (roonsku@ukr.net)

Посохов Іван – к.і.н., доцент кафедри світової політики, дипломатії та туристичного бізнесу Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна (ivanposokhov@karazin.ua)

Потапова Наталія – завідувачка лабораторії географічної інформації та туризму географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (geocompany@ukr.net)

Ремізова Вікторія – членкиня ГО «Чернігівська міська громадська організація «Німецький культурний центр «Взаємодія» (27reminika@gmail.com)

Рожкова Людмила – к.і.н., доцентка кафедри державно-правових дисциплін та українознавства Сумського національного аграрного університету (aluda6619@ukr.net)

Сергійчук Володимир – д.і.н., професор, завідувач кафедри історії світового українства Київського національного університету імені Тараса Шевченка (serhijchuk@ukr.net)

Сировець Сергій – к.г.н., доцент кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (lgtinfo@ukr.net)

- Сірук Вадим – аспірант катедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (sirukvadym@gmail.com)
- Смочко Наталія – д.е.н., професорка, засновниця Terranova Intelligence (Кентуккі, США) (natasmochko@gmail.com)
- Содікова Каміла – здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти другого року навчання катедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (sodikova200@gmail.com)
- Сокол Тетяна – к.пед.н., доцентка катедри спеціальних туристичних дисциплін, почесна професорка Академії праці, соціальних відносин і туризму (tgsspectour@gmail.com)
- Стафійчук Валентин – к.г.н., доцент катедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (valikosta@ukr.net)
- Стародубець Галина – д.і.н., професорка катедри всесвітньої історії Житомирського державного університету імені Івана Франка (starodubec@gmail.com)
- Стешенко Леся – к.е.н., в.о. директорки ВСП «Волинський фаховий коледж Національного університету харчових технологій» (vocnuft@gmail.com)
- Танавський Ігор – викладач циклової комісії суспільних дисциплін Відокремленого структурного підрозділу «Хмельницький торговельно-економічний фаховий коледж Державного торговельно-економічного університету» (tanavskiyigor@gmail.com)
- Тищук Інна – к.е.н., доцентка катедри готельно-ресторанної справи, туризму і рекреації Волинського національного університету імені Лесі Українки, н.с. Інституту досліджень діаспори (innatv78@gmail.com)
- Тодоров Ігор – д.і.н., професор катедри міжнародних студій та суспільних комунікацій Ужгородського національного університету (ihor.todorov@gmail.com)
- Тучинський Віталій – к.і.н., доцент катедри всесвітньої історії і міжнародних, керівник Українсько-балтійського центру Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (tuchinsky_v@ukr.net)
- Уліганець Сергій – к.г.н., доцент, завідувач катедри географії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка (uliganez@knu.ua)
- Хільчевська Світлана – фахівчиня 1 категорії катедри країнознавства та туризму географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (geocompany@ukr.net)

- Чуєва Інна – к.н.ф.в.с., доцентка катедри туризму, рекреації та готельно-ресторанної справи Запорізького національного університету (denizenko@ukr.net)
- Шамара Ірина – к.е.н., доцентка катедри світової політики, дипломатії та туристичного бізнесу Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна (shamara@karazin.ua)
- Шевчук Микола – к.і.н., доцент катедри політології Одеського національного університету імені І.І.Мечникова (nikolay_shevchuk@ukr.net)
- Шишка Євген – аспірант Інституту Кеуда (Мянтяля, Фінляндія) (zhenyashishka@gmail.com)
- Шпарага Тетяна – к.г.н., доцентка катедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (tatiana.shparaga@gmail.com)
- Щука Галина – д.пед.н., професорка катедри географії та туризму Закарпатського угорського університету ім. Ференца Ракоці II (halina.shchuka@gmail.com)
- Ярко Ганна – здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти третього року навчання катедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка (annayarko27@gmail.com)
- Якубова Тетяна – к.і.н., н.с. Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (tanya.yakubova@ukr.net)

Наукове видання

Україна – Німеччина: гуманітарні паралелі (до 100-ліття утворення Українського наукового інституту в Берліні): Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24 квітня 2026 р.) – К.: ТОВ «Геопринт», 2026. – 201 с.

Упорядник І.Винниченко

За зміст, орфографію та стилістику тексту, а також за порушення авторських прав відповідальними є автори публікацій

ТОВ "Геопринт"

Україна, 03150 м. Київ, вул. Велика Васильківська, 69

e-mail zakaz@geoprint.com.ua

Свідоцтво про внесення суб`єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції

ДК № 7203 від 02.12.2020 р.